

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI**

**ARŞİV BELGELERİNDEN HAREKETLE XVIII. Y. Y. OSMANLI TOPLUM
HAYATINDA KADIN
Yüksek Lisans Tezi**

ESRA BAŞ

İSTANBUL, 2006

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi ESRA BAŞ'ın ARŞIV BELGELERİNDEN HAREKETLE XVIII. Y.Y. OSMANLI TOPLUM HAYATINDA KADIN adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 22.06.2006 tarih ve 2006-6/13 sayılı kararı ile oluşturulan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

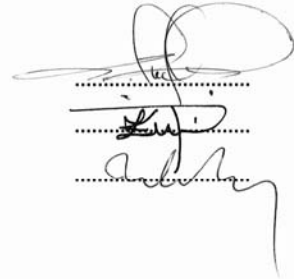
Tez Savunma Tarihi

: 2.11.2006

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. ZİYA YILMAZER

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZİYA KAZICI

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET ERDOĞAN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ	1
1.TARİHÎ SÜREÇTE TÜRK KADINLARI	8
1.1.İslam Öncesi Türk Kadınları.....	8
1.2.İslamiyetten Sonra Türk Kadınları.....	11
1.2.1.Osmanlı'nın Kuruluşuna Kadar İslami Devirde Türk Kadınları.....	11
1.2.2.Kuruluş Devrinde Osmanlı'da Kadın.....	15
2.OSMANLI KADINININ GÜNLÜK HAYATI	21
2.1.Osmanlı'da Kadının Ev İçindeki Hayatı.....	21
2.1.1.Türk Evi.....	22
2.1.2.Ev Dekorü Ve Eşyası.....	25
2.1.3.Aile Ortamında Kadın.....	32
2.1.3.1.Ailenin Teşekkülü.....	33
2.1.3.1.1.Nikah Akdi.....	35
2.1.3.1.2.Mehir.....	35
2.1.3.1.3.Çeyiz.....	37
2.1.3.2.Ailenin Temel Öğeleri.....	37
2.1.3.2.1.Eşler.....	38
2.1.3.2.2.Çocuklar.....	40
2.1.3.2.3.Osmanlı Ailesinde Poligami.....	42

2.1.3.3.Boşanma Durumunda Kadın.....	44
2.2. Kadının Ev Dışındaki Gündelik Hayatı.....	49
2.2.1.Mesire ve Şenliklerde Kadın.....	50
2.2.2.Kadınların Hamam Eğlenceleri.....	53
2.2.3.XVIII. Yüzyılda Kadınlara Yönelik Yasaklamalar.....	55
2.2.3.1.XVIII. Yüzyılda Kadının Kıyafeti.....	56
2.2.3.2. XVIII. Yüzyılda Kadının Kıyafeti İle İlgili Yasaklamalar.....	58
3. EKONOMİK HAYATTA KADIN.....	63
3.1.İslam Hukuku'nda Kadının Mülkiyet Hakkının Temelleri.....	64
3.1.1.Kadının Mal Varlığının Kaynakları.....	65
3.1.1.1.Miras.....	65
3.1.1.2.Mehir.....	65
3.2.Kadının Mal Varlığı İle Yaptığı Tasarruflar.....	66
3.2.1.Emlâk Alımı.....	67
3.2.2.Emlâk Satışı.....	68
3.2.3.Borç Alma / Borç Verme.....	71
3.2.4.İstiglâl.....	72
3.2.5.Mudârabe.....	73
3.2.6.Vakıf Kurma	75
3.2.7.Miras Bırakma.....	75
3.2.7.1.Kadınların Terekelerini Oluşturan Mal Grupları.....	75
3.2.7.1.Gayrı Menkuller.....	76
3.2.7.2.Kitaplar.....	77
3.2.7.3.Nakit.....	78

3.2.7.4.Mücevherler.....	78
3.2.7.5.Köleler.....	79
3.2.7.6.Ev Eşyaları, Giysiler ve Mutfak Eşyaları.....	80
3.2.7.7.Kadınların Vasiyetleri.....	81
3.3. Gelir Getirici Mülk Sahibi Hanımlar.....	81
3.3.1. Dükkan Sahibi Hanımlar.....	82
3.3.1.1.Kasap Dükkanı Satın Alan Hanım.....	83
3.3.1.2.Mumhâne Gediği Mutasarrıfı Hanım.....	83
3.3.1.3.Yumurtacı Dükkânı Kiralayan Hanım.....	83
3.3.1.4.Kömürcü Dükkânı Mutasarrıfı Hanım.....	84
3.3.1.5.Bakkal Dükkânı Mutasarrıfı Hanım.....	84
3.3.1.6.Fırın Mutasarrıfı Hanım.....	84
3.3.1.7. Bekâr Odaları Mutasarrıfı Hanım.....	84
3.3.1.8. Kullukhane Mutasarrıfı Hanım.....	85
3.3.2.Değirmen Mutasarrıfı Hanımlar.....	85
3.3.3.Hamam İşleten Hanımlar.....	87
3.3.4.Çiftlik İşleten Hanımlar.....	87
3.3.4.1.Osmanlı'da Çiftliklerin Doğuşu.....	87
3.3.4.1.Malikâne Sahibi Hanımlar.....	88
3.3.5.Mukâtaa Sahibi Hanımlar.....	91
3.3.6.Eshâm (Sehim) Sahipleri.....	93
3.4.Meslek Sahibi Hanımlar.....	96
3.4.1.Hoca Hanımlar.....	96
3.4.1.1.Osmanlı'da Kız Çocuklarının Eğitimi.....	96
3.4.1.2.Belgelere Yansıyan Hoca Hanımlar.....	97

3.4.1.3.Sıbyan Mekteplerinden Sonra Kız Çocuklarının Eğitimi	99
3.4.2.Ebe Hanımlar.....	102
3.4.3. Mütevellî Hanımlar.....	104
3.4.4.Esirci Kadınlar.....	109
3.5.Maaş Ve Sosyal Yardım Alan Hanımlar.....	112
3.5.1.Maaş Alan Hanımlar.....	112
3.5.1.1.Askerî Zümrenin Maaş Ve Emekliliği.....	112
3.5.1.2.Askerî Zümrenin Bakmakla Yükümlü Olduğu Hanımlara	
Tahsîs Edilen Aylıklar.....	114
3.5.1.3.Sadece Maaş Aldığını Bildiğimiz Hanımlar.....	117
3.5.2.Tâyînât Alan Hanımlar.....	119
3.5.3.Sosyal Yardım Alan Hanımlar.....	121
3.5.3.1.Duâgû hanımlar.....	121
3.5.3.2.Üçüz Çocuk Dünyaya Getiren Hanımlara Yapılan Yardımlar...	122
3.5.3.3.Hasta İhtiyar Ve Muhtaç Kadınlara Maaş Bağlanması.....	123
3.5.3.4.Depremde Evi Yıkılan Hanımın Evinin Tamir Edilmesi.....	124
3.5.3.5.Düşman tarafından Yaralanan Hanımlara Maaş Bağlanması.....	124
3.5.3.6.İhtida Eden Hanımlara “Kisve Bahâ” Verilmesi.....	125
3.5.3.7.Çeşitli Sebeplerle Yardım Alan Hanımlar.....	126
3.5.4.Vakıflardan Yardım Alan Hanımlar.....	126
4.ADLÎ HAYATTA KADIN.....	129
4.1.Adalet Arayan Kadınlar.....	129
4.2.Suçlu Kadınlar.....	136
4.2.1.Hırsızlık.....	136
4.2.2.Kamu Huzurunu Bozma.....	139

4.2.3.Cinayet.....	139
4.2.4.İftira Etmek.....	139
4.2.5.Suçluya Yardım ve Yataklık Etmek.....	140
4.2.6.Hür Çocuğu Satmak.....	141
4.2.7.Yalancı Şahit Tutmak.....	141
4.2.8.Çocuk Düşürme.....	141
4.2.9.Fuhuş.....	142
4.2.9.1.Fuhşiyatın Engellenmesi İçin Yayınlanan Fermanlar	142
4.2.9.2.Fâhişe Kadınlara Verilen Cezalar.....	144
4.2.9.3.Belgelere Fâhişe Olarak Kaydolunmayıp Başka Tâbirlerle Anılan Kadınlar.....	149
4.2.9.4.Fâhişe Kadınlarla Münâsebetleri Dolayısıyla Erkeklerle Verilen Cezalar.....	150
4.3.Mağdur Kadınlar.....	152
4.3.1.Katl.....	152
4.3.2.Tecâvüz / Tecâvüze Teşebbüs.....	154
4.3.3.Kadın / Kız Kaçırma.....	156
4.3.4.Dövülme.....	157
4.3.5.Gasp Edilme.....	158
4.3.6.Dolandırılma.....	159

4.3.7.Kocası Tarafından Şiddete Mâruz Kalma.....	159
4.3.8.Câriye Olarak Satılma.....	160
5.SONUÇ.....	163
EKLER.....	164

KISALTMALAR

- age** : Adı geçen eser
- agm** :Adı geçen makâle
- BOA** : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- B** :Recep
- bkz** :Bakınız
- Ca** :Cemâziyelevvel
- C** :Cemâziyelâhir
- ev** :eviren
- ed** :Editör
- H.H.** :Hatt-ı Hümâyun
- haz** :Hazırlayanlar
- L** :şevval
- M** :Muharrem
- MEB** :Milli Eğitim Bakanlığı
- N** :Ramazan
- nr** :Numara
- Ra** :Rebiülevvel
- R** :Rebiülâhir
- S** :Safer
- s** :Sayfa
- sad** :Sadeleştiren

Ş :Şaban

ty :tarihsiz

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TTK :Türk Tarih Kurumu

Yay :Yayımları

Za :Zilkâde

Z :Zilhicce

ÖNSÖZ

Sosyal tarih alanındaki çalışmalar modern öncesi dönemlerde de bulunmakla beraber, tarih biliminin bu kolu, asıl gelişimini modern dönemde kaydetmiştir. Bu sebeple de hem Osmanlı devrinin vakanüvis tarihçileri, hem de Cumhûriyet dönemi Türk tarihçileri, tarih yazımında siyâsî tarih vechesini ön plana alarak hareket etmişler dolayısıyla sosyal tarih ihmâl edilmiştir.

Bu şekilde yazılan tarih kaynaklarına baktığımızda kadının tarih sahnesinde yok sayıldığını görürüz. Oysa ki her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da kadınlar toplumun yarısını oluştururlar ve kadının tarihinin yazılmadığı bir Osmanlı tarihi eksiktir.

Bu sebeple günümüz tarihçisinin en önemli görevlerinden bir tanesi de klasik kaynaklarda yer almayan Osmanlı kadınının tarihini yeniden inşâ etmektir.

Ancak bu yeniden inşâ faâliyetinde dikkat edilmesi gereken iki husus vardır. Birincisi oryantalistler tarafından çizilen, haremde sisler ve kafesler arkasında, her türlü haktan mahrûm edilmiş ve câhil bırakılmış Osmanlı kadını portresinin etkisinden

kurtulmak. İkincisi; Osmanlı siyâset hayâtında “yozlaşma”nın en belirgin göstergelerinden biri sayılagelen kadınların hükûmet işlerine karışmaları ve “kadınlar saltanatı” nitelemesiyle meşhûr olan zihinlerimizdeki ön yargıyı irdelemek. Zira Birbiriyle çelişen her iki bakış açısı da Osmanlı kadınının doğru olarak anlaşılmasında en büyük engeli oluşturmaktadır.

Osmanlı kadınının doğru olarak anlaşılmasında en büyük rolü şüphesiz, Osmanlı arşiv kayıtları üzerinde yapılacak araştırmalar oynayacaktır. Tarihçiler Osmanlı dünyasındaki kadınların rollerini geçmişin ön yargılarından uzaklaşmaya çalışarak ele almaya yeni yeni başlamaktadır.

Osmanlı kadını hakkında Türkiye’de yapılan araştırmaların önemli bir kısmı elit tabaka diyebileceğimiz, yönetici kesimin kadınlarını ve kızlarını ya da son dönem Osmanlı kadınını konu almaktadır.

Bu çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin zengin arşiv literatürü içinden Cevdet Tasnifi’nin Adliye, Belediye, Dâhiliye, Askeriye, Evkâf, İktisat, Maârif, Mâliye, Saray, Tımar ve Zaptiye kataloglarından XVIII. yüzyıl belgeleri ile Hatt-ı Hümâyûn tasnîfinin XVIII. yüzyıl belgeleri tarandı.

Katalogların taranmasında göz önünde bulundurduğumuz husus öncelikle müslüman İstanbul kadınları hakkındaki belgeleri tespit etmek idi. Ancak zaman zaman İstanbul dışındaki (özellikle Bursa-İzmit-Edirne gibi yakın kentler; Ankara-Kayseri-Trabzon gibi büyük kentlerdeki) kadınlardan bahseden ya da gayr-ı müslim kadınlara dâir belgelerden de faydalanıldı. Fakat çalışmada değerlendirdiğimiz arşiv belgelerinin büyük çoğunluğunu İstanbullu müslüman kadınlar hakkındaki belgeler oluşturmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri üzerinde yaptığımız tarama sonucunda, konuyu dört ana bölümde incelemek mümkün oldu. Çalışmanın ilk bölümünde, tarihi süreçte Türk kadınlarının sosyal hayattaki yerini inceledik. Bu konuyla birlikte XVIII. yüzyıl öncesinde Türk kadının nasıl yaşadığını, kültürün sürekliliği ile XVIII. yüzyıl kadınının atalarından neleri miras aldığını anlamaya çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünü, Osmanlı kadınının gündelik hayatı oluşturmaktadır. Bu bölümde Osmanlı kadını ve ailesi hakkında yabancı gezginlerin

seyahatnamelerine ve tarihçilerin belgelere dayalı araştırmalarına dayanarak Osmanlı kadınının, XVIII. yüzyılda Şehir hayatında ve aile içinde yaşadığı hayat incelendi.

Üçüncü bölümde Osmanlı'da kadının ekonomik hayattaki yeri büyük ölçüde Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinin verilerine dayanarak incelendi. Bu konu Osmanlı arşiv belgelerini inceleyen tarihçilerin de dikkatini çekmiş bir konudur. Dolayısıyla arşiv belgeleri üzerinde çalışan tarihçilerin verilerinden de faydalanıldı. Kadınların mal varlıklarını nasıl idare ettikleri, bu mal varlıklarıyla ne gibi ekonomik ilişkilere girdikleri, mal varlıklarının nasıl ve ne gibi mallardan oluştuğu, toplumda ifa ettikleri meslekler bu bölümün ana konularındandır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan ve maaş alan hanımlar hakkındaki belgeler de bu bölümde değerlendirildi.

Dördüncü bölümde yerli ve yabancı araştırmacıların dikkatini çeken kadınların hukûkî mercîleri kullanarak haklarını aramaları konusu, adlî hayatta kadın başlığı altında incelendi. Bu bölümde ilk olarak, kadınların Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurarak, *sultanın adaletine* sığınmalarını inceledik. Kadınların, imparatorluğun uzak-yakın köşelerinden padişahın huzuruna ulaştırdıkları arzuhalleri ve haklarını aramaları, kadınlara adlî hayatta sağlam bir mevki sağlamıştır. Kadınların işledikleri suçlar sebebiyle cezalandırılmaları ve kendilerine yönelik suçlar karşısında haklarını aramalarını da bu bölümde inceledik.

Arşiv belgelerine dayanmayan araştırmalar, Osmanlı'da kadın konusunu yeterince aydınlatmaktan uzaktır. Bununla birlikte, zengin Osmanlı arşivi evrakı, Osmanlı'da kadın konusunu, tarihin karanlıklarından gün ışığına çıkaracak orijinal bilgilerle doludur. Bu çalışmanın, ufak da olsa kadının dünyasına ışık tutmasını umuyoruz.

Bu konuda çalışmama vesîle olan ve beni Osmanlı kadını ile tanıştıran, hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ziya Yılmaz'ın'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına, İSAM çalışanlarına, belgelerde okuyamadığım kelimeleri okumamda ve arşivi tanımamda yardımcı olan arkadaşım Ayşe Kavak'a teşekkür ederim. Her zaman desteklerini gördüğüm ve başladığım bu çalışmayı nihâyete erdirmemde devamlı destek olan âileme, bilgisayar karşısında en büyük yardımcım kardeşim Numan'a ve Mustafa'ya, meşgûliyetim sebebiyle beni devamlı kayıran eşime ve oğluma, ben dersime çalışırken oğulcuğuma bakan kayınvâlideme de çok teşekkür ederim.

İstanbul 2006

Esra Ermiş Baş

GİRİŞ

Osmanlı toplumunda kadın konusu günümüz Türkiye'sinin ve dünyanın popüler konularından birisidir. Ne yazık ki verilen bilgiler, yapılan değerlendirmeler çoğunlukla spekülâtif ya da önyargılıdır. Zira söylenenler genellikle ciddî bilgi vermeyen gezginlere ya da arşiv belgelerine dayanmayan araştırmalara dayandırılmıştır.

Yakın zamanlara kadar Osmanlı kadını, birbiriyle çelişen iki açıdan tasvîr edilmekteydi. Kadınlar tarafından yönetilme, Osmanlı tarihçileri ve modern araştırmacılar tarafından, Osmanlı'nın gerileyişinin nedeni olmasa bile belirtisi olarak görülmekteydi. Genelde ise Osmanlı kadını, en saçma konular dışındaki her şeyden habersiz olarak zamanını hep haremden geçiren, çocukça davranışlara meyilli, göze görünmez, ayaklar altına alınmış insanlar olarak resmedilmekteydi¹.

Ancak, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arşiv belgelerini referans alarak, yerli ve yabancı bilim adamları tarafından yapılan araştırmalar, “Osmanlı Kadını” ve “toplumsal hayatı” konusunu objektif ve ilmî tarzda ele almış, kadının imparatorluğun siyâsî, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında değişik roller oynadığını göstererek bu kadın imajını oldukça değişikliğe uğratmışlardır.

Türkiye’de şer’iye sicilleri (mahkeme kayıtları) üzerine ilk akademik çalışmayı yapan yabancı araştırmacı Ronald Jennings, XVII. yüzyıl Kayseri’sinde Anadolu kadınının Osmanlı mahkemelerini rahatlıkla kullanmasını, mülkiyet ilişkilerini, sosyo-ekonomik durumunu arzeden çalışması ile Osmanlı kadını hakkındaki mesnetsiz iddiaları bir anda dağıttı. Ronald Jennings’in bu araştırması, 1590–1630 yılları arasında, bir veya daha fazla kadının mahkemelik olduğu bin sekiz yüzü aşkın Kayseri mahkeme kayıtlarına dayanmaktadır. Jennings, Anadolu’da kadının o devirde hiç de sanıldığı gibi toplum hayatının dışında olmadığını ortaya çıkarmıştır. Jennings’in bulgularına göre XVII. yüzyılda kadınlar serbestçe mahkemeye gitmekte, dâvâ açabilmekte, kendileri de başkaları tarafından dâvâ edilebilmektedir. Hatta ailelerinin erkeklerinden kocalarını ve kardeşlerini dahî dâvâ

¹ Ruth M. Roded, “Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, V, 418

etmektedirler. Ayrıca mülk sahibi kadınlar akitler imzalamaktadır. XVII. yüzyılda Kayseri’de yapılan mukâvelelerin % 40’ında kadınlar rol oynamışlardır².

Son zamanlara kadar, akademik olmasa da popüler olarak Osmanlı kadınının son derece baskı altında tutulduğu kanaatinin hâkim olduğunu belirtmiştik. 1600–1700 yılları arasında, bir Osmanlı şehri olan Bursa’da kadının sosyo-ekonomik konumunu inceleyen Haim Gerber’in çalışması da söz konusu varsayımın büyük ölçüde ön yargılı olduğunu ortaya koymaktadır. Haim Gerber, makalesinin, ilk cümlelerinde bu ön yargıya işaret etmektedir:

XX. yüzyıl öncesindeki İslam toplumundaki kadının statüsünün –şayet ciddi bilgi yoksa– son derece zayıf olduğu şeklindeki yaygın kanı devam ediyor. Bilim adamları genellikle bu konuda ihtiyatlı olmalarına rağmen oryantalistlerce paylaşılan yaygın kanı, görüldüğü üzere bir sorundur. Kadının düşük statüsünün İslam toplumu süresince, sosyal yapının bel kemiği zannedilen ataerkil aile gerçeğinden kaynaklandığı ifade edilir. Zannedildiği üzere kadın, ekseriyetle haremlerde soyutlanmış ve sosyal hayatın paylaşımından engellenmiştir. Bu, kadının ekonomik tasarrufları kullanamadığı, ya da mahkemeye gidip yasal haklarını ve menfaatlerini savunamadıkları anlamındadır. Üstelik İslam öncesi Arap kabile hukûkunun aşırılıklarını azaltan klasik İslam hukûku tarafından kendilerine bahşedilen iyiliklerden mahrûm edildikleri, genel bir kanaat olarak görülür. Böylece İslam, erkeğe evlenmeye izin verdiği kadın sayısını, onlara daha iyi muâmeleyi temîn etmek için dörde indirdi. Aynı zamanda İslam, kadının genel mirastan mahrûmiyetini kınadı. Ve her ne kadar erkeğe mirastan tahsîs edilenden az olsa da kadınlara ölen kimsenin mirasından pay tahsîs etti. Genelde kabul edilmiştir ki, kadının pozisyonunun bu ılımlı tekâmülü, doğrusu hiçbir zaman başarılamadı³.

Haim Gerber, bu çalışmasını XVII. yüzyıl Bursa’sının mahkeme kayıtlarına (şer’iye sicili) dayandırmaktadır. Gerber’e göre Bursalı kadınlar oryantalistlerin iddia ettiği konumda değildi. Gerber, araştırmasında XVII. yüzyıl Bursa’sına ait 2000 terekeden hareketle, çok eşliliğin Bursa’da teoride kaldığını, (2000 terekeden sadece 20’sinde çok evliliğe rastlamıştır.)

² Feriha Karadeniz, “XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yay*, Ankara 1999, V, 453 ve Abdurrahman Kurt, “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yay*, Ankara 1999, V, 435

³ Haim Gerber, “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa’da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü, (1600–1700)”, çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:8, 1998, s.327–343

kadınların İslam hukûkuna uygun olarak mirastan pay sahibi olduklarını tespit etmiştir⁴. Ayrıca kadınların mahkemeyi kullanmalarını, mülkiyet ilişkilerini ve tarzlarını, sosyo-ekonomik konumlarını da arz etmiştir. Bu araştırmaya göre XVII. yüzyılda Bursa’da el zanaatları ile uğraşan kadınların şehrin kadın nüfusunun tamamına oranı %16’dır ki bu oran üretimde gerçekten büyük bir değeri ifâde eder⁵.

Kadınların mirastan mahrûm edildikleri, mülkiyet haklarını kullanamadıkları şeklindeki iddianın aksini Gabriel Baer de İstanbul vakıfları üzerine yaptığı çalışmada ortaya koymuştur. Gabriel Baer, Ömer Lütfü Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi’nin “1546 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri” adlı eserinden 500 örnek seçerek XVI. yüzyıl İstanbul’unda Osmanlı kadını – vakıf ilişkisini incelemiş ilginç sonuçlar elde etmiştir. Bu araştırmaya göre XVI. yüzyıl İstanbul’unda vakıf kurucularının üçte birinden daha fazlasını kadınlar oluşturmaktadır. Bu da tüm vakıfların %36.8’ine tekâbül etmektedir⁶.

Osmanlı kadınının çeşitli alanlardaki konumunu inceleyen bu öncü nitelikteki ilk çalışmaları diğerleri izledi. 17–18 Nisan 1994 tarihinde Maryland Üniversitesi College Park’ta yapılan “Osmanlı İmparatorluğunda Kadınlar: Ortadoğu’da Erken Modern Dönem Tarihi ve Mirası, 1650–1830” başlıklı konferansta sunulan bildiriler XVIII. yüzyıl Osmanlı kadınının değişik toplumsal rollerini aydınlatmıştır⁷.

Suraiya Faroqhi ; “ XVIII. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet “ adlı bildirisinde Kayseri mahkeme kayıtlarında yer alan kurbanın da suçlananın da kadın olduğu bir cinâyet olayını çözümlenmiş, kadınların servet, iktidar, suç, ilişkilerini incelemiştir⁸.

Fatma Müge Göçek, Marc David Baer, “XVIII. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, adlı bildirilerini Galata Mahkemesi’nin 1729, 1769 ve 1789 yıllarına denk düşen kayıtlarının tamamına dayanarak hazırlamışlardır. Bu çalışma İstanbul Kadınının mahkeme kayıtlarına dayanarak incelenmesinin ilklerindedir ve

⁴ H.Gerber, agm, s.329

⁵ H.Gerber, agm, s.338

⁶ Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı’da Kadın ve İktisat*, Beyan Yay, İstanbul 1998, s.143

⁷ Bu bildiriler Madeline C. Zilfi editörlüğünde kitaplaştırıldı. Necmiye Alpay tarafından Türkçe’ye tercüme edildi. Aralık 2000’de Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından basıldı. *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000.

⁸ Suraiya Faroqhi, “XVIII. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2000, s. 8-26

Jennings ve Gerber gibi mâlî ve hukûkî davalarda kadının sık sık mahkemeye geldiğini, zaman zaman erkeklerle ilgili davalarda da mahkemede görüldüğünü tespit etmiştir. Ayrıca çalışma gayri müslim kadınların da sosyal statüsü hakkında bilgiler vermektedir⁹.

Margaret L. Meriwether, “Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770–1840” adlı bildirisini 1920’lerde Kemaleddin el-Gazzî’nin* derlediği vakıflar listesi ile 1770–1840 arasında kurulmuş ve Halep Şer’iye Mahkemesinde kaydedilmiş 468 vakıfla ilgili vakfiyelere dayandırmıştır. Bu çalışma Gabriel Baer’in daha önce sözünü ettiğimiz, İstanbul vakıfları ile ilgili araştırması gibi ciddî bilgiler vermekte, kadın-vakıf-mülkiyet ilişkisini XVIII. yüzyıl Halep ortamında aydınlatmaktadır¹⁰.

Fariba Zarinebaf-Shahr’ın, “Osmanlı Kadınları ve XVIII. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği”, adlı bildirisi ise alanında ilk ve öncü niteliğindedir. Zira Osmanlı bilimciliğinde Osmanlı kadınlarının mahkemede gerek dâvâcı gerek dâvâlı olarak etkin oyuncular oldukları genel kabul görmektedir. Ancak, mahkemeler hukûkî çözüm için başvurulabilecek tek kanal değildi. Mahkemedeki işlemlerden memnun olmayanlar için Dîvân-ı Hümâyûn vardı. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dîvân-ı hümâyûn’a başvurma hakkı reâyâyâ da tanınmıştı. Bu durum “şikâyet defterleri” adı verilen Osmanlı kayıtlarına yansımıştır. Kadınlar, yerel şer’î mahkemelere başvuruyorlardı. Bunu biliyoruz. Ancak Dîvan çok uzaklardaydı. (İstanbul’da) Uzaklığa karşın bazen kadınlar dâvâlarını bizzat arz etmek için, imparatorluğun en uzak köşelerinden, zahmetli yolculuklara çıkıp İstanbul’a gelerek başvuruda bulunabiliyorlardı.

Bu makâle XVIII. Yüzyılda, Osmanlı kadınlarının şer’î mahkemelerin dışında Dîvân-ı Hümâyûn’un ortamında önemli bir konuma kavuşmuş olduklarını göstermektedir. Araştırmaya göre 1680–1706 yılları arasında Dîvân-ı Hümâyûn’a yapılan başvuruların her yıl en az % 8’i kadınlar tarafından yapılmaktadır. Ve kadınların vergi ya da ticârî işlem gibi

⁹ Fatma Müge Göçek-Marc David Baer, ”XVIII. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadını Toplumsal Sınırları”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s. 47–62

* Kemaleddin el-Gazzi, *Nehru’z-zeheb fî târîh-i Haleb*, Halep, Maronite Pres, 1920–1923, II, 535–586, 605–609, 610–630.

¹⁰ Margaret L. Meriwether, “Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770–1840”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s.122–143.

idâreyi ilgilendiren konularda şikâyetle bulduklarına ender rastlanmaktaydı. Onlar genellikle mîras, velâyet, evlenme ve boşanma sorunlarını arz ediyorlardı¹¹.

17–18 Nisan 1994 tarihinde Maryland Üniversitesi College Park'ta düzenlenen “Osmanlı İmparatorluğunda Kadınlar: Ortadoğu’da Erken Modern Dönem Tarihi ve Mirası, 1650–1830” başlıklı konferansta, yukarıda adlarını zikrettiğimiz ve kısaca anlattığımız bildirilerin dışında, Osmanlı sosyal tarihi ve kadın tarihi üzerine çalışan yabancı bilim adamlarının on bir bildirisi daha sunulmuştur.

Osmanlı kadını hakkında yabancı bilim adamları tarafından yapılan araştırmalar yukarıda arz ettiklerimize oranla çok daha fazladır. Biz sadece; bu alanda öncü olanları ve tezimizde faydalandıklarımızdan bazılarını zikrettik.

Ülkemizde de Türk bilim adamları tarafından, Osmanlı kadını merkezli araştırmalar yapılmıştır. Ancak Osmanlı kadını hakkında yapılan ilk çalışmalar, padişah kadınları ve harem merkezli olmuştur. Ahmet Refik Altınay’ın *Kadınlar Saltanatı*¹², İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*¹³, Mustafa Çağatay Uluçay’ın *Harem’den Mektuplar*¹⁴, *Harem II*¹⁵, *Padişahın Kadınları ve Kızları*¹⁶, adlı eserleri zikredilebilecek olanlarıdır.

Bu çalışmaları, Osmanlı’nın son dönemlerinde Osmanlı kadınına inceleyen çalışmalar izlemiştir. Zira, “1970’lerin sonlarıyla 1980’lerin başlarında tarihçilerin şimdiki vurgulama eğilimleri ve toplumsal tarihin henüz yeni başlıyor olması yüzünden, kadının XX. Yüzyıl öncesindeki deneyimini”¹⁷ araştırma ihtiyacı dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gecikti.

Şimdiki vurgulama eğilimleri ile yakın geçmişin araştırılması sonucu, Batılılaşmanın arttığı, modern kurumların hayata girdiği (matbaa, gazete, mektepler vs.) Osmanlı’nın son

¹¹ Fariba Zarinebaf-Shahr, “Osmanlı Kadınları ve XVIII. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s.241-250

¹² Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara 1945.

¹⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem’den Mektuplar*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1956.

¹⁵ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, TTK, Ankara 1971.

¹⁶ M. Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, TTK, Ankara 1980

¹⁷ Madeline C. Zilfi, Sunuş, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s.3

dönemlerinde, “kadın” çalışmaları ülkemizde, klasik dönemde “kadın” konulu çalışmaların önüne geçti.

Bu çalışmalardan ilk akla gelen Serpil Çakır’ın, *Osmanlı Kadın Hareketi*, adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada yazar, 1913’ten 1921’e kadar (zaman zaman kesintilerle) yayımlanan “Kadınlar Dünyası” adlı ilk üç ay günlük, daha sonra haftalık olarak yayımlanan, yazar kadrosu kadınlardan oluşan dergiden hareketle Osmanlı kadın hareketi, kadının hak ve hukuku, giyim, aile, eğitim, çalışma, yaşam ve siyâset konularını incelemiştir¹⁸.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde Türk Kadınına inceleyen Şefika Kurnaz’ın eserleri de zikredilebilir¹⁹.

Türkiye’de Osmanlı Kadını konulu ilk çalışmalar, harem ya da modern dönem içerikli olsa da klasik dönem diyebileceğimiz, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı kadını hakkında arşiv belgeleri kaynaklı araştırmalar (son zamanlarda sayıları daha da artarak) yapılmıştır.

Bursa mahkeme kayıtlarından hareketle Bursa’da Osmanlı ailesini²⁰, kadının sosyo-ekonomik konumunu²¹, Osmanlı’da çok eşliliği²² inceleyen Abdurrahman Kurt’un çalışmaları, Tokat mahkeme kayıtlarından hareketle Tokat’ta aileyi inceleyen Rifat Özdemir’in çalışması²³ ve Konya Sicillerinden hareketle Osmanlı ailesini inceleyen Hayri Erten’in çalışması²⁴ ile Osmanlı toplumunda kadının değişik rolleri gün ışığına çıkmaktadır.

Kadriye Yılmaz Koca’nın, *Osmanlı’da Kadın ve İktisat* adlı eseri de zikredilebilir. Ancak bu eser, doğrudan doğruya arşiv belgelerine dayanarak değil yayımlanmış arşiv

¹⁸ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay, İstanbul 1996

¹⁹ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, MEB, İstanbul 1996 ve Aynı yazarın, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, (1839–1923), MEB. İstanbul 1997.

²⁰ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi: 1839–1876*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1998.

²¹ Abdurrahman Kurt, “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, V, 433–449

²² Abdurrahman Kurt, “Dini Kaynakların Çoğuşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlı’larda Çok Eşlilik”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:8, cilt:8, 1999, s.183–214

²³ Rifat Özdemir, “Tokat’ta Aile’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı, (1771–1810)”, *Bellekten*, cilt: LIV, sayı:211,s.993-1051

²⁴ Hayri Erten, *Konya Şeriyet Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı, (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 2001.

belgeleri ve önemli makâlelerin ışığında hazırlanmıştır. İstanbul, Ankara, Kayseri gibi önemli şehirlerde kadınların sosyo-ekonomik statülerini incelemektedir²⁵.

Görüldüğü üzere, Osmanlı kadını hakkında ön yargılardan uzak ve arşiv kaynaklarına dayalı araştırmalar yeni yeni başlamıştır. Ülkemizde son yıllarda yapılan bazı yüksek lisans ve doktora tezlerini saymazsak, doğrudan doğruya Osmanlı kadını ile ilgilenen çalışmalar bulunmamaktadır. Ülkemizde yapılmış olan çalışmaların çoğu dolaylı yoldan Osmanlı kadını hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla henüz klasik dönem Osmanlı kadını hakkında, ister şehirli ister köylü olsun, genel geçer değerlendirmeler yapabilmek için gerekli akademik arka plandan yoksunuz.

²⁵ Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, Beyan Yay, İstanbul 1998.

1.BÖLÜM
TARİHİ SÜREÇTE TÜRK KADINLARI

1.TARİHİ SÜREÇTE TÜRK KADINLARI

Bu çalışmanın ana konusu olan, Türk kadınının, gerek İslam öncesi dönemdeki toplumsal hayatını, gerek Osmanlı'dan önceki Müslüman Türk devletlerinin toplumsal hayatındaki konumunu incelemek, hem günümüzde hem de XVIII. yüzyılda kadınının yaşantısını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bu sebeple, XVIII. yüzyıl öncesinde Türk kadınının sosyal hayatını, İslam öncesi devir ve İslamiyetin Türkler tarafından kabulü sonrasında yaşanan tarihî süreç olmak üzere iki ana başlık altında inceleyeceğiz.

1.1.İSLAM ÖNCESİ TÜRK KADINLARI

Eski Türk toplumlarında kadının yüksek bir mevkîsinin bulunduğuna dâir genel kana vardır. Türk Mitolojisinde kadın, gayet yüksek bir mevkîde tasvîr edilmiştir. *Yaradılış* destanına göre kadın, kâinatın yaratılışına sebep olan ilham kaynağı olarak görülmüştür²⁶.

Eski Türklerin dini olan şamanizmde kadının şaman olarak âyinlere katıldığı saptanmıştır. Gerçi şaman âyinlerinin bazısına evli kadınların iştirak hakkı yoktur. Bu durum ilk bakışta kadın için olumsuz bir tavır gibi görünse de “gelin”in kabileye sonradan ve yabancı kabileden gelmesi sebebi ile kabile tanrısına hürmeten ileri gelmiş olmasının muhtemel olduğu düşünülmektedir²⁷.

Dînî hayatta ve mitolojide durum böyleyken siyâsî hayatta kadın “Hâtun” sıfatıyla, devlet başkanının en büyük yardımcısı olarak karşımıza çıkar. Çin İmparatorları tarafından Türk Kağan eşlerine Çince “k'o-tun” Türkçe “Hâtun” ünvanı verildiği bilinmektedir. Çinlilerce “Hâtun” ünvanı “kraliçe-prenses” mânâlarında kullanılmıştır. Talas yazıtlarında “Hâtun” kelimesi “eş” mânâsında kullanılmıştır.²⁸

Göktürkler'de ve Uygurlar'da Kağanın karısı Hâtun devlet işlerinde kocasıyla birlikte söz sahibidir. Emirnâmelerin yalnız Kağan nâmına değil, Kağan ve Hâtun nâmına müştereken

²⁶ Abdülkadir İnan, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Türk Yurdu*, Ankara 1934, cilt 4, sayı 22, s.274.

²⁷ A. İnan, agm, s.275

²⁸ Özkan İzgi, “İslamiyetten Önce Türk Kadınları”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1975, s.145

imzâ edilmesi²⁹, Kağanın eşinin yahut annesinin, reis savaşlarla meşgul olurken halkın arasında çıkan ihtilaflara ve dâvâlara bakarak suçluları cezâlandırması söz konusudur³⁰.

Uygur Hâtunu, hükümdarlık renginde al elbise ve altından bir başlık giyip merâsim ile tahta çıkarılır³¹ ve maiyyetinde atlı kadın okçular bulunurdu³². Yabancı devletlerin elçileri, yalnız Hakanın huzuruna çıkmazdı. Elçilerin kabûlü esnasında Hâtun'un da Hakanla beraber olması gerekirdi³³.

İki cins arasındaki eşitlik halk tabakalarında da görülmekteydi. Asya Hunları'ndan beri kadınların ata binip ok attığı, güreş gibi sporlar yaptığı hatta savaşlara katıldığı bilinmektedir. Sosyal hayatta oldukça aktif katılım gösteren kadınlar yerli ve yabancı erkeklerden kaçmamakla beraber namus ve iffetlerine son derece düşkünlü. Bu yüzden fuhuş ve zinâ nadirdi. Zinâ toplumda nefretle karşılandığından bu suçu işleyen kadın ve erkeği ortaya çıkarılırsa onları derhal iki parçaya bölerlerdi. İbn Fazlan *Seyahatnâme*'sinde bu konuyla ilgili ilginç bilgiler vermektedir. Onun gözlemlerine göre Bulgar Türkleri kadın-erkek hep beraber nehre girip çırılçıplak yıkandıkları halde her hangi bir şekilde zinâ yapmazlardı. Zinâ onlara göre en büyük suçtu. Zinâ edenin statüsü ne olursa olsun, yere çakılan dört kazığa el ve ayaklarını bağlayarak onu boynundan itibaren iki parçaya ayırdıktan sonra parçalarını bir ağaca asarlardı. Zinâ olaylarına Oğuzlar'da da çok sert tepkiler verildiği görülür. Öyle ki Oğuzlar, kadınların en mahrem yerlerini bile yabancıların görmesinden endişe etmezler ve bu durumun "gizli olup da ulaşılabilir olmasından daha iyi" olduğunu düşünürlerdi³⁴.

²⁹ Ö. İzgi, agm, s.150

³⁰ Edward Chavannes, *Documents Sur Les Tou-kuue (turcs) Occidentaux*, st. Petersburg 1900, s.90' dan naklen Ö. İzgi, agm, s.151.

³¹ C. Mackerras, *The Ulghur Empire*, Canberra, 1968, s.23–25' den naklen Emel Esin, "Katun", *Araştırma*, Ankara 1991, XVIII, 380.

³² Edward Chavannes, *Documents Sur Lles Tou-kuue (turcs) Occidentaux*, st. Petersburg 1900, s.90' dan naklen Emel Esin, agm, s.380.

³³ Kadri Süreyya Özdener, "İslam Öncesi Türklerde Kadın", *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul 1988, sayı 22, s.233

³⁴ *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, haz. Ramazan Şeşen, Bedir Yay, İstanbul 1975, s.31–32–57.

Kadınların, ok atma ve ata binme sosyal hayata serbestçe katılma yanında futbol gibi spor oyunları oynadığını, erkeklerinse zar oynamayı sevdiğini çok eski Çin kaynakları kaydetmektedir³⁵.

Sosyal hayatta aktif, ata binen, futbol oynayan kadının günlük kıyafeti de aktivitesine uygundu. II. ve VI. yüzyıldan kalma ve Hunlar'a ait olması kuvvetle muhtemel yedi kurgandan birinde biri erkek diğeri kadın iki ceset bulunmuştur. Kurgandaki kadın ipekli bir elbise ve kurgandaki erkek gibi deri pantolon giymektedir³⁶.

Aile içinde de kadın yüksek bir mevkiye sahipti. Anne olarak çocukların yetiştirilmesi ve evin idaresi ile uğraşır³⁷. Ev içinde kocasının nâibi idi³⁸. Evliliklerde egzogami (dıştan evlenme) geçerli idi³⁹. Eski Türklerde tek eşlilik yaygın iken özellikle idareci kesiminde poligamiye rastlanmakta idi. Ancak ilk eş hiçbir zaman değer ve itibarını kaybetmez ve kumalarından dünyaya gelen çocuklar da onun sayılırdı⁴⁰. Kadın evlenirken erkek “kalın” denilen bir miktar para veya eşya verirdi. Bunun evliliklerin devamını sağlamak ve çok evliliği engellemeye mâruf olduğu düşünülmektedir⁴¹ Kızlar evlenecekleri eşlerini özgürce seçerlerdi⁴².

Özetle ifade edersek eski Türk toplumunda kadın ata binmesi, ok atması, savaşmasının yanında kadınlığından bir şey kaybetmeden toplum hayatına katılır, çocuğuna, evine bakar eşine yardımcı olur ondan saygı görür ve sosyal hayatta özgürce hareket ederdi.

³⁵ Liu, Mau Tsai, *Die Chinesen Nachrichten Zur Geschic hte Der Ost-Türken*, Wiesbaden 1958, I, 9' dan naklen bkz. Jean-Paul Roux, "Ortaçağ Türk Kadını", *Erdem*, çev. Gönül Yılmaz, Eylül 1990, cilt 6, sayı 18, s.702

³⁶ Bahaaddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay, Ankara 1984, s.93

³⁷ Ö.İzgi, agm, s.155

³⁸ Ali Erkul, "Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, III, s.61.

³⁹ A.Erkul, agm, s.59.

⁴⁰ Abdurrahman Kurt, "Tarihi Süreçte Türk Kadınları", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, V, 400.

⁴¹ A. Erkul, agm, s.98.

⁴² Jean-Paul Roux, "Ortaçağ Türk Kadını", çev. Gönül Yılmaz, *Erdem*, Eylül 1990, cilt 6, sayı 18, s.712

1.2.İSLÂMİYETTEN SONRA TÜRK KADINLARI

Türkler İslâmiyeti VIII. yüzyıldan itibaren kabul etmeye başladılar. İlk Müslüman Türk devleti Karahanlılar tarafından X. yüzyılın ortalarında kurulmuştur. XIV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna değin pek çok Müslüman Türk devleti tarih sahnesinde rol oynadı. İslâmiyetin Türkler tarafından kabulünden Osmanlı'nın kuruluşuna değin geçen devirde Türk kadınının sosyal hayattaki konumunu inceleyerek Osmanlı'nın kuruluşunda kadının sosyal hayattaki mevkîini daha iyi değerlendirebiliriz.

1.2.1.OSMANLI'NIN KURULUŞUNA KADAR İSLÂMÎ DEVİRDE TÜRK

KADINLARI

İslâm, Türk kadınının haklarını azaltmadı. Erken devirde, İslâm, henüz peygamber devrindeki vechesini korumakta idi. Müslüman kadınların başörtüsü ise bir iffet timsalinden ibaret ve kadınların korunmasına matuf idi. Zira İslam'da kadınlar eşlerini seçmekte özgürdür, mirasta hakları vardır, servetlerini müstakil olarak idâre edebilirlerdi. İlmî faaliyetlerine devam edebilirlerdi. İlk dönem siyâsî hareketlerde ilk İslâm kadınları da faal rol oynamıştır. Böylece Türk kadınının erken devirdeki İslâmî çevreye uyması için başını örtmesi yetiyordu⁴³.

İslâm, Türk dünyasının güneybatı sınırlarından başlayıp, en doğuya kadar, VIII. ve XV. yüzyıllar arasında yayılarak Türklerin başlıca dini olurken, “terken”lerin imtiyazlarına son verilmedi. Arap kaynaklarında Banîçûr denen sülâle, Abbâsî Valileri olarak Belh ilini idare etmekte idiler. Bu valilerden Abbas oğlu Davut (847–871) vilayet işlerini hâtununa bırakmıştı⁴⁴. Hayırseverliği ile ün salan bu Hâtun halkı sıkmadan vilayetin vergisini ödeyebilmek için mücevherler ile süslü elbisesini Bağdat'a yollamıştı. Aynı Hâtun nice imaretler de yaptırmıştı⁴⁵.

⁴³ E. Esin, agm, s.382

⁴⁴ Abu Bakr Abdullah Balkhî, Fazail-i Balkh, Tahran h.1350, s.20-21, 39-40' dan naklen bkz. E. Esin, agm, s.382.

⁴⁵ E.Esin, agm, s. 382

X. asrın başında, devrin iki Türk devletinden Karahanlı'lar İslâm'ı kabul ettiler ve ilk büyük İslâmî Türk medeniyetinin kurucusu oldular. Bu sülâlenin kızları “terken” ünvanının aslî sahibi sayılıyordu. Terkenlerin kendi maiyeti, dîvanı ve ordusu bulunurdu. Selçuklular ve Harzemşahlar döneminde de terkenler siyâsî-askerî hareketlerde etkin konumdaydı⁴⁶. Tuğrul Bey'in eşi Altınca Hatun hükümdarın yokluğunda yapılan bir hücumu kendi ordusu ile durdurmuştu⁴⁷.

İslâm'dan önceki devirde, yönetici sınıfa mensup kadınların, siyâsî sahada etkin kimliklerini, bir zaman daha taşıdığı anlaşılmaktadır. Gerçi aynı rol Osmanlının kuruluş yılları ile ileriki dönemlerde de görülecektir. Ancak, Nizâmülmülk'ün sözlerinde ifadesini bulan “kadınların devlet işlerine karışmaması gerektiği” fikri yavaş yavaş siyâsî sahada kadını arka plana itecektir⁴⁸.

Uygur kadınlarından Osmanlıya kadın yardımseverliği, ilk dönem Müslüman toplumlarında da görülmektedir. Anadolu'daki en eski hastanelerden birinin 1206'da kurucusu Gevher Nesibe Hatundur⁴⁹.

Kadının toplumdaki itibar ve değeri ise Dede Korkut hikâyelerinde belirgin bir şekilde görülür. Arkadaşlarıyla at gezintisine çıkan Banu Çiçek ve Selcen Hatun'un hikâyesi⁵⁰ İslâm öncesi Türkmen kızlarının özgür yaşamlarına İslam sonrası dönemde de devam ettiğini gösterir.

Kahramanının yanında savaşan genç kız / kadın motifi Dede Korkut hikâyelerinde mevcuttur. Selcen Hâtun gece kocasına baskın yapılmasından korkar, kocasının bir atını alır, zırhını giyer, kılıcını alır ve yüksek bir yere çıkar. Düşman geldiğinde Selcen Hâtun hazırır. Kocasını uyarır, savaş başlar. Ancak kocasının atı yaralanır. O zaman Selcen Hâtun ”bir ateş gibi olur” atını dört nala hâinlerin üzerine sürer ve hâinleri kılıçtan geçirir⁵¹.

Banu Çiçek, damat adayı Bamsı Beyrekle, onu denemek için at ve ok atma yarışı yapar. Onunla güreşir. Banu Çiçek'in eşini seçmesi ve onu bir sınava tabi tutması, toplumdaki

⁴⁶ E. Esin, agm, s. 383

⁴⁷ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s.126–127.

⁴⁸ O.Turan, age, s. 126–127.

⁴⁹ E. Esin, agm, s. 384

⁵⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Hikâyeleri*, Boğaziçi Yay, İstanbul ts, s. 33

⁵¹ M. Ergin, age, s. 122

genç kız tiplemesine ilginç bir örnektir⁵². Ancak Dede Korkut hikâyelerindeki kadın tiplemesi, “erkek gibi kadın” tiplemesi değildir. Kadın ne kadar kahraman olursa olsun, onu sevenin gözünde gene kadın olarak kalmaktadır. Dirse Han Hatun’una;

“Beri gelgil başım bahtı işim tahtı / Evden çıkıp yürüyende selvi boylum
Topuğunda sarmaşanda kara saçlım / Kurulu yaya benzer çatma kaşlım
Çifte badem sığmayan dar ağızlım/ Güz elmasına benzer al yanaklım”

şeklinde hitap etmektedir⁵³.

Dede Korkut hikâyelerinde kadın kocasının yanındadır. Onunla konuşur, ona öğütlerde bulunur. Kocasını da onu dinler. Dede Korkut: “Bey karısının iyi düşündüğünü, iyi konuştuğunu gördü” demektedir⁵⁴.

Dede Korkut, ideal kadından bahsederken, dört kadın türü zikreder. Solduran sop, dolduran top, son derece bayağı kadınlar ve evin dayacağı kadınlar⁵⁵. Solduran sop; sabahleyin elini yüzünü yıkamadan tıka basa yiyecek “bu evi harap olası erkeğe varalıdan beri karnım doymadı, ayağım pabuç, yüzüm yaşmak görmedi” diyerek kocasının ölmesini dileyen, bir başkasına varmayı uman kadındır. Dolduran top; yatağından çok geç kalktığı halde, hemen sokağa fırlayarak sabahtan akşama dedikodu yapan, evine geldiğinde komşuları ile kavga eden kadındır. Bayağı kadın; misafir geldiğinde kocasını mahcup eden, kocasını bir şey istese “evde un yok, elek yok” diyerek misafire yemek hazırlamayan “Nuh Peygamberin eşeği cinsinden” olan kadın türüdür. Dede Korkut: “Bunlardan Allah sizi saklasın, ocağınıza böyle kadınlar gelmesin” demektedir. Dede Korkut’a göre ideal kadın tipi “evin dayacağı” dediği kadın tipidir. Bu kadın tipi, Hz. Ayşe, Hz. Fatma soyundandır. Kocasını evde olmasa bile misafiri ağırlar, yedirir içirir. Dede Korkut bu kadın tipi için “onun çocukları yetişsin. Ocağına bunun gibi kadın gelsin” demektedir. Aslında her kadın tipi kadının toplumdaki özgür konumunu ifade etmektedir.

⁵² M. Ergin, age, s. 64

⁵³ M. Ergin, age, s. 22

⁵⁴ M. Ergin, age, s. 218

⁵⁵ M. Ergin, age, s. 18

Dede Korkut hikâyelerinde çok eşlilik yoktur. Dirse Han çocuğu olmadığı için karısına dert yanar. “Bu ayıp sende midir? Bende midir?” der. Ancak ikinci kadınla evlenme fikri aklına gelmez⁵⁶.

Özetle ifade etmek gerekirse Dede Korkut hikâyelerindeki kadın tiplerine baktığımızda, Türk kadınının İslâmî devirde, millî karakterinden hiçbir şey kaybetmeden hayatını devam ettirdiğini görürüz. Dede Korkut hikâyelerindeki kadın tiplerinin, önceki kız kardeşlerinden tesettürü dışında fazla bir farkı yoktur.

Ancak bu dönemde “baba adını yürüteceği” ve “aile ocağının közü” olacağı anlayışıyla Türklerin erkek çocuğunu kız çocuğuna üstün tuttıklarını belirtmek ilginç olacaktır. Bu durumu Türklerin ahlak ve seciyelerinin bir sonucu olarak görenler bulunsa da bazı edebî eserlerde bir kız çocuğunun dünyaya gelişinin hor sayılması, cahilî gelenekleri akla getirmektedir⁵⁷. Yusuf Has Hacib’in (v. 1070) *Kutadgu Bilig* adlı eserinde kız çocuğuna dair câhiliye zihniyetini çağrıştıran şu ifadeler görülmektedir: “Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur. Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır”⁵⁸.

Türklerin; İslâmî devirde yeni kültürlerle etkileşimleri söz konusu olsa da millî özelliklerini korudukları görülmektedir. İslâmî ilk devirlerden, Osmanlı’nın kuruluşuna değin toplumda kadınlar hayatın bütün alanlarında görülmekle kalmamış, erkeklerle sefere çıkıp savaşa katılmıştı. Ailenin kurulması aşamasında önceki devirlerde olduğu gibi (kalın) başlık uygulaması ve İslam’ın öngördüğü mehir uygulaması devam etmiştir. Kızlar, aldıkları başlık karşılığında yeni evlerine çeyiz götürmüşlerdir⁵⁹.

Daha önce olduğu gibi bu devirde de Türkler arasında monogami yaygındır. Ancak poligam evliliklere de rastlanır. Bununla birlikte “iki eceli (analı) kuzu süttten; iki ayallı (karılı) adam bitten ölür” ya da “dûzen (iki eş) olan yerde düzen olmaz” şeklindeki Türkmen atasözleri toplumsal anlayışı yansıtır⁶⁰.

⁵⁶ M. Ergin, age, s. 23

⁵⁷ A. Kurt, agm, s. 401

⁵⁸ Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK, Ankara 1959, II, 4511 ve 4512. maddeler.

⁵⁹ A. Kurt, agm, s. 401

⁶⁰ A. Kurt, agm, s. 402

1.2.2.KURULUŞ DEVRİNDE OSMANLI'DA KADIN

Osmanlı devleti XIII. yüzyılın sonlarında, çökmekte olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı bu yüzyıldan, Fatih'in İstanbul'u fethettiği XV. yüzyıla kadarki dönem Osmanlı'nın kuruluş devrini oluşturur.

Bir devletin kuruluş döneminin en belirgin vasfı kuşkusuz siyasal bir varoluşun paylaşıldığı toplumsal coşku ve heyecandır. İbn Haldun'un "asabiyet kuramı" ile açıkladığı bu toplumsal karakterin kuruluş halindeki ilk Osmanlılar'ın da belirleyici nitelikleri arasında olduğu söylenebilir. Bu yüzden kuruluş yıllarında toplum, cinsiyet ayrımı göstermeksizin, bütün fertleriyle devletin kuruluş idealine sahiptir ve bu ideal toplumun bütün fertlerine bir misyon yüklemiştir. Erkek kadar kadın da bu misyonun belirlediği rolleri oynamaktadır. Erkekler kuruluş coşkusunun mücahitleri olurken kadınlar da en az onlar kadar istekli ve hazır olmak durumundaydı. Ne var ki bu genellemenin çok özel ve derinlemesine ayrıntısı için gerekli kaynaklar oldukça sınırlıdır⁶¹.

Kuruluş yıllarında kadının toplumsal konumuna ışık tutan ilk yazılı kaynak İbn Battuta'nın *Seyahatnâme*'sidir. İbn Battuta'nın *Seyahatnâme*'sinde Anadolu kadını konukseverliği ve bu güzel davranışın en önde gelen kişisi olarak ortaya çıkmaktadır. Battuta şöyle ifade eder:

"Bu memlekete geldiğimiz andan itibaren, kadın olsun, erkek olsun durumumuzla ilgilenmeden yapamamışlardı. Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar ve yola çıkacağımız zaman akraba ya da hâne halkındanmışçasına bizimle vedâlaşırlar, bu ayrılıktan dolayı üzüntülerini, göz yaşları dökerek belirtirlerdi. Bu ülkede âdetler gereğince, ekmek haftada bir pişirilir ve pişirilen ekmek de haftanın öteki günlerine elverecek kadar olurdu. Ekmek günü belde erkekleri sıcak sıcak ekmekler, nefis yemeklerle çevremizi donatırlar, bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır duâ bekliyorlar, derlerdi⁶²."

⁶¹ İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi-Sosyolojik Bir Yaklaşım*-,Yeni Türkiye Yay, Ankara 2001, s.29

⁶² *İbn Battuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yay, İstanbul 1971, s. 4.

İbn Battuta'nın da ifade ettiği gibi bu toplumda kadın, yabancı bir erkek konuktan kaçmazdı. İbn Battuta söz konusu eserinde ayrıca İznik'ten Sakarya Nehri'ne doğru hizmetçisi ile yolculuk yapan bir kadından bahseder. Nehri bindikleri atlarla geçmeye çalışan kadın atın ayağının sürçmesiyle boğulma tehlikesi geçirmiş, hizmetçisi ise boğularak ölmüştür⁶³. Bu gözlemler kuruluş devrinde kadının tüm aktivitesinin ev içinde kısıtlı olmadığını, yanında biri olmak koşuluyla seyahat ve yolculuk yapabildiğini gösterir. Toplumsal kültürdeki süreklilik düşünüldüğünde, ata binen, seyahat eden, erkeklerden kaçmayan, erkek misafirlerini ağırlayan kadın tipinin, Osmanlı toplumunun kuruluşundaki bu motiflerinin önceki devirlerden tevârüs edildiği anlaşılacaktır.

İbn Battuta eserinde, İznik şehrinin yöneticisi olarak Nilüfer Hatun'un adını verir. Kendisini ziyarete gelen İbn Battuta'ya ikram ve iltifatta bulunan Nilüfer Hâtun⁶⁴, olgunluğu ve dindarlığı ile temâyüz eden bir kadındır. Bursa'da bir tekke, bir mescit ve Bursa Ovası'ndan geçen çaya bir köprü yaptırmıştır. Yaptırdığı köprü nedeniyle bu çaya Nilüfer adı verilmiştir⁶⁵.

Osmanlı'nın kuruluşunun hemen öncesine denk düşen devrede Anadolu'da faaliyet gösteren bir kadın örgütü, kuruluş dönemi Anadolu ve Türk toplumsal kültüründe, kadının konumu hakkında bize bilgiler verir. Bu örgütten ilk kez bahseden kişi Aşıkpaşazâde'dir. O Anadolu'da; Gâziyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm, Âhıyân-ı Rûm ve Bâciyân-ı Rûm adlı dört örgütten bahsetmektedir⁶⁶. Bâciyân-ı Rûm; ahîlik teşkilatının kurucusu olan Ahî Evren'in, eşi Fatma Bacı önderliğinde, kadınları organizesi sonucu ortaya çıkmış bir örgüttür. Ahîlik teşkilatının bir koludur⁶⁷.

Teşkilatın kurucusu Fatma Bacı, Şeyh Evhadüddin Kirmânî'nin kızı, Ahî Evren'in eşidir. Fatma Bacı'nın aile çevresi bilim adamlarından oluşmuştur. Çevresinden ilim ve irfan öğrenmiş, babası tarafından eğitimine özen gösterilmiştir. Başında bulunduğu teşkilat toplumda pek çok sahada faaliyet göstermiştir. Fatma Bacı, ahî tekkesinde misafir olacaklara hizmet (yemek pişirme- çamaşırlarının yıkanması) yanında, irşad faaliyetlerinde de

⁶³ İbn Battuta, age, s.47

⁶⁴ İbn Battuta, age, s. 46-47

⁶⁵ M. Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları Ve Kızları*, TTK, Ankara 1980, s.4.

⁶⁶ Ethem Cebecioğlu, "Bâciyân-ı Rûm", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yay*, Ankara 2000, V, 415-417

⁶⁷ E. Cebecioğlu, agm, V, 415-417.

bulunmuştur. Kadınlar teşkilatı ayrıca el sanatları alanında da faaliyette bulunmuş, örgücülük, dokumacılık yapmışlardır. Aynı teşkilatın üyelerinin askerî faaliyetlere katıldığı da bilinmektedir⁶⁸.

Bir din büyüğü tarafından bizzat organize edilen bu örgüt bize Türk din adamlarının kadın konusundaki yorumunu, hem de Türklerin, dinin kadın konusundaki emirlerini anlayış ve yaşayış tarzını göstermektedir. Bu örgütün faaliyetlerine bakıldığında; kadının sosyal alana yönlendirildiği görülür. Aslında bu uygulama kültür yoluyla tevârüs edilerek Osmanlı'ya da ulaşmıştır. Ayrıca İbn Battuta'nın *Seyahatnâme*'sinde anlattığı kadınlarla bu teşkilata mensup kadınların fiillerinin benzerlik gösterdiği de ortadadır.

Kuruluş dönemindeki Osmanlı ailesine gelince, bu yıllara ait Osmanlı ailesi ve kadının aile içindeki yeri hakkında ancak yönetici sınıf hakkında (hânedân mensubu) anlatılanlardan bilgi sahibi olabiliyoruz. İbn Haldun'un nazariyesine uygun olarak, mülkün kurulduğu ilk dönemde toplum katmanlarında çok belirgin bir ayrışma yoktur. Sultan eşleriyle ilgili yazılanlar, aynı zamanda toplumdaki diğer kadınların da durumunu yansıtmaktadır. Sultan "Hâtun"ları toplumdan irtibatları kesik olarak saraylarda yaşayan kimseler değildi. Kocaları gibi onlar da sosyo-politik hayatın aktif özneleriydi⁶⁹.

Osmanlı'nın kurucusu Osman Gazi iki evlilik yapmıştır. Osman Gazi'nin yerine geçen oğlu Orhan Bey de birden fazla evlilik yapmıştır. İlk eşi Yorkhisar Tekfuru'nun kızı Nilüfer Hâtundur. İbn Battuta'nın Nilüfer Hâtun hakkındaki gözlemleri hatırlanırsa, hânedân üyesi kadınların yabancı erkeklerle görüştikleri görülecektir⁷⁰. Orhan Bey'in ikinci eşi Bizans imparatorunun kızı Asporça Hâtundur. Asporça Hâtun da pek çok vakıf yaptırmış hayırsever bir kadındır. Bir diğer Bizans imparatorunun kızı Teodora (Maria) onun üçüncü eşidir. Mahmut Alp'in kızı Eftandise Hâtun ise Orhan Bey'in evlendiği tek Türk kadınıdır⁷¹.

Orhan Gazi'nin yerine geçen oğlu Murat Gazi'nin ilk eşi Gülçiçek Hâtundur. Bu hanım, Yıldırım Bâyezid'in annesidir. Murat Gazi'nin diğer eşleri Bulgar Kralı Şişman'ın kız

⁶⁸ E. Cebecioğlu, agm, s.415–417

⁶⁹ Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, V, 436

⁷⁰ İbn Battuta, age, s. 63

⁷¹ M. Ç. Uluçay, age, s.3–5

kardeşi (ya da kızı) Tamara ve Kızıl Murat'ın kızı Paşa Melek Hâtundur⁷². Bir sonraki padişah Yıldırım Bâyezid de birden fazla hanımla evliydi. O'nun hanımları Devletşah Hatun, Maria (sırp kralının kızı) ve Hafsa Hatun'dur. Devletşah Hatun, Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızıdır. Babasının kızına çeyiz olarak Kütahya, Tavşanlı, Eğrigöz ve Simav'ı vermiştir⁷³.

Özetlersek, Osmanlı'nın ilk döneminde, bütün padişahlar, çok eşlidirler. Bazısı yabancı kadınlarla da evlilik yapmıştır. Bu dönemde çok eşlilik toplumun diğer kesimlerinde de mevcuttu. Zira, sürekli savaş halinde olan ve gittikçe büyüyen toplumda bu durum, halk sınıfında da çok eşliliği arttırıyordu. Bu durumu Aşıkpaşazâde'nin şu cümlelerinde açıkça görürüz. “(Türkler İznik'e girince) kâfirler karşıladılar. Sanki padişahları ölmüş de oğlunu tahta geçirir gibi oldular. Bilhassa kadınlar çok geldiler. Orhan Gazi; bunların erkekleri hani? diye sordu. Kırıldılar, kimi savaştan kimi açlıktan, diye cevap verdiler. Aralarında pek güzel olanları çoktu. Orhan Gazi bunları gazilere paylaştırdı. Emretti. Bu dul kadınları nikâh edin dedi. Öyle yaptılar. Şehrin mamur evleri vardı. Hazır ev ve kadın ola kim kabul etmeye⁷⁴.”

Bu dönemde ayrıca dul kadınlar devletin özel himâye ve koruması altındadırlar. Aşıkpaşazâde, dul kadınlara bu devlet desteğinin Osman Gazi'nin en önemli meziyeti ve icraatı olarak tanımlar. O'na göre “Osman Gazi'nin âdeti bu idi. Her üç günde bir yemek pişirir, yoksulları toplayıp yedirirdi. Çıplakları getirip sırtına elbise giydirdi. Dul hatunlara dahi daima işi gücü sadaka vermektir⁷⁵.” Dul hanımlar devletin kuruluşu esnasında savaşırken şehit olan askerlerin eşleri olmalılar. Ya da dul olmaları sebebiyle fakir olan kadınlardır. Yaptığımız araştırma sonucunda devlete hizmetle ihtiyarlayan devlet memurlarının vefatlarında eşlerinin ve devlet görevlisi yakını olmasa da fakir kadınların maaş bağlanarak, devletin himayesine alındığını gözlemledik. Kuruluş devrinin bu özelliği XVIII. yüzyılda hâlâ devam ediyordu.

Tarihî süreç içerisinde, Orta Asya'dan başlayarak, Osmanlı'nın kuruluş yıllarına değin Türk kadınının millî karakterini gözden geçirerek bir değerlendirme yapacak olursak, Türk kadınının bu tarihi süreçte, çok değişmeden, siyâsî-sosyal-kültürel yapıdaki rollerini ifâ ettiğini söyleyebiliriz. Peki, “kadının toplumdan tecridi” meselesi nedir? Osmanlı kadınının

⁷² M. Ç. Uluçay, age, s.6-7

⁷³ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yay, İstanbul 1970, s.54-55.

⁷⁴ Aşıkpaşazade, age, s.66.

⁷⁵ Aşıkpaşazade, age, s.20

hakkında değerlendirme yapan ve tarihteki atalarına göre Osmanlı klasik dönemindeki kadını, toplumdan tecrid edilmiş konumda olduğunu savunarak beğenmeyen araştırmacıların çoğu, bu durumun İslam'ın kabulüyle Türk dünyasına geçtiğini, yegâne sebebinin de İslam olduğunu savunurlar⁷⁶.

Ancak tarihî süreçte görmekteyiz ki Türk kadınları İslamlaştıktan sonra, uzunca bir zaman millî karakterini(özgür ve sosyal hayat içinde aktif) muhafaza etmiştir. İsmail Doğan'a göre İslamiyet'in eski Türk toplumundan devraldığı toplum, tüm yerleşik olmayan kültürlerle özgü bir toplum idi. Henüz toprağa bağlı olmayan, bu nedenle de yerleşik kültüre geçmemiş olan toplum ve ailelerde biyolojik miras dışında kuşaktan kuşağa intikal eden miras ve benzeri hukûkî intikaller yoktur. Günübürlük ihtiyaçların belirlediği böyle bir kültürde hâne reisi olan baba kadar anne de dışa dönük bir faaliyet içindedir. O nedenle özellikle kadının erkeğiyle bu ortak etkinliği görece bir eşitlik ortaya koymaktadır. İslamiyet mensuplarını yerleşik kültüre yöneltmiş ve bunu teşvik etmiştir. Bu sebeple de İslam öncesi görece eşitlik İslamiyetten sonra kadının hâne içi etkinliğe yönelmesiyle ortadan kalkmıştır. Ama bu noktada şöyle bir sosyolojik gerçeği hatırlamakta yarar vardır. Kadının toplumsal hayattan tecridi anlamına gelen etkinlik yoksunluğu yerleşik kültüre denk düşer. Ne zaman ki insanoğlu toprağa bağlı bir yaşama geçmiş, o zaman kadının tecridi sorunu da ortaya çıkmıştır. Sanılanın aksine kadının tecridi İslamiyetin kabulünün bir sonucu değil yerleşik kültürün ön gördüğü toplumsal gerekliliklerin bir sonucudur⁷⁷.

Gerçekten de Fatih devrinde, İstanbul'un fethine, şehirleşmenin arttığı döneme kadar Osmanlı kadınının da toplumda daha aktif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı kadınının özel hayata ait olduğu iddiası tartışılması gereken bir konudur. Zira klasik dönemde şehirlerde kadının hâne içi etkinliğe yönlendirilmiş olması ilk bakışta kadının toplumdan tecridi olarak algılansa da bu görüş ve bu durum ilk bakışta aldatıcıdır. Leslie P. Peirce Osmanlı toplumunda batılı anlamda kamu ve özel ayırımının çok belirgin olmadığı ve bunun cinsiyetle çakışmadığı görüşündedir. Osmanlı toplumunda erkek toplumu birçok bakımdan kadın toplumuyla aynı âdâb ve kriterlere uyardı. Osmanlı toplumunda umuma açık yerlerde, kentin sokaklarında, fazla görünmemek, aynı zamanda bir statü göstergesidir. Mevkî sahibi

⁷⁶ Mesela Zerrin Ediz, *Kadınların Tarihine Giriş; Hititlerden Günümüze*, Adım Basım, İstanbul 1995.

⁷⁷ İ. Doğan, *age*, s.25

erkekler, fazla dışarı çıkmazlar, umuma açık yerlerde ve kentin sokaklarında maiyetleri beraberinde olmaksızın görünmezlerdi⁷⁸. Üstelik toplum içinde, cinslerin dünyalarının ayrılığı, kadınlar arasında da erkeklerinkine paralel bir statü ve otorite hiyerarşisinin gelişmesini sağlamıştır⁷⁹.

Özetle ifade edersek, Osmanlı kuruluş devrinin kadınının toplumdaki yeri değerlendirilirken, kadının önceki devirlerden tevârüs ettiği özelliklerini hâlâ koruduğu ve taşıdığı görülür. Bu dönemden klasik döneme geçişte, özellikle şehirlerde (köy hayatı çok fazla değişmeden kalabilmiştir) kadının aktivitesi, şehirleşmenin bir sonucu olarak hâne içine yönlendirilmiştir. Ancak bu durum ilk bakışta kadının haklarının elinden alındığı ve evine hapsedildiği intibânın verse de Osmanlı toplumuna özgü mahremiyet ve kadın erkek dünyasının ayrılığı ilkesi, kadına kendi dünyasında belli bir hiyerarşi içerisinde bir rol vermiş üstelik kadının sosyal faaliyetlerini de iptal etmemiştir.

Son zamanlarda klasik dönem toplumsal hayatında kadın konulu, arşiv belgelerine dayanan araştırmalar, kadınların toplumsal faaliyetlerini görmemizi sağladı ancak bu çalışmalar henüz yeterli olmadığından ileriki dönemlerde yapılabilecek daha yeni ve kapsamlı çalışmalar, daha kesin yargılarda bulunabilmek için yardımcı olacaktır.

⁷⁸ Leslie P. Peirce, *Harem-i Humâyun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1996, s.8

⁷⁹ L. P. Peirce, *age*, s.7

2.BÖLÜM

OSMANLI KADINININ GÜNLÜK HAYATI

2.OSMANLI KADINININ GÜNLÜK HAYATI

Osmanlı'da kadının, bir gün içerisinde neler yaptığı ya da yapabildiği, çeşitli eserlere konu olmuştur. Özellikle Osmanlı'nın hüküm sürdüğü zamanda Türkiye'yi ziyâret eden seyyahlar, bu soruyu cevaplayabilmek için, toplumsal koşullara, bir de bu gözle bakma ihtiyâcı duymuşlardır. Acaba Osmanlı kadını nasıl bir hayat sürmektedir? Ancak çoğu erkek olan bu seyyahlar sadece kadının görüldüğü dışarıki hayatından ve diğer milletlerden kadınların aktardığı kadarıyla bazı aktarımlarda bulunmuşlardır. Ancak bu anlatımlar çoğu zaman sathî, tarafgir ve kadının günlük hayatta ev dışına yansıyan aktiviteleri hakkındadır. Yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi seyyahların çoğu erkektir ve bu sebeple de kadını evde gözlemleyememişlerdir.

Hâlbuki Osmanlı'da kadının hayatının büyük bir bölümü, özellikle şehirlerde, ev içinde geçmektedir. Kadının toplum içindeki konumunu anlamak, onun ev içindeki konumunu anlamakla doğrudan ilişkilidir. Zira bütün sosyologların ifâde ettiği gibi aile toplumların en küçük sosyal birimidir. Ama toplumları oluşturan temel taşıdır. Hiç şüphe yok ki ev\ aile içinde kadının konumu, toplumda ona verilen değeri de gözler önüne serecektir.

Elbette kadının tek aktivite alanı ev değildir. Gezinler eserlerinde kadınların ev dışında yapıp ettikleri konusunda geniş bilgiler vermişlerdir.

Bu sebeplerle kadının gündelik hayatını, ev içindeki gündelik hayatı ve ev dışındaki gündelik hayatı olmak üzere iki başlık altında incelemek isabetli olacaktır.

2.1.OSMANLI'DA KADININ EV İÇİNDEKİ HAYATI

Ünlü romancı Balzac, “Bir evi bodrumundan tavan arasına kadar tasvir edip göz önüne getirmeden kişilerin o evdeki hayatını canlandıramam” dermiş. Gerçekten de evlerle insanların yaşayış biçimleri arasında çok kuvveti bir münâsebet mevcuttur. İnsanlar meskenlerini sadece coğrafi şartlara göre değil; inançlarına, yaşama tarzlarına, âdet ve törelerine göre inşâ ederler. Meskenler bir bakıma medeniyetlerin küçük birer timsâlidirler⁸⁰.

⁸⁰ Dilaver Cebeci, *Tanzimat ve Türk Ailesi*, Ötüken Yay, İstanbul 1993, s.101

Öyleyse kadının ev içindeki hayatından önce, yaşadığı, büyük bir zamanını geçirdiği meskeni tanımak isâbetli olacaktır.

2.1.1.TÜRK EVİ

İstanbul sivil mimarisinden günümüze bazı konaklar ve saraylar hariç hemen hemen hiçbir örnek kalmadığından özellikle halkın yaşadığı evler hakkındaki bilgiyi, gezginlerden, tereke kayıtlarından veya civar şehirlerde günümüze dek ayakta kalabilmiş örneklerden hareketle İstanbul evleri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz.

Said Öztürk, İstanbul askerî zümresinin terekeleri üzerinde yaptığı araştırmada İstanbul mesken tiplerinin kayıtlara menzil, oda, yahudihâne, yalı, sahil-hâne adları ile yansıdığını tespit etmiştir⁸¹.

Dolayısıyla evler, içinde yaşayan kişilerin gelir seviyesini, ekonomik refâhını yansıtacak düzeyde halkın oturduğu sade evler ve varlıklı kimselerin oturduğu yalı\sahilhâne\konaklar şeklinde idi.

XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul'da bir konak hakkındaki ayrıntılı bilgiyi Halit Fahri Ozansoy'un *Eski İstanbul Ramazanları* adlı eserinden öğrenmekteyiz. Yazar eserinde çocukluğunda yaşadığı baba evini uzun uzun tasvir etmektedir. Bâyezit civarındaki bu konakta anne, baba, teyze, anneanne, dayılar, kardeşler, dul bir hala ile oğlu, yenge ve çocuğu, nine, uşak ve onun karısı olmak üzere 15–20 kişiden mürekkep bir nüfus yaşamaktadır. Konağın ön ve arkasında birer bahçe mevcuttur. Evin kapısından girilince büyük bir taşlık, dipte mutfak, mutfaktan başka bir odaya, oradan arka bölümdeki koridorlara ve odalara, oradan bir merdivenle üst katın arka kısımlarına çıkılıyor. Selamlık aşağı kattadır. Orta kattaki iki odadan şark usulü döşenmiş ramazanlarda her gece misafirlerin ağırlandığı salona geçiliyor. Üçüncü katta ise büyük bir sofa iki oda, solda dipte ikinci katın

⁸¹ Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay, İstanbul 1994, s.166

merdivenlerinin karşısında yedi-sekiz basamaklı bir merdivenle çıkılan bir sahanlık ve çok geniş bir salon vardır⁸².

İstanbul'un Türk ailesi, sadece konaklarda yaşayan kalabalık bir aile değildi. Konaklar o günkü ekonomik şartların, gelir dağılımındaki dengesizliklerin ortaya çıkardığı, varlıklı ailelerin yaşadığı meskenlerdir. İstanbul halkının ekserisi iki katlı, konaklara göre daha mütevâzı ahşap evlerde yaşıyorlardı. Buralarda yaşayan aileler nüfus itibâriyle bugünkü ailelerden pek farklı değildi. Ancak her evde mutlaka selamlık ve harem mevcuttu⁸³.

XVIII. yüzyılda İstanbul'da bulunan seyyahlardan D'ohsson, İstanbul evleri için şunları söylemektedir: " Evler bir yahut iki katlı, nâdiren üç katlıdır. Bir evin bütün katlarında zemin ahşaptır. Genellikle binâların inşaatında sâdelik göze çarpar. Bazı büyükler süsleme yaptırmak isterse bunu ancak dâhilde yapar. Hiçbir zaman dışarıda ve halkın görebileceği kısımlara yapmazlar⁸⁴."

D'ohsson'dan bir asır sonra İstanbul'u gezerek izlenimlerini yazan İtalyan gezgin Edmondo de Amicis orta halli ve fakir muhitlerin evleri için şu garip değerlendirmeyi yapmaktadır: " Hiçbir şeyin veya hemen hemen hiçbir şeyin değişmediği eski çadırlara ve Tatar kulübelerine benzeyen evler tabii daha çoktur. Bütün eşyâsı bir katırın sırtına yüklenebilecek kadar olan bu evlerde her şey Asya'da yapılacak yeni bir göçe hazır vaziyettedir. Hareket saati gelip çatınca sadece *inşâllah olsun* diyecek efendinin sâkin sesinin duyulacağı, tam mânası ile Müslüman ve sapsade evlerdir bunlar⁸⁵."

Halkın oturduğu tek ya da iki katlı ahşap ve sâdeliğiyle dikkat çeken İstanbul evleri ekseriyetle temelden dört-beş ayak yükselen bir taş duvar üzerine inşâ edilir. Evlerin pencereleri rasgele açılmaz. D'ohsson, "Hiçbir vatandaş kendi keyfine göre bina yapamaz. Komşusunun arsasına veya evinin bulunduğu tarafa pencere açamaz. Bu kâideye titizlikle riâyet edilir. Aynı zamanda inşâ edeceği binâyı istediği yükseklikte de yapamaz. Binâların yüksekliği de tespit edilmiştir" demektedir⁸⁶.

⁸² D. Cebeci, age, s.104

⁸³ D. Cebeci, age, s.93

⁸⁴ M. De M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, İstanbul ty, s.147

⁸⁵ Edmondo de Amicis, *İstanbul 1847*, çev. Beynun Akyavaş, TTK, Ankara 1993, s.215

⁸⁶ D'ohsson, age, s. 147

Gerçekten de pencerelerin konumu komşu evlerin ve ailelerin mahremiyeti nazar-ı dikkate alınarak belirlenir ve bu hususa titizlikle riâyet edilirdi. Bu titizlik hem komşu evlerin sâkinleri hem de ilgili devlet adamları tarafından aynı ciddiyetle sergilenirdi. Komşusunun açtığı pencereden rahatsız olarak, konuyu mahkemeye taşıyan kadınlara dâir belgeler arşivlerde mevcuttur. İstanbul'da, Kuru Sebil Mahallesi'nde oturan, Hatice Hâtun, komşusunun, kendi evinin *hanımlar bölümüne** bakan yeni bir pencere açmasından rahatsız olarak durumu mahkemeye taşımıştır. Mahkeme, pencerenin kapatılmasına, ilâve bölüm sebebiyle Hatice Hâtun'un evine doğru akan yağmur suyunun verdiği zararın tazminine karar vererek kararı ev sahibine tebliğ etmiştir⁸⁷.

Bir başka belgede Emine Hâtun, komşusu (Ali Paşa Kerimesi) bir başka hanımı; evinin çatısını gereğinden fazla yükselterek, yağmur suyunu kendi evine verdiği gerekçesiyle şikâyet etmiştir. Bu olayı da mahkeme şikâyetçi hanım lehinde karara bağlamıştır⁸⁸.

Titizlikle, kimsenin özel hayatını tarassut altına almayacak şekilde açılan kafesli pencereler, ardından dışarıyı rahatlıkla seyretmeye, fakat dışarıdan görünmeye imkân vermeyecek şekilde yapılmışlardır. Bu pencereler ilk anda Türk evinin mahremiyeti konusunda fikir vermeye yeter. Bu evlerdeki kadınlar özel hayatlarında özgür ve dışarıyla bağlantılı kadınlardı. Suraiya Faroqhi, bu hususta şu örneklendirmeyi verir. Suriye, Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Afrika'da sokaktan hemen hemen hiçbir yeri görünmeyen, penceresiz, yüksek duvarlarla çevrili, avlulu evler ağırlıktadır. Tersine İstanbul'da ve Batı Anadolu'da sokağa bakan pencereler olağandır. Mahremiyeti korumak için zemin katlar çoğunlukla hizmet alanı, birinci ve ikinci katlar yaşama alanı olarak kullanılıyordu⁸⁹.

Türk evlerinin mutlaka bahçesi vardı. Evlerdeki oda sayısı muhakkak ailenin ekonomik durumu ne nüfusu ile orantılıydı. En fakir evlerde bile yıkanılacak bir yer bulunurdu. Fakir olan Rum-Ermeni-Yahudi evlerinde, kadın erkek, çoluk-çocuğun aynı odada

⁸⁷ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 15945, (1203 /1788)

* Evlerin hanımlar bölümleri; haremlik, mutfak ve bahçedir.

⁸⁸ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 14498, (1208/ 1793)

⁸⁹ Suraiya Faroqhi, "Kentlerde Toplumsal Yaşam", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İncik-Donald Quataert, Eren Yay, İstanbul 2004, s.703

yatmalarına rağmen Müslüman evlerinde her ne olursa olsun, erkeklerin yattığı yer kadınların yattığı yerden ayrılmıştır⁹⁰.

Halkın oturduğu “menzil”lerin, “hâne”lerin, varlıklı kişilerin oturduğu “konak”lardan, “yalı”lardan, “sahilhâne”lerden farkı olmakla birlikte her iki tip ev arasındaki ortak noktalar her evde bahçe, hamam, tuvalet, akarsu ve haremlük-selamlık bölümlerinin olmasıdır. Ve her iki ev tipinde de evin bölümleri kadının gündelik hayatı düşünülerek dizayn edilmiştir⁹¹.

Günün sonunda evine dönen erkek için, bahçesi, çiçeği, su sesi ile özel bir dünya vardır. Erkek bu dünyada hükmeden olduğu kadar da misafir olmuştur. Bir bakıma kutsal mekân anlamındaki “harem”, bu içe dönük mikro-kozmosun adıdır⁹².

2.1.2. EV DEKORU VE EŞYASI

Yukarıda ifade edildiği gibi dış kısmı oldukça sâde olan evlerin zenginlik ve süsü genellikle iç kısımlarına bırakılmıştır. Yine de Türk evlerinde mobilyada da teferruata kaçılmamıştır⁹³.

D’ohsson’un aktardığına göre; “ Türk evlerindeki en önemli mobilya sedirdir. Sedir bir evin her odasında mutlaka bulunur. Hem iskemle, kanepeler, hem koltuk yerini tutar ki bu saydıklarım doğuda bilinmezler. Sedir odayı çevre kuşatır, geniş ve rahat bir oturacak yer teşkil eder. Sedirler, çuha, yollu kadife ve aynı şekilde değerli başka kumaşlarla kaplanırlar” D’ohsson Türk evlerindeki sediri bu şekilde anlattıktan sonra, “ Evdeki tek mobilya budur. Komodin, konsol, köşe sehpaları, avize, kollu şamdan, halılar, tablolar vs. gibi şeylerin Müslüman evlerinde bulunmadığını” nakleder⁹⁴.

⁹⁰ D. Cebeci, age, s. 127

⁹¹ Abdurrahman Kurt, age, s. 127

⁹² Abdurrahman Kurt, age, s. 128

⁹³ D’ohsson, age, s.115

⁹⁴ D’ohsson, age, s.110–111

Türk evlerinin iç dekorasyonunda ortak unsur olan sedirin dışındaki ortak birimler ocak, yüklük ve gömme dolaplardır. Bunlar her ekonomik düzeye ait evlerde muhakkak bulunur⁹⁵.

Buların dışında evin döşemesinde kullanılan eşyalar, günlük kullanılan ev eşyaları ve mutfak eşyaları hakkında terekelerdeki dökümlerden ayrıntılı bilgi sahibi olmaktayız⁹⁶.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde incelediğimiz kadın terekelerinden elde ettiğimiz sonuç şudur: Hangi gelir grubunda olursa olsun, isterse İstanbul dışında yaşıyor olsun, maddî kültür imparatorluğun çeşitli bölgelerinde, geniş ölçüde benzerlik göstermektedir. Terekelerde yer alan ev eşyaları, mutfak eşyaları, bize çeşitli bölgelerde kadınların benzer hayatlar yaşadıklarını göstermektedir⁹⁷.

Yatak odalarında döşek, yatak, şilte gibi eşyalar bulunmaktadır. Yorganlar; yemeni⁹⁸, basma⁹⁹, hind basması, kutni¹⁰⁰ gibi adlarla anılmıştır.

Yine yatak odalarında önemli bir günlük kullanım malzemesi olan döşekler sıklıkla anılmıştır. Zira bu dönemde evlerde yatak (kalıcı olarak) yoktur. Büyük gömme dolaplardaki döşekler geceleri çıkarılır. Sabah toplanarak tekrar dolaba konulurdu¹⁰¹. Normalde bir evde fert sayısı kadar döşek, yorgan, çarşaf, yastık gibi malzemelerin bulunması beklenirken, kadınların terekelerinde bu gibi malzemelerin ihtiyaçtan fazla yer aldığı görülmektedir.

⁹⁵ İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi-Sosyolojik Bir Yaklaşım-*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2001, s.64

⁹⁶ Buradan sonraki bilgiler kadın terekelerinde yer alan eşyalara dayanılarak verilecektir. BOA, Cevdet, Adliye, nr. 5726, (17 Z 1163 /17 Kasım 1750) ve nr. 3986, (12 Ca 1151 /28 Ağustos 1738) ve nr. 3191, (5 Ramazan 1150/ 27 Aralık 1737) ve nr.3610, (1216/1801) BOA, Cevdet, Maliye, nr. 15158, (3 M 1208/11 Ağustos 1793) ve nr. 16117, (Ra 1188/Mayıs 1774) ve nr. 8896, (4 Ş 1199/12 Haziran 1785) ve nr. 7057, (11 Ca 1210/23 Kasım 1795)

⁹⁷ Bizim sunacağımız tereke sonuçlarını karşılaştırınız. A. Kurt, age, s.128–129, Hayri Erten, *Konya Şeriyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 2001, s.160, Yusuf Oğuz, “Bursa’daki Ev Yaşamının Maddî Kültür Bağlamında Değerlendirilmesi, (Yıl: 1627), *II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Kültür Sanat Kurulu Yay, Bursa 2005, I, 803

⁹⁸ Yemeni: Yemen’de yapılan veya Hind’de yapıp Yemen yoluyla gelen el ile işlenmiş şey, kalıpla basılıp el ile boyanan mendil gibi kullanılan veya kadınların başlarına bağladıkları tülbent

⁹⁹ Basma: Üzerine baskı ile yapılmış renkli şekiller bulunan pamuklu kumaş

¹⁰⁰ Kutni: Pamuğa ait, pamukla ilgili, pamuktan yapılma.

¹⁰¹ D’ohsson, age, s.113

Sandıklar, ev dekoru içerisinde önemli yer tutan ve terekelerde sıklıkla anılan eşyalardır. Zira sandıklar ev içerisinde kullanılan pek çok eşyanın içine yerleştirildiği önemli mobilyalardı¹⁰².

Yer döşemesi olarak keçe ve kilim kullanılmıştır. Bazen terekelerdeki keçeler Selanikkârî (Selanik işi, Selanik'te yapılmış) adıyla tavsif edilmiştir. D'ohsson, "Evlerdeki odaların tabanı, yazın mısır kilimleri, kışın da Türkiye'nin İzmir, Selânik gibi şehirlerinde dokunmuş halılarla kaplanır" demektedir¹⁰³. Ancak biz terekelerde halı tesbit edemedik.

Terekelerde yer alan ve diğer önemli mefruşat da kapı-pencere perdeleri ve ocak yaşmaklarıdır. Ocak yaşmağı, Türk evinin vazgeçilmez unsuru olan ocağın üst kısmına örtülen örtünün adıdır. XVIII. yüzyılda İstanbul'da bulunan D'ohsson ocağı şöyle anlatıyor: "Ocağın kendine has bir inşâ tarzı vardır. Ateşin yakıldığı kısım, birkaç basamak yüksektedir. Ocağın ayakları odanın içine doğru üç ayak kadar çıkıntılı olur" Terekelerdeki perdeler bazen çuka (yünden yapılan kumaşlar hakkında kullanılan bir tabirdir), aba (yünden mamul kaba kumaş), selânikkârî gibi sıfatlarla anılmıştır.

Odalarda süs eşyası olarak billur (cam-kristal) ve fağfûrî (Çin seramiği) bazı eşyaların varlığından söz edebiliriz. Ayna, hemen her terekede bulunan en önemli süs eşyâsıdır.

Mutfaklarda kullanılan eşyalar çoğunlukla bakırdandır. Tencere, sahan, kâse, tas, kaşık, hoşaf kaşığı, kevgir, kepçe, sini, tabak gibi mutfak malzemeleri terekelerde sıklıkla yer alan ve günlük mutfak ihtiyacını karşılayan eşyâlardır. Tereke sahibinin durumuna göre mutfak eşyâları da özellikleri değişebilen eşyâlardı. Meselâ billur kâse, billur bardak, sedef uçlu-kehribar uçlu kaşıklar, çini kâseler varlıklı hanımların terekelerindedir.

Evlerdeki ocak ısınma amaçlı değil, yemek pişirme amacıyla yapılmıştır. D'ohsson'un dediğine göre XVIII. yüzyılda evlerde soba yoktu. Isınmak için tandır kullanılırdı. Tandır, altında mangal bulunan bir çeşit masadan ibarettir. Masanın üstüne bir veya iki büyük örtü konur. Böylece içinde latif bir sıcaklık sağlanır. Tandır sedirin köşelerinden birine konur. Tandırın etrafına oturan kadınlar, örtüyü dizlerine alır, bu şekilde rahatça ısınırlar. Müslüman kadınların günleri tandırın başında geçer. Orada çalışır, orada yer, akrabalarını misafirlerini

¹⁰² İ. Doğan, age, s.64

¹⁰³ D'ohsson, age, s.112

orada kabul eder, kış sohbetlerini orada yaparlar. Hemen hemen bütün evlerde tandır, mühim bir mobilyadır. Örtüleri saten yahut sim veya sırmalı kumaştan veya zengin işlenmiş bir kumaştan olur. Tandır, Osmanlı imparatorluğu'nun bütün halkları arasında ve her sınıftan insan tarafından kullanılır¹⁰⁴. Hemen bütün hanım terekelerinde mevcut olan mangallar genellikle bakırdandır. Nadiren pirinçten yapılmıştır. İçine kor doldurularak, ısınma, D'ohson'un ifade ettiği şekilde sağlanırdı.

Türkler'deki kahve ve tütün kültürünü terekelerde kendini hissettirmektedir. Hemen hemen her kadının terekesinde fincan, fincan zarfı, kahve tepsisi, cezve ve tombak mevcuttur. İki hanımınsa tütün kullandığına dâir bilgi veren eşyâları mevcuttur. İstanbul'da, kırk dört kapısı yakınında Kemal Paşa Mahallesi'nde vefat eden Rabia Hâtun'un terekesinde nargile ve çubuk mevcuttur. Rabia Hâtun terekesinde ihtiyaç fazlası şekilde top top kumaş, bolca nakit bulunan ve sarrafta parası olan, bu sebeple kendi çapında ticâret yaptığı düşündüğümüz bir hanımdır¹⁰⁵. Siroz'da vefat eden, üç çiftlik sahibi Hatice Hâtun'un terekesinde de tütün tablaları, tütün çubukları bulunmaktadır. Terekesindeki dûhan (tütün) çubuklarının bir kısmı (beş adet) kehribar imâmelidir¹⁰⁶.

XVIII. yüzyılda İstanbul'da bulunan D'ohsson, Türkler'in kahve ve tütüne düşkünlüklerinden ve her ikisinin halkın her çeşit tabakası arasında yaygınlığından ve tütün çubuklarının güzelliğinden bahsetmektedir¹⁰⁷.

Osmanlı'da kadının en önemli ev dışı mekânlarından biri hamamlardır. Kadınların hamamlarda kullandığı, temizlik amacıyla evlerde de kullandıkları havlu, peştamal, hamam gömleği, peşkir gibi malzemeler terekelerde sıklıkla yer almaktadır.

Evler, fener, kandil ve şamdanlarla aydınlatılmıştır.

Hanımlar günlük ibâdetlerini yaparken seccâde, tespih, abdest leğeni ve ibriği kullanmışlardır.

¹⁰⁴ D'ohsson, age, s.113

¹⁰⁵ BOA, Cevdet, Maliye, nr.8896, (4 Ş 1199/12 Haziran 1785)

¹⁰⁶ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3191, (5 N 1225/4 Ekim 1810)

¹⁰⁷ D'ohsson, age, s.60-63

Ev dekoru ve eşyasının, imparatorluğun farklı coğrafyalarında yaşayan çeşitli gelir gruplarından insanlar arasında benzerlik gösterdiğini ifade etmiştik. Ancak bu benzerlik farklılıkları tamamen ortadan kaldırmamıştır. Evdeki eşyanın süsü püsü ve sayısı aileden aileye değişmektedir. Daha iyi değerlendirme yapabilmek için farklı varlık durumlarındaki iki kadının eşyalarını inceleyerek, farklılıkları ve benzerlikleri gözlemleyebiliriz.

Üsküdar'da 12 Ca 1151/28 Ağustos 1738 tarihinde vefât eden âzatlî bir köle olan Ayşe Hanım'ın terekesindeki ev eşyaları¹⁰⁸:

Lüks eşyalar	Mutfak eşyaları	Ev eşyaları	Dînî motifli eşyalar
Fağfûr kâse Fağfûr fincan Billur bardak Simli fincan zarfı (beş adet)	Sini Leğen İbrik Tencere (üç adet) Sahan Kahve tepsisi Sofra Tas (iki adet) Sagîr (küçük) tas Kahve ibriği	Beledî (pamuklu bir cins kumaş) döşek Minder (iki adet) Baş yastığı Kilim Şilte (üç adet) Makad (minder-üç adet) Çuka (yünden yapılan bir çeşit kumaş) makad Kapı perdesi Kumaş boğça Yorgan (sekiz adet) Yüz yastığı Havlu Peştamal Hamam gömleği Boğça (iki adet) Peşkir Sandık Şamdan	Seccâde Kilim seccâde Abdest leğeni

Arnavutköy'de sahilhânesinde vefât eden Ruhi Süleyman Ağa'nın zevcesi Emetullah Hanım'ın terekesindeki ev eşyaları¹⁰⁹:

¹⁰⁸ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3986, (12 Ca 1151/28 Ağustos 1738)

¹⁰⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7057, (11 Ca 1210/ 23 Kasım 1795)

Lüks eşyalar	Mutfak eşyaları	Ev eşyaları	Dînî motifli eşyalar
<p>Fağfûr çay ibriği Fağfûr kâse Billur kâse (beş adet) Billur bardak (iki adet) Küçük billur bardak (dört adet) Küçük gümüş Elmaslıca kutu İncilice kutu Gümüş şamdan(üç adet) Gümüş kahve ibriği Büyük gümüş şamdan (dört adet) Küçük gümüş kahve tepsisi Gümüş tas(dört adet) İncili boğça Sırmalı kılabledanlı boğça İncili sırmalı tütün kesesi Sırmalı tütün kesesi İşleme tütün kesesi İncili kahve örtüsü Gümüş kaplı kahve örtüsü Gümüş fincan zarfı(üç adet) Gümüş tombak(dört adet) Küçük sedefli sandık Sedefli iskemle</p>	<p>Kemik hoşaf kaşığı (yirmi adet) İbrik-leğen Fincan(yirmi dokuz adet) Tepsi Yıldızlı büyük sini Pirinç küçük tepsi Yıldızlı kâse(iki adet) İbrik(gümüş) Gümüş leğen-ibrik(dört adet) Gümüş yıldızlı leğen-ibrik Yıldızlı leğen-ibrik Tombak Pirinç tas (beş adet) Yıldızlı tepsi Yıldızlı sahan-kapak-tas (beş adet) İşleme beyaz nihâle Sofra (beş adet) Şerbet fincanı (dokuz adet) Küçük kâse (iki adet) Fincan zarfı Kaşık (iki adet) Yemek kaşığı(on dokuz adet) Tas (üç adet) Yıldızlı tas (üç adet) Hoşaf kaşığı (on dokuz adet) Sandal kaşık (yedi adet) 105.120 akçe değerinde bakır kapacak</p>	<p>Havlu (28 adet) Boğça (10 adet) Sepet sandık (2) Sırmalı atlas yorgan yüzü Yeşil sırmalı atlas yorgan yüzü İşlemeli yorgan İşlemeli havlu Çuka perde(2 adet) Çuka kapı perdesi Havlu yastık yüzü Makad (8 adet) Edirne keçesi Elvan (renkli) boğça (20 adet) Alaca cibirlik Çarşaf (28 adet) Alaca Çarşaf (7 adet) Peştemal (10 adet) Hamam gömleği Köhne (eski) havlu (4 adet) Köhne (eski) işlemeli havlu İşlemeli havlu (14 adet) Beyaz pencere perdesi (20 adet) Yastık yüzü (60 adet) Beyazlı yastık yüzü (16 adet) Kılabledanlı* yastık yüzü(15 adet) Kadife yastık yüzü (20 adet) Pencere perdesi (17 adet) Lehkârî Pencere perdesi (11 adet) Atlas (ipek, parlak, sertçe kumaş) döşek yüzü</p>	<p>Seccâde (9 adet) Beyaz seccâde Beyaz ihram Köhne ihram (2 adet) Selânik seccâde (4 adet) Turuncu şeritli ihram Şeritli ihram Turuncu ihram (5 adet) Güz yeşili ihram Şeritli sarı ihram Güvez şeritli ihram Mor ihram Sakızkârî seccâde (5 adet) İşleme seccâde</p>

		Pirinç dökme mangal Beyaz peştemal (4 adet) Tülbent çarşaf (2 adet) Beyaz çarşaf Lehkârî yastık yüzü Lehkârî makad (14 adet) Yemeni yastık yüzü (23 adet) Ocak yaşmağı (2 adet) İşlemeli köşe yastığı yüzü (3 adet) Köşe yastık yüzü İşlemeli tütün kesesi(4 adet) ve çakmak kesesi (4 adet) Atlas boğça Şilte yüzü (2 adet) Çiçekli minder yüzü Lehkârî makad Beyaz peşkir Elvan yastık yüzü (6 adet) Kılabdanlı peşkir Sakızkârî perde Hatâyî perde (3 adet) Sakızkârî boğça (2 adet) Atlas sofrası bezi (3 adet) Beyaz pencere perdesi (18 adet)	
--	--	--	--

Görüldüğü üzere gelir seviyeleri farklı kadınların kullandığı eşyalar benzer olmakla birlikte varlıklı bir kadının etrafındaki lüks dikkati çekecek seviyededir.

XVIII. yüzyıl Eyüp halkının terekeleri üzerinde küçük bir çalışma yapan Tülay Artan, makalesinde, halkın kullandığı eşyâların çoğunlukla köhne (eski) sıfatıyla anıldığını ancak yine de terekelerde ihtiyaç fazlası ev eşyası bulunduğunu naklederek bunun konaklarda görülen tüketime öykünmenin alt sınıflar içinde de yaygınlık kazanmış olma olasılığını ifade

edip etmediğini sorgular¹¹⁰. İhtiyaç fazlası onlarca eşyâ halktan kadınların terekelerinde de varken Emetullah Hanım'ın terekesindeki ihtiyaç fazlası eşyâlar göze batmaktadır.

İstanbul'daki, XVIII. yüzyıl kadınının günlük hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği evinin ve ev dekorunun, genel olarak bu minvâl üzere olduğunu ifâde edebiliriz. Bu bilgiler ışığında ev içinde kadının bir gününü nasıl geçirdiği biraz da hayal gücümüze bağlı. Ancak, hayal gücünü doğru yönlendirebilmek için, böylesi bir maddî kültür atmosferi ile çevrili kadının aile içindeki yerini, konumunu, mevkîni de bilmek gerekmektedir.

2.1.3.AİLE ORTAMINDA KADIN

Aile içinde kadının konumu ne idi? Aileler nasıl teşekkül ediyordu? Evlenecek tarafların rızâsı alınıyor muydu? Kadın; eşinin kaçınıcı karısı olacaktı? Ailelerin kaç çocuğu vardı? Aile içi ilişkiler ne düzeydeydi? Koca, tüm aile üzerinde tek hâkim miydi? Yoksa kadının da belirli hakları var mıydı? Kadın mal sahibi ise evlenince malı kocasının mı oluyordu? Kadın kocasından isterse boşanabilir miydi? Karı-kocanın ayrılığı durumunda çocuklar ne oluyordu? Çocuklara kim bakar, nafakalarını kim temîn ederdi? Bütün bu sorulara verilecek cevaplar Osmanlı ailesinin niteliğini ve kadının bu aile içindeki mevkîni ortaya koyacaktır.

Ne yazık ki henüz, klasik dönemde İstanbul ailesi üzerine yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak şeriye sicillerini referans alarak Bursa¹¹¹, Konya¹¹², Ankara¹¹³,

¹¹⁰ Tülay Artan, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış-Orta Halliliğin Aynası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1998, s. 57

* kılabdân: Eğirme çarkıyla pamuk ipliği üzerine bükülüp sarılan, gümüş veya telle ipek veya pamuk tellere denir.

¹¹¹ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839–1876)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1998,

¹¹² Hayri Erten, *Konya Şeriye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 2001

¹¹³ Ömer Demirel, “1700–1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Belleten*, TTK, Ankara 1991, sayı 211, cilt LIV, s.945–961

Tokat¹¹⁴ ve Sinop'ta¹¹⁵ Osmanlı ailesi araştırılmıştır. Dolayısıyla, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde karşılaştığımız aile ile alakalı belgeleri bu araştırmaların ışığında yorumlayacağız.

2.1.3.1. AİLENİN TEŞEKKÜLÜ

Müslüman Türkler'de evlenme törenlerinin ilk adımı uygun kız aramak üzere yapılan bir ön araştırma ile başlar. Bu araştırma bölge, zaman, şehir, köy ve göçebelere göre farklılık gösterdiği gibi, ailelerin zengin veya fakir olmalarına göre de farklılık gösterirdi¹¹⁶.

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış ve İstanbul sosyal hayatını kaleme almış olan Abdülaziz Bey eserinde, günümüzde “görücü usûlü” adıyla anılan bu usûlü şöyle aktarmaktadır:

“Gençler evlenme zamanı geldiğinde istedikleri kızın şekli, sîmâsı, tavırları ve vücut özellikleri kibar çevrelerde dadısı ve dâyesi ya da sütnesi tarafından münâsip bir dille sorulup öğrenilir. Eğer genç halktan ise, kendisine bu konu sıkılmayacağı bir akrabası tarafından sorulur. Ayrıca gencin vâlidesi tarafından akrabalarından, ahbablarından ve diğer yerlerden bildikleri gelin olacak kızlar soruşturulur. Kızların oturduğu mahalle, semt, babasının ismi ve kimin nesi olduğu etraflıca öğrenilir. Daha sonra gidilerek kızın görülmesi kararlaştırılır. Evlenmeye aracılık eden yaşlıların yanı sıra, özellikle bu işle uğraşarak geçinen “kolcu” denilen hanımlar vardır. Ayrıca “hamam ustası” adı verilen, hamamlarda çalışan kadın hademeler de aracılık ederler. Bunlardan başka kibar konaklarına şal, mücevher ve benzeri eşya satmak için gidip gelenler de bu hizmette bulunurlar¹¹⁷.”

Evliliğe ilk adım olan tarafların tanıştırılmasında ve rızâlarının alınmasında kadınların ne kadar büyük bir rol oynadıkları gözden kaçırılmamalıdır.

¹¹⁴ Rifat Özdemir, “Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1711–1810)”, *Belleten*, TTK, Ankara 1991, sayı 211, cilt LIV, s.993–1051

¹¹⁵ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, XIV,28–40

¹¹⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Devletinde Toplum Yapısı*, Bilge Yay, İstanbul 2003, s.196

¹¹⁷ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet Merâsim ve Tâbirleri*, haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s.106

Şeriye sicilleri üzerinde araştırma yapan yazarlar nikâhta tarafların rızasının önemli olduğunu, Osmanlı mahkemelerinin tarafların razı olmadığı nikâhları geçersiz saydıklarını, mahkemelere yansıyan davâlardan yola çıkarak ortaya koymuşlardır¹¹⁸. Jennings, Kayseri’de yaptığı araştırmasında, bir yetişkin kızın babası tarafından zorla evlendirildiğini, ancak kızın mahkemeye başvurarak bu evliliği iptâl ettirdiğini tesbit etmiştir¹¹⁹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde; herhangi bir kadının zorla evlendirildiğini ileri sürerek mahkemeyi kullanmasıyla alâkalı bir belgeye rastlamadık. Bu durum elbetteki kadınların hiçbir zaman zorla evlendirilmediklerini ispatlamaz, ancak bu gibi konuların yerel mahkemelerde kolaylıkla halledildiğini düşündürmektedir. Ancak yine de bütün Osmanlı coğrafyasında tarafların rızâsı alınmadan zorla evlendirilmelerin olmadığını iddiâ etmek imkânsızdır. Ancak, zorla evladını evlendiren babanın, toplum ve yasal mercî mahkemeler tarafından baskıya mâruz kaldığını¹²⁰, böyle bir olay mahkemeye taşındığında nikâhı istemeyen tarafın isteklerinin mahkemece kabûle daha şâyân bulunduğunu¹²¹ söyleyebiliriz.

Zorla evlendirildiğini bildirerek mahkeme kanalıyla bu evlilikten kurtulmak isteyen kadınlara dair belgelerle Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde karşılaşmadığımızı ifade etmiştik. Eskişehir sakinlerinden Rahime Hanım (dul bir kadındır) kendisi ile evlenmek isteyen, râzı olmadığı için de kendisine çeşitli tecâvüzatta bulunan birini şikâyet etmek için davâsını İstanbul’a taşımıştır. Bu dâvânın İstanbul tarafından ciddiye alındığını, şikâyet edilen şahsın Rahime Hanım’a müdâhalelerinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını Eskişehir kadısına emredildiğini görmekteyiz¹²². Bu dâvâ ve dâvânın seyri yukarıda ifâde edilen görüşlerle paralellik göstermektedir.

¹¹⁸ A. Kurt, age, s.22 ve H. Erten, age, s.34

¹¹⁹ Ronald Jennings, “Women in Early 17th Century Otoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of The Orient*, s.77-78’ den naklen bkz. A. Kurt, age, s.22

¹²⁰ A. Kurt, age, s.19

¹²¹ H. Erten, age, s.39 Erten’in Konya Sicillerinde elde ettiği nişandan ayrılma davalarının % 70 ‘i kadınların İstemedikleri nişanlar hakkındadır.

¹²² BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 10925, (1124/1712)

2.1.3.1.1. NİKÂH AKDİ

Tarafların tanıştırılması ve rızalarının alınmasının ardından nikâh akdi yapılarak evliliğin teşekkülüne geçilir.

İslam hukûkunda evlenmelerin iki şâhit huzûrunda yapılmasından başka bir şekil şartı bulunmamasına rağmen din ve toplum hayatında oynadığı rol sebebiyle bu akdin oldukça erken dönemlerden itibaren konunun hukûkî yönünü bilen din ve hukuk adamları huzurunda yapılmasına özen gösterilmiştir¹²³.

Osmanlı Devleti'nde, muhtemelen devletin kuruluşundan itibaren, nikâh akitleri ya bizzat kadılar veya kadıların verdiği izinnâme ile yetkili kılınan din adamları tarafından yapılmıştır. Ancak din adamlarının önüne her gelen kimsenin nikâhını kıydıklarını düşünmemek gerekir. Din adamları ancak daha önce mahkemeye başvurup evlenmelerinde hukûkî bir mahzûr bulunmadığını ortaya koyarak gerekli izni alan ve izinnâme (izin kâğıdı) getiren kimselerin nikâhlarını kıymakta idiler¹²⁴.

2.1.3.1.2. MEHİR

Evlilik işlemlerinde gözetilen tarafların rızâsı ve akdin muhakkak yasal mercîlerce gerçekleştirilmesinden başka bir husus daha önemli idi, o da nikâh esnasında erkeğin kadına vereceği mehirin miktarının ve ödeme şeklinin kararlaştırılmasıdır.

Mehir, evlenme sırasında kadına bu adla verilen (mehr-i muaccel) veya daha sonra verilmesi kararlaştırılan (mehr-i müeccel) mal veya paradır¹²⁵. Evlilikten önce kızın ailesi tarafından alınan başlık (kalın) uygulaması İslam öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Ancak bu uygulamanın İslam hukûkündeki mehir uygulaması ile alakası yoktur. Osmanlı 'da da cârî olan başlık usûlü devlet tarafından hoş karşılanmayarak yasaklanmıştır¹²⁶. Mehir ise İslâm hukûkuna dayalı Osmanlı mahkemelerinin değer verdiği ve uygulanmasına riâyet ettiği bir uygulamadır.

¹²³ Mehmet Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s.162

¹²⁴ M. Aydın, age, s.163

¹²⁵ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Altınoluk Yay, İstanbul 1995, s.221

¹²⁶ Z. Kazıcı, age, s.194-195

Osmanlı ‘da yaygın bir uygulama olan müsâderenin işletilmesi durumunda, kadınların mehir haklarının gasp edilmediğini görmekteyiz. Çocuksuz vefât etmesi veya devlete olan borçları veya servetini haksız yollardan elde etmesi sebebiyle terekesine devlet tarafından el konulan kişilerin hanımları mahkemeye başvurarak mehir miktarlarını bildirmişler ve gerekli ödenek kendilerine devlet tarafından yapılmıştır¹²⁷. Bu durum kadına ait bir hak ve ona ait bir mal kabul edilen mehirin, devlet tarafından önemsenerek uygulandığını göstermektedir.

Acaba İstanbullu kadınlar XVIII. yüzyılda ne kadar mehir alıyorlardı? Mehri peşin mi alıyorlardı yoksa daha sonra ödenmesi hususunda mı anlaşıyorlardı? Mehirlerini nasıl kullanıyorlardı? Said Öztürk’ün XVIII. yüzyıl askeri zümresine ait terekeler üzerinde yapmış olduğu araştırmaya göre kadınlar 80 akçe ile 100000 akçe aralığında değişen miktarlarda mehir alıyorlardı. Yazar bu bilgileri 554 kadının mehir miktarını değerlendirerek vermektedir. Kadınların çoğu 4000–40000 akçe aralığında mehir almıştır. 4000 akçenin altında ve 40000 akçenin üstünde mehir alan kadın sayısı daha azdır¹²⁸. Hayri Erten Konya üzerine yaptığı araştırmada XVIII. Yüzyılda Konya’da köylü kadınların şehirli kadınlardan daha fazla mehir aldıklarını, kadınların % 51.5 inin 1-5 bin akçe arası, % 21.25 inin 5-10 bin akçe arası , % 12.5 inin 10-20 bin akçe arası, % 14.75 inin 20 bin akçeden fazla mehir aldıklarını tesbit etmiştir¹²⁹. Abdurrahman Kurt, Bursa üzerine yaptığı araştırmada kadınların en az 10 kuruş, en fazla 3500 kuruş aralığında mehir aldıklarını tesbit etmiştir¹³⁰.

¹²⁷ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 1798, (8 B 1155/8 Eylül 1742)

Çocuksuz ölen Gürcü Hacı Mustafa’nın eşi Fatma Hanım’a mehri için 100 kuruş ödenmiştir.

BOA, Cevdet, Adliye, nr.6102, (7 Ca 1195/1 Mayıs 1781)

Mîrîye külliyetli miktar borçla vefât eden vezâreti kaldırılmış Kara Mehmet Ağa oğlu Süleyman Paşa’nın Zevcesi Rabia Hâtun’a mehri için 500 kuruş eşinin hanımına olan borcu için 2500 kuruş ödenmiştir.

BOA, Cevdet, Adliye, nr. 2470, (17 R 1207/2 Aralık 1792)

Eski sadrazamlardan Ankara valisi iken vefat eden Ali Paşa-zâde Ataullah Paşa’nın zevcesi Necibe Hanım’a mehri için 3500 kuruş ödenmiştir.

BOA, Hattı Hümayun, nr. 15074, (1210/1795)

BOA, Cevdet, Maliye, nr. 21252 , (Za 1182/Mart 1769) ve nr.28563, (11 L 1194/10 Ekim 1780) ve nr. 29670, (9 N 1195/29 Ağustos 1781) ve nr. 22858, (Za 1196/Ekim 1782) ve nr. 16743, (4 M 1204/24 Eylül 1789)

¹²⁸ Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay, İstanbul 1994, s.221-223

¹²⁹ H. Erten, age, s. 54

¹³⁰ A. Kurt, age, s. 26

2.1.3.1.3.ÇEYİZ

Kadının kocasından aldığı mehir karşılığında çeyiz hazırlama mecburiyeti olmamasına rağmen, kadınların örf ve âdetten dolayı yeni evlerine çeyiz götürdüklerine şahit olmaktayız. Çeyiz, evlenecek kızın yeni hayatına başlangıcında ona büyük bir kolaylık sağlamaktaydı, ancak çeyizde neler yer alırdı. Bunu kesin bir açıklıkla ifade etmek zordur. Çünkü kızın ailesinin maddî durumuna göre çeyizin alacağı şeklin belirleneceği kesindir. Buna rağmen *Menâkib'ul Arifin* yazarı Ahmet Eflâkî eserinde gelinin çeyizinde bulunması gereken eşyaları yazmıştır. “Birkaç takım elbise, her cinsten birer kat çamaşır, yirmi adet süslü küpe, yirmi adet kıymetli yüzük, inci gerdanlık, altın işlemeli külah ve kıymetli yüz örtüleri, bilezik, halı ve seccâdeler, Gürcü, Şiraz ve Aksaray perdeleri, siniler, tepsiler, kazanlar, bakır ve çini kâseler, havanlar ve şamdanlar¹³¹.”

Yukarıdaki çeyiz miktarının bazı bütçelere göre uygulanması imkânsız olduğu ortadadır. 1156 tarihinde sadrâzam tarafından bir öksüz kıza alınan çeyiz eşyası şöyledir:

Kadife yastık (2 adet) , minder (3 adet), makad (3 adet), orta keçesi, kapı perdesi, ocak yaşmağı, tencere kapağıyla beraber (bakır-3 adet), sahan kapağıyla beraber (bakır- 8 adet), tava (bakır), leğen- ibrik (bakır), güğüm (bakır), faraş-süpürge, şamdan (2 adet), iskemle (2 adet), yemeni sofra, seccâde, sini, yemeni yorgan, beledi döşek, hatâyî entâri, kutni şalvar, çukaya kaplı sincap kürk, yemeni, sim (gümüş) kuşak kolanıyla beraber.

Alınan çeyiz toplam 244 kuruşa mal olmuştur¹³². Çeyizde yer alan eşyalar bir evin ve gelin kızın günlük hayatında kullanacağı zarûî eşyâlardır. Çeyizi için sadrâzam tarafından bir öksüz kıza yardım edilmesinden anlıyoruz ki dönemin örfünde çeyiz önemli bir yere sahipti.

2.1.3.2.AİLENİN TEMEL ÖĞELERİ

Ailenin sosyal bünyesi en küçük şekliyle karı-koca ve çocuklardan meydana gelir. Yetişkinler ile (anne-baba) çocuklar arasındaki aile içi ilişkiler, aile sisteminin temelini

¹³¹ Ahmet Eflaki, *Menakib'ul Arifin*, haz. Tahsin Yazıcı, TTK, Ankara 1961s.173-174 ve İ. Doğan, age, s.36

¹³² BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 13664, (20 Z 1156/4 Şubat 1744)

oluştururlar¹³³. Dolayısıyla, kocaya karşı karısının ailedeki pozisyonu, kadının ailedeki statü ve rolleri, mülk edinebilme ve tasarruf hakkı, karı-kocanın birbiri ile ilişkileri, ailedeki eş ve çocuk sayısı, kadının aile içindeki konumunu belirleyecektir.

2.1.3.2.1.EŞLER

İslam aile yöneticiliğini kocaya vermiştir¹³⁴. Acaba Osmanlı'da ailenin reisliğini yürüten baba; otoritesini nasıl kullanıyordu? Ailede kadının hiç söz hakkı, ferdi tasarrufları, kocası üzerinde hakları yok muydu? Bu soruların cevaplarını imparatorluğun her yerinde, mahkemelere aksetmiş olaylar sayesinde öğrenebilmekteyiz.

Kadının, aile fertlerine ve kocasına karşı mahkemeleri sıklıkla kullandığını bilmekteyiz¹³⁵. Konya'da yaptığı araştırmasında Hayri Erten, kocası tarafından saç kesilen, istemediği evde oturtulan, dövülen kadınların kocalarını şikâyet ederek, cezalandırılmalarını sağlamalarından ve “eğer seni bir daha döversem” diyerek mahkemede kocalarından söz almalarından hareketle, karının koca ile birlikte ailenin işleyişinde ortak oldukları ve birinin diğerine otorite kurma çabasında olmadığını ileri sürmektedir¹³⁶.

Kadın, evlilikle birlikte mâlî haklarını kaybetmemektedir. Sahip olduğu malları kendisi idâre edebilir, dilediği gibi tasarruf edebilirdi. Ayrıca ailede kadının ve kocanın mal ayrılığı ilkesi vardır. Hayri Erten'in Konya'daki araştırmasında¹³⁷, Abdurrahman Kurt'un Bursa'daki araştırmasında¹³⁸, İbrahim Güler'in Sinop'taki araştırmasında¹³⁹ Rifat Özdemir'in Tokat'taki araştırmasında¹⁴⁰ tesbit ettiği, bizim de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tesbit ettiğimiz kocasına borç veren, kocasından emlak satın alan, kocasına emlak satan, mehrini kocasının terekesinden alan, kendisinden izin alınmadan mülkünü başkasına satan kocasını

¹³³ H. Erten, age, s.69

¹³⁴ Kur'ân-ı Kerim, Bakara Sûresi, 228. ayet.

¹³⁵ Abdurrahman Kurt, “Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, V, 435 ; Feriha Karadeniz, “XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, V, 453

¹³⁶ H. Erten, age, s.73

¹³⁷ H. Erten, age, s.76–79 (kadının kocasıyla ekonomik dâvâları ve tablolar için bkz)

¹³⁸ A. Kurt, age, s. 35–36

¹³⁹ İ. Güler, agm, s. 33

¹⁴⁰ R. Özdemir, agm, s.1020

şikâyet eden, vakıf kuran kadınların varlığından hareketle diyebiliriz ki, aile içinde eşlerin birbirine karşı konumu son derece saygın bir düzeydeydi ve yasalara göre böyle olması zorunlu idi. Zira kadınlar bu gibi sebeplerle mahkemelere başvurduklarında haklarını elde edebilmişlerdir.

Eyüp'te oturan Hafize Hanım, kendisine ait ancak mâlûmatı olmaksızın kocası tarafından başkasına satılan dükkânının kendisine iâdesini temin etmiştir¹⁴¹. Edincikli Zeynep Hanım kendisine ait zeytin bahçesinin eşi tarafından izni olmaksızın satıldığını bildirerek davâsını İstanbul'a taşımıştır¹⁴². Pek çok hanım eşlerine borç vermiş, eşlerinin vefâtları ya da eşlerinden boşanma sonucunda tahsîl edemedikleri alacaklarını mahkeme yoluyla tahsîl etmişlerdir¹⁴³. Sivas'ta bir hanım eşine çifte hamam ve ev satmıştır¹⁴⁴. İnebahtı sakinlerinden Fatma Hanım, kocasının hac yolunda vefât ettiğini, hacca gitmeden önce bir ev, yarım zeytin bahçesi, yarım bahçe, yarım bağ evi, bir buçuk dönüm bağ ile bitişindeki bağ zeytin tarlasını kendisine 400 yaldız altın karşılığında sattığını mahkemede şahitler huzurunda ispât etmiştir¹⁴⁵. İstanbul'da Bıyıklı Ali Ağa zevcesi, kocasından 6250 kuruşa bir ev satın almıştır¹⁴⁶.

Aile içindeki mülk ayrılığı esâsının mahkemelerce nasıl dikkate alındığını müsâdere davalarında daha net görmekteyiz. Sofya mütesellimi iken vefât eden İbrahim Ağa'nın terekesi mîrî tarafından zabt olunurken, karısının mallarına da el konulmuştur. Habibe Hanım derhal İstanbul'a (ya gelerek ya da başkası aracılığıyla) arzuhâl (dilekçe) sunarak, eşinin kendisine sattığı ev ile kendisine babasından miras kalan emlâk, çiftlik ve eşyânın kendisine iâdesini talep etmiştir. Mahkeme sonucunda kadının davâsının haklılığı ortaya çıkıyor ve malları kendisine iâde ediliyor¹⁴⁷.

¹⁴¹ BOA, Hattı Hümayun, nr. 7782, (1204/1789)

¹⁴² BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 2686, (4 Z 1208/3 Temmuz 1794)

¹⁴³ BOA, Hattı Hümayun, nr.9544, (1205/1790) ve nr. 11286, (1205/1790) ve nr. 8654, (1208/1793)
BOA, Cevdet, Maliye, nr. 2129, (N 1181/Şubat 1768) ve nr. 26530, (B 1188/Eylül 1774) ve nr.28297,
(R 1195/Mart 1781)

BOA, Cevdet, Adliye, nr. 1887, (27 Za 1192/16 Ocak 1779)

¹⁴⁴ BOA, Cevdet, Maliye, nr.17057, (M 1189/Nisan 1775)

¹⁴⁵ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 2315, (7 B 1179/20 Aralık 1765)

¹⁴⁶ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 1873, (17 Z 1194/14 Kasım 1780)

¹⁴⁷ BOA, Cevdet, Maliye, nr.18496, (Ra 1189/Haziran 1775)

Bu veriler, kadınların evlerinde çocuk doğurma veya ev işlerini yapma işlevinden öte ekonomik hayatta servet sahibi olmasının önünde hiçbir engelin olmadığını, kocanın da aile içinde kayıtsız şartsız tek hâkim olmadığını ortaya koymaktadır.

2.1.3.2.2.ÇOCUKLAR

Türk evinde bir bebeğin dünyaya gelmesi en çok kadınlar arasında kutlanırdı. Önceden kundaklar, zıbnlar, battaniyeler, takkeler hazırlanır, hamileliğin altıncı veya yedinci ayından itibaren ebe tutulurdu. Doğum günü yaklaşınca ebenin ceviz ağacından yapılmış doğum sandalyesi eve getirilirdi. Anne adayı bu sandalyeye oturtulur, hazır bulunanlar kollarını sımsıkı tutar ve ebeyle birlikte tekbir getirirler. Fâtihâ sûresini makamla ve yüksek sesle okurlardı. Bebek doğunca yıkanır, göbeği kesilirken göbek adı konur, çocuk kundağa sarılır, omzuna mavi nazar boncuğu dikilirdi. Anne süslü yorgan ve örtülerle kaplı yatağa yatırılır, yatağın üstüne Kur'an asılırdı. Çocuğun kırkı çıkınca ve süttten kesilince (iki yaşında) hamamda bir tören yapılırdı. Erkek çocuk sünnet oluncaya kadar haremde annesinin terbiyesi altında büyür, sünnet olduktan sonra harem kısmından çıkartılarak babasının nezâretine verilirdi¹⁴⁸.

Acaba İstanbul ailesi XVIII. yüzyılda kaç çocuklu idi? Ve annenin çocukları üzerinde hakları ne idi?

Said Öztürk'ün XVIII. yüzyıl İstanbul'unda askerî zümrenin terekeleri üzerine yaptığı araştırmaya göre ailelerin ortalama çocuk sayısı 2.18 dir¹⁴⁹. Mehmet Aydın'ın Eyüp Şeriye Sicilleri üzerinde yaptığı araştırma da bu sonucu destelemektedir. Mehmet Aydın XVIII. Yüzyılda Eyüp'teki ailelerin dikkat çekecek sayıda az çocuk sahibi olduğunu gözlemlemiştir¹⁵⁰.

¹⁴⁸ D. Cebeci, age, s.95–96

¹⁴⁹ Said Öztürk, "Tereke Defterlerine Göre XVIII. Asırda İstanbul'da Aile Nüfusu, Servet Yapısı ve Dağılımı", *İstanbul Araştırmaları* 3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s.33

¹⁵⁰ Mehmet Akif Aydın, "Eyüp Şeriye Sicillerinden 184, 185 ve 188 Numaralı Defterlerin Hukuki Tahlili", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1998, s.68

XVIII. yüzyılda Sinop'ta¹⁵¹, Ankara'da¹⁵², Konya'da¹⁵³, da durum hemen hemen aynıydı.

Anne çocuk ilişkisi belgelere, genellikle babanın ölümü durumunda annenin çocuklarının mallarını idare edecek kişi olarak seçilmesi (vasîlik) veya boşanma/ölüm netîcesinde annenin çocuklara bakacak kişi olarak seçilmesi (hidâne) ile yansımıştır.

Babanın ölümü ya da boşanma sonucu parçalanmış ailelerde çocuğun belli bir yaşa kadar bakımı ve terbiyesi, İslam hukuku terminolojisinde hidâne olarak adlandırılır ki bu hak öncelikle anneye aittir. Anne yoksa hidâne sırasıyla anneanneye, babaanneye, kız kardeşe, teyzeye, halaya kadın akraba yoksa nihâyet babaya, dedeye ve diğer erkeklere intikâl eder. Hidâne zincirinde dâimâ kadınlar özellikle anne önde tutulmuştur¹⁵⁴.

Hâce Hatice b. Abdülkerim Kevâkibî-zâde Halep'ten davâsını İstanbul'a taşımış, iki çocuğunu zorla elinden alan ve kendisine göstermeyen çocuklarının amcasını şikâyet etmiştir. Hâce Hatice Hanım'ın arzuhâlinde dikkati çeken en önemli husus çocuklara bakacak maddî durumunun olmayışdır. Ancak o, yine de çocuklarını geri istemekte, çocukların bakımını sağlamak üzere gerekli maddî yardımın da yapılmasını talep etmektedir. Padişahın emri, çocukların annelerine verilmesi, gerekli maaşın Halep Gümrüğü'nden bağlanması şeklinde olmuştur¹⁵⁵.

Hidâne zincirinde anne en ilk sırayı almış, bu hakkı mahkemelerce korunmuştur. Aynı durum Bursa'da¹⁵⁶ ve Konya'da¹⁵⁷ da tesbit edilmiştir.

Çocuğun gözetim müddeti için genellikle erkekte başkasının yardımı olmaksızın kendi kendine yiyip içebildiği yedi yaş, kızda (anne ya da nine yanında değilse) dokuz yaş, anne veya ninesi yanında ise on iki yaş sınır kabul edilmiştir¹⁵⁸.

¹⁵¹ İ. Güler, agm, s. 31 (az çocuklu 1–2)

¹⁵² Ö. Demirel, agm, s.952 (2,7 olarak hesaplanmış)

¹⁵³ H. Erten, age, s.94 (2.87 olarak hesaplanmış)

¹⁵⁴ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1974, s.341

¹⁵⁵ BOA, Cevdet, Adliye, nr.2823, (1206/1791)

¹⁵⁶ A. Kurt, age, s. 66–67

¹⁵⁷ H. Erten, age, s.127

¹⁵⁸ A. Kurt, age, s. 67

Eğer anne boşanma sonucunda hâdinelîği üstlenmişse, her bir çocuk için belli bir miktar parayı çocuklarının babasından alır. Bu durum erkeklere verilen ekonomik sorumluluğun fazlalığının ve annelere duyulan güven ve değerînin kuvvetli bir göstergesidir¹⁵⁹.

İstanbul'da Hatice Hanım, boşandığı eşinden, hidânesindeki bir yaşındaki oğlu için aylık 20 kuruş¹⁶⁰, Hafize Hanım iki evladı için günlük 40 akçe¹⁶¹ nafaka almaktadır.

Kadının aile içinde çocukları hakkında yürüttüğü diğer bir işlem vasîliktir. Babanın ölmesi durumunda, eğer sağ ise büyük ekseriyetle anne mahkeme tarafından vasî tayin edilmiştir. Vasîler çocuğa düşen miras paylarını muhâfaza ve idâresini üstlenirler¹⁶². İstanbul'da gayri müslim Katherine eşinin ölümü üzerine oğlunun vasîsi seçilmiştir¹⁶³. Zeynep Hanım eşinin ölümü ile beş yaşındaki oğlunun vasîsi seçilmiştir¹⁶⁴.

Özetle ifade edersek, XVIII. yüzyılda İstanbul ailesi, genellikle az çocuklu idi. Anne olarak kadının çocukları üzerinde geniş ve yasal mercîlerce korunan, yetiştirme, büyütme, terbiye etme, gerekli durumlarda mallarını idare etme hakları vardı.

2.1.3.2.3.OSMANLI AİLESİNDE POLİGAMİ

Müslüman Osmanlı ailesinin çok zevceli bir düzene dayandığı, yaygın bir müteârifedir. Fakat yanlıştır. Osmanlı cemiyetinde poligami denen çok eşli evlilik, ne gayr-ı ahlakî ne de gayr-ı kanunî bir durumdur, ama hoş karşılanmaz¹⁶⁵.

XVIII. yüzyılda İstanbul'da bulunan Lady Mary¹⁶⁶ ve D'ohsson¹⁶⁷ da İstanbul ziyâretleri sonucunda bu kanaate ulaşmışlardır.

¹⁵⁹ A. Kurt, age, s. 67

¹⁶⁰ BOA, Hattı Hümayun, nr. 13271, (29 Z 1210/5 Temmuz 1796)

¹⁶¹ BOA, Hattı Hümayun, nr. 11289, (1205/1790)

¹⁶² M. A. Aydın, agm, s.66

¹⁶³ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr.10733 / 22 Za 1211

¹⁶⁴ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 708 / 11 Ca 1208

¹⁶⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul 2001, s.89

¹⁶⁶ Lady Mary Wortley Montagu, *Türkiye Mektupları, 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, t.y. s. 55

¹⁶⁷ D'ohsson, age, s. 206

Osmanlı zihniyetinde poligami kabul edilen bir yaşam biçimi değildir. Kınalı-zâde Ali Çelebi ünlü *Ahlak-ı Âlâî* adlı eserinde çok evlilik için olumsuz kanaat ileri sürmüştür. Hiç kuşkusuz ki bu kitap Osmanlı zihniyetini nakleden bir eserdir. Osmanlı ailesi esas itibarıyla çok eşli değildir. Çok eşlilik toplumlarda demografik nedenlerle yaygın olamaz, ancak önemli olan Osmanlı cemiyetinin zihniyetinin çok eşlilikle fazla bağdaşmamasıdır¹⁶⁸. Dolayısıyla poligami, Osmanlı toplumunda geniş bir uygulama alanı bulamamıştır. Bu durum kadının aile içinde elini kuvvetlendirmektedir.

Said Öztürk'ün, İstanbul terekeleri üzerine yaptığı araştırmaya göre çok eşlilik oranı XVIII. yüzyılda İstanbul'da %7.65 dir. Çok eşliliğe kişileri iten en büyük sâik çocuk sahibi olma isteğidir. Çok evlilik olan ailelerde ya hiç çocuk ya da erkek çocuk bulunmamaktadır¹⁶⁹.

XVIII. yüzyılda Sinop'ta¹⁷⁰, Konya'da¹⁷¹, Ankara'da¹⁷², Tokat'ta¹⁷³, Bursa'da¹⁷⁴ poligami oranı hemen hemen aynıdır ve poligamiye iten sebep de genellikle çocuk sâhibi olma arzusudur.

Bütün bu bilgiler ışığında XVIII. yüzyılda kadının aile içindeki mevkîni daha iyi tasvîr edebiliriz. Genellikle rızâsıyla adım attığı evlilik içinde evinin tek hanımı olan Osmanlı kadınından bahsetmekteyiz. Aile içinde eşi ile ilişkileri seviyeli bir düzeyde ve çocukları genellikle 1-2-3 aralığındadır. Bu hanımın ailenin yaşatılması ve sürdürülmesinde en etkili rol sahibi kişi olduğu söylenebilir. Bu kadın çocuk bakımı ve terbiyesinde ailesinin en etkin kişisidir. Evde çocukları üzerinde en az erkeği kadar söz sahibidir. Bugün hâlâ söylenmekte olan “Osmanlı kadını” , “ne Osmanlı kadın” deyimleri böyle bir kadın imgesinden kaynaklanan belirleyici vasıflar olarak düşünülmelidir. Çünkü bu deyişlerde kadını “Osmanlı” olarak niteleyen bir güç ve karizma bulunmaktadır. En az eşi kadar kadını da bir iktidar

¹⁶⁸ İlber Ortaylı, age, s.90 ve İ. Doğan, age, s.73-74

¹⁶⁹ S. Öztürk, agm, s. 31-32

¹⁷⁰ İ. Güler, agm, s.30

¹⁷¹ H. Erten, age, s. 59

¹⁷² Ö. Demirel, agm, s.950

¹⁷³ R. Özdemir, agm, s.1016-1017

¹⁷⁴ Haim Gerber, ;”Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)”, çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (sayı:8), 1998, s.329

simgesi olarak belirleyen bu deyimler Osmanlı kadınının, erkeği ile gerektiğinde son derece eşit ifâde ve tepki biçimlerine sahip olduğunun –âdetâ- bir göstergesidir¹⁷⁵.

2.1.3.3. BOŞANMA DURUMUNDA KADIN

İslam dini evlenmeye teşvîk etmekle birlikte, mümkün olduğu kadar da eşlerin ayrılıktan kaçınmalarını, evlilik çözülmeye doğru giderse, tarafların karşılıklı bir şekilde birbirlerinin haklarına riâyet ederek ayrılmalarını önermiştir¹⁷⁶.

Nazarî olarak, koca boşanma hususunda daha geniş bir yetkiye sâhiptir¹⁷⁷. Fakat çeşitli sebeplerle bu durum tatbîkâta yansımamıştır. Kadının boşanma hakkı sınırlı gibi görünmesine rağmen, yine de istemediği bir evlilikten kurtulma imkânlarını elde edebilmektedir¹⁷⁸.

İslam hukukunda üç türlü boşanmadan bahsedilebilir. Birincisi kocanın tek taraflı irade beyânıyla yapmış olduğu boşanmadır ki gerçekleşmesi için bir mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Her üç boşanmaya da talak denmekle birlikte bu terim daha çok tek taraflı irâde beyânıyla yapılan bu tür boşanmalar için kullanılmaktadır. İkincisi karı-kocanın anlaşarak boşanmasıdır ki buna da muhâlaa adı verilir. Üçüncü tür boşanma ise belirli sebeplerin varlığı durumunda tarafların mahkeme kararıyla boşanmalarıdır. Tefrîk veya kazâ boşanma denilen bu tür boşanmada, diğer ikisinin aksine kocanın ayrılmaya razı olması şart değildir. Hâkimin kararı boşanmanın gerçekleşmesi için yeterlidir¹⁷⁹.

Talak, muhâlaa ve tefrîk şeklinde sıralayabileceğimiz üç tür boşanma da belgelere sıklıkla yansımıştır. Zira evliliğin oluşumunda toplumsal onay ne kadar önemli ise ailenin çözümlenmesinde de toplumsal onay ve baskı o derece önemlidir¹⁸⁰. Üstelik boşanmanın kocaya yüklediği mâlî yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğinin tesbiti, ayrılmanın vuku

¹⁷⁵ İ. Doğan, age, s.70

¹⁷⁶ Kur'an-ı Kerim, Nîsâ Sûresi, 35, Bakara Sûresi, 231, Talak Sûresi, 1

¹⁷⁷ Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 229-237, Talak Sûresi, 1

¹⁷⁸ D. Cebeci, age, s. 120

¹⁷⁹ M. A. Aydın, age, s.168

¹⁸⁰ D. Cebeci, age, s. 119

bulduğu zamana bağlı olarak kadının iddetinin ne zaman biteceği problemi de boşanmaların büyük ölçüde mahkeme defterine kaydı sonucunu doğurmuştur¹⁸¹.

Koca tek taraflı irâde beyânıyla karısını boşadığında kadın mehr-i müccelinin kendine ödenmesine ve iddet nafakasına hak kazanır¹⁸². Bu hakları kendilerini boşayan kocalarından alamayan kadınlar mahkemelere başvurarak haklarının kendilerine verilmesini sağlamışlardır.

Nâile Hâtun kendisini boşayan kocası Muhammed Emin'in 300 kuruş kıymetli samur kürkünü ve oda döşemesini kendisine vermemesi sebebi ile şikâyetçi olmuş mahkemede anlaşmışlardır¹⁸³. Hatice Hâtun, kendisini boşayan Mehmet Ağa'nın elbise ve eşyalarını ve mehr-i müccelini vermemesinden şikâyetle mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme kanalıyla isteklerinin yerine getirilmesini sağlamıştır¹⁸⁴.

Muhâlaa, evliliğini sürdürmek istemeyen kadının kocasına bir miktar para veya mal vererek boşanmasını sağlamasıdır¹⁸⁵. Eşlerin bu şekilde birbirlerinden ayrılmaları kaynağını Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresi'nde yer alan "...kadının kurtulmak için bir şey vermesinde ikisi için de günah yoktur." ayetinden almaktadır¹⁸⁶.

Muhâlaa ile karı-kocanın boşanma husûsunda karşılıklı anlaşarak boşanmaları Osmanlı cemiyetinde sıklıkla görülmüştür. Ahmet Akgündüz eserinde Osmanlıdaki boşanmaların % 60' ının muhâlaa yoluyla gerçekleştiğini söylemektedir¹⁸⁷. XVIII. yüzyılda Konya ailesini mahkeme kayıtlarına dayanarak inceleyen Hayri Erten Konya'daki boşanmaların %70' inin kadınların kocalarını muhâlaaya râzı ederek gerçekleştiğini ifade etmektedir¹⁸⁸.

Muhâlaa, kadına istemediği evlilikten kurtulma imkânı vermiştir. Rumeli'nde, Kızılağaç kazasında yaşayan Kırım Sultanlarından Halit Giray Sultan ile evli Ayşe Sultan otuz yıllık eşini şikâyet etmek ve muhâlaa yoluyla boşanmak amacıyla İstanbul'a gelmiştir. Arzuhâlinde, eşi ile otuz yıldır evli olduğunu, ancak bir türlü iyi geçim yolunu elde

¹⁸¹ M. A. Aydın, age, s.162

¹⁸² H. Karaman, age, s. 325

¹⁸³ BOA, Hattı Hümayun, nr. 13397, (1205/1790)

¹⁸⁴ BOA, Hattı Hümayun, nr. 13271, (29 Z 1210/5 Haziran 1796)

¹⁸⁵ H. Karaman, age, s.311

¹⁸⁶ Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 229

¹⁸⁷ Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, OSAV, İstanbul 1999, s.422

¹⁸⁸ H. Erten, age, s. 115

edemediklerini, eşinin “darb-ı şedîd ve şetm-i galîz”ine tâkatinin kalmadığını ifade etmektedir. 1000 altın mehri, ev eşyâsı, 200 koyun, 20 karasığır karşılığında bu evlilikten kurtulmak istediğini bildirmektedir. Ancak padişah, kendi huzurunda dâvânın görülmesini isteyerek, dâvâlı Halit Giray Sultan’ın İstanbul’a getirtilmesini emretmiştir¹⁸⁹.

Maalesef bu dâvânın sonucunu bilmiyoruz. Elimizde sadece Ayşe Sultan’ın dilekçesi mevcut. Mahkeme sonucunda belki de Ayşe Sultan’ın Halit Giray Sultan tarafından talak yoluyla boşanması sağlanmış, Ayşe Sultan’ın hakları kendisine bırakılmıştır. Belki de eşine kötü muâmele eden kocaya Eyüp Mahkemesi’nde yapıldığı gibi şartlı talak yaptırılmış¹⁹⁰ mahkemeye çağrılan Halit Giray Sultan’dan “eğer bundan sonra aynı şekilde davranırsam eşim benden boş olsun” şeklinde söz alınmıştır. Belki de Ayşe Sultan’ın talepleri doğrultusunda muhâlaa gerçekleşmiştir. Bunların hangisi ile sonuçlandığını bilmemekle beraber üç ihtimal de muhtemeldir. Ayrıca Ayşe Sultan’ın muhâlaa için vereceği mallara bakarak her muhâlaanın aynı şekilde çok pahalıya mal olduğunu düşünmemek gerekir. Bu olay iki sultan arasında gerçekleşen bir muhâlaadır. Asrımızda Halis Toprak’ın eşinden ayrılma dâvâsı diğer boşanma dâvâlarından farklı düşünülmelidir. Her kadının mehrinin Ayşe Sultan’ın mehri kadar yüksek bir meblağ olmayacağı açıktır.

Muhâlaa süreci kadının girişimiyle, kadın kocasına boşanma karşılığında maddî tazminat önerdiğinde başlar. Böylelikle kadın evlilik bağından kurtulmanın bedelini öder. Boşanma, kocanın bu öneriyi kabul etmesiyle gerçekleşir. Ve Osmanlıda kadın bu durumda evlilik sözleşmesi yaparken kocanın vermiş ya da söz vermiş olduğu mehrin ödenmemiş bölümünden- tümünden ya da bir bölümünden – vazgeçiyordu. Yine Osmanlı uygulamasında kadınlar genellikle boşanmadan sonraki üç ay için geçim giderlerini, bazen de reşit olmayan çocukları varsa çocuklar için bakım giderlerini talep etmekten vazgeçiyordu. Tüm bunlar, kadınlar henüz almadıkları bir şeyi reddettikleri için “ kâğıt üstündeki işlemlerden” ibâret kalıyordu. Bu tutarların kadınlar için bir anlamı da boşanma sigortası- hul yoluyla serbest kalmaya çalışan kadınlar için pazarlık ögesi- işlevi görüyordu¹⁹¹.

¹⁸⁹ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 706, (11 C 1211/12 Aralık 1796)

¹⁹⁰ M. A. Aydın, agm, s. 69 “7 Recep 1162 tarihli davada Fatma b. Abdullah eşini şikâyet ediyor. Bunun üzerine kocası mahkeme huzurunda eğer bir daha kötü davranırsam benden boş olsun diyerek şartlı talakta bulunuyor.”

¹⁹¹ Madeline C. Zilfi, “Geçinemiyoruz”: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2000, s.260–261.

İstanbul sicilleri öyle gösteriyor ki başkent mahallelerinde oturan pek çok kadın hul seçeneğini kullanarak boşanma imkânı bulmuştur. Bu kadınların sayısı belli olmamakla birlikte, İstanbul'un bazı bölgelerinde kayda değer bir sıklık göstermektedir. 1742'den 1745'e kadar ki yıllarda her ay on ila on iki kadın, İstanbul kadısı ile nâiplerinin yetki bölgesinde görev yapan çeşitli şer'î mahkemelerden biri olan İstanbul Bâb Mahkemesi'ne hul davası için başvurmuştu¹⁹².

Söz konusu dönemdeki hul işleyişinin o zamanlar kadınların güçlenmesi ya da benliklerinin onay görmesi anlamına gelmiş olup olmadığı tartışılır bir durumdur. Vak'anuvîs Şemdânî-zâde Süleyman'a inanılacak olursa XVIII. Yüzyılda kadınlar (belirsiz olsa da) yeni bir toplumsal güç ortaya koyuyorlardı. Şemdânî-zâde , “Lale Devri” adı verilen 1718–1730 döneminin sürüp gitmesi büyük ölçüde kadınların kusuru olan bir cinsel ahlaksızlık iklimini harekete geçirdiğini öne sürmektedir. Şemdânî-zâde'nin açıkça kadın düşmanı anlatısı kadınları ayrıca kocalarından olanaksız para taleplerinde bulunmak ve kocaları onları doyuramaz olunca boşanmakta ısrar etmekle suçlamaktadır. Yazara göre kadınlar mahkemelerin de yardımıyla talakı fiilen kendi çıkarlarına kullanıyorlardı. Nâipler, kocaları, “erkeklikleri” ile eşlerini isteseler bile eşlerinin onları istemeyeceğini söyleyerek küçük düşürüyorlardı. (“zevcleri tehçil edecek kelâmı ile karı karılığı ile seni istemeyecek, sen erliğin ile ânı isteyecek misin diyerek tenfir etmekle”) sevgileri nefrete dönüşen kocaların boşanmadan başka çâreleri kalmıyordu. Şemdânî-zâde'nin anlattıkları bir toplumsal devrimin kanıtlarını oluşturmamakla ve kendisi hulden bahsetmemekle beraber, kadınların girişimiyle boşanmaların oranındaki artışa – ya da gitgide gözle görünür oluşuna- ilişkin bulguları destekliyor. Verdiği ayrıntılar sorgulanabilirse de, kadınlar boşanma girişimini ele geçirdi diye düşündüğü belli; “boşanma sanki onların elinde” diye yazıyor¹⁹³.

Şemdânî-zâde'ye tamamen katılmak mümkün gözükmemektedir. Zira Zilfi'nin İstanbul araştırması sonucunda ulaştığı muhâlaa yönteminin sıkça başvurulan bir yöntem oluşu, H. Erten'in Konya'daki araştırmasıyla da örtüşmektedir. Dolayısıyla bu durum belli bir döneme ve İstanbul'a has gözükmemektedir.

¹⁹² M. C. Zilfi, agm, s.262 (dava örnekleri için bkz. 263–278)

¹⁹³ Fındıklılı Şemdânî-zâde Süleyman, *Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Müri't Tevârih*, ed. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976-81, I, 3' dan naklen bkz. M. C. Zilfi, agm, s. 282

Silistre’de gerçekleşen bir muhâlaa dâvâsı, boşamayı kabul eden kişinin erkek kardeşi tarafından İstanbul’a taşınmıştır. Dâvâcı Ahmet’in kardeşi Süleyman Gülsüm Hanım’la evlenmiştir ancak geçimsizlik sebebiyle bir yıl önce Gülsüm Hanım’ın (babası ve köy ahalisi huzurunda) mehir ve nafakadan vazgeçmesi üzerine boşanmışlardır. Bir sene sonra, Süleyman’ın şehîden vefât etmesinin akabinde Gülsüm Hanım, Süleyman’ın kardeşi Ahmet’ten “nafaka ve mehir hakkım vardı” diyerek taleplerde bulunmuştur¹⁹⁴. Acaba Gülsüm Hanım muhâlaa ile maddî haklarından vazgeçerek boşandığı eşinin bir yıl içinde ölmesi üzerine pişman mı olmuştur? Muhtemelen durum böyledir. Zira kocasının mirasından pay alacakken şu anda hiçbir şey elde edememektedir.

Talak ve muhâlaaya göre daha seyrek görülen tefrîk (kazâî boşama) belgelere yansımıştır. Özellikle kadınlar kocalarının uzak yerlere gidip dönmemeleri sebebiyle mahkemeye başvurmuşlardır¹⁹⁵.

Boşanma sebeplerinden biri de din ayrılığıdır. İhtidâ eden kişi şâyet erkek ise, eşi, evliliğe devâm etmeyi arzuladığında bu din değişikliği evliliğin sona ermesine neden olmamıştır. Ancak gayri müslim kadın müslüman olan kocasıyla evliliğe devam etmek istemiyorsa mahkemeye başvurup kocasından ayrılabilmiştir. Ancak ihtidâ eden kadınsa ve eşi İslam’a geçmeyi kabul etmiyorsa evlilik devam etmez. Kadın hâkim kararıyla kocasından ayrılır¹⁹⁶. Zira İslam dini Müslüman kadınların Müslüman olmayan bir erkekle evlenerek aile hayatı sürmesini uygun görmemiştir¹⁹⁷.

XVIII. yüzyılda Konya’da boşanmaların % 0.85’i din farkı sebebiyle gerçekleşmiştir¹⁹⁸.

Tekfurdağı sakinlerinden Erakin (Vılah kızı) Galata’da misafir olduğu sırada Müslüman olmuş ve Hanife ismini almıştır. Eşi Marko meskûn olduğu Tekfurdağı’ndan çağrılarak nikâhlarının tefriki Galata kadısı tarafından talep edilmiştir¹⁹⁹.

¹⁹⁴ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3005/ 1185

¹⁹⁵ H. Erten, age, s.110

¹⁹⁶ H. Erten, age, s. 120

¹⁹⁷ H. Karaman, age, s. 261

¹⁹⁸ H. Erten, age, s. 120

¹⁹⁹ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 1150 / 28 Z 1204

Bazen de kadınlar eşlerinin lisanlarından küfrü gerektiren sözlerin çıkması ile nikâh ve iman yenilemesi gerekmesi sonucunda, nikâha razı olmayarak tefrîk talep etmişlerdir. Ohri'de el-Hac Abdülkadir Ağa'nın zevcesi Ümmühânî Hâtun kocasından bu şekilde ayrılmıştır²⁰⁰.

Bugüne kadar yapılan incelemelere göre, Osmanlı ailesinde kocanın boşanma konusunda nazarî olarak daha geniş yetkileri var idiyse de, çeşitli sebeplerle bunu sosyal hayata yansıtmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca sınırlı gibi görünen boşanma haklarına rağmen; kadınların devâm etmesini istemedikleri aile sisteminden kurtulma imkânları vardı²⁰¹.

Evliliğin başlaması sürecinden, evliliğin devâmına, lüzûmu hâlinde boşanma durumuna değin yaşana sürecin genel karakterini ve kadının bu meselelerle mahkemelere getirdiği davaları genel olarak değerlendirecek olursak, “evde (ailede) kadının konumu, kadınların köle veya hizmetçi statüsünde değil, ailenin hanımı statüsünde, âciz ve beceriksizlikleri şöyle dursun, dinin ve hukûkun kendine verdiği haklardan ustaca faydalanabilecek durumdadır²⁰²” diyebiliriz

2.2. KADININ EV DIŞINDAKİ GÜNDELİK HAYATI

Kadın ev dışında da faaliyet gösterebilmekteydi. Özellikle; mesire yerlerine gitmesi, şenliklere katılması ve hamamları sıklıkla kullanması Osmanlı'yı ziyaret eden seyyahların eserlerinde zikredilmiştir. Ancak kadının ev dışındaki tüm rolleri bunlardan ibâret değildir. Özellikle belgelere yansıyan, kadınların yaptığı, bağ-bahçe- çiftlik işletmeciliği, dükkân-fırın-hamam işletmeciliği, borç alıp vermesi, emlak alıp satması, mütevellilik yapması, ebelik yapması, hocalık yapması, mahkemeleri kullanması, kadının ev dışındaki sosyal faaliyetleridir.

Bu bölümde, kadınların mesire ve şenliklere katılması, hamamları kullanması ile XVIII. yüzyılda kadınlara yönelik yasakları inceleyeceğiz. Belgelere yansıyan kadının ev

²⁰⁰ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 732, (28 Ca 1150

²⁰¹ D. Cebeci, age, s. 120

²⁰² H. Erten, age, s. 75

dışındaki faaliyetlerini ekonomik hayatta kadın ve mahkemede kadın bölümlerinde ayrıntısıyla aktaracağız.

2.2.1.MESİRE VE ŞENLİKLERDE KADIN

XVIII. yüzyılda kadınlar, İstanbul'da yeni açılan Küçüksu- Göksu- Kâğıthane gibi mesirelere sıklıkla gitmişler, İstanbul'da sultan evlenmeleri, sultan doğumları, sultan sünnetleri ve savaşlarda kazanılan zaferler sebebiyle yapılan şenliklere iştirak etmişlerdir.

XIX. yüzyılın başlarında İstanbul'u ziyaret eden ve izlenimlerini eserinde aktaran Julia Pardoe, kadınların başlıca eğlence yerlerinden biri olan Küçüksu'ya gider ve orada gördüklerini anlatır. "Türk kadınları burada tıpkı evlerindeymiş gibi rahattırlar. Üç taraftan üzeri fundalıklarla dolu yüksek tepelerin kuşattığı Küçüksu, geniş bir saha kaplayan çimenlik bir yerdir. Burada hanımlar seccâdelerini yayarlar, araba ile gezerler, uzun süren yaz gününü geçirirler. Bu çimenlik ile Göksu deresi arasındaki sahayı kaplayan sık bir ağaçlık vardır. Bu ağaçlığın arka tarafı erkeklere ayrılmıştır. Onlar burada ve kendilerinden çok konuşan eşlerinin yaptıkları dedikodulardan uzak, çubuklarıyla şerbetlerini içip kavun yiyerek eğlenirler, burası bu haliyle dünyanın en görülecek yeridir²⁰³."

Pardoe, insanla tıklım tıklım dolu olan Küçüksu'nun kendi başına tamamıyla şarka özel bir manzara gösterdiğini ifâde eder. "Bir yanda ağaçların altından ağır ağır giden al kaplama geçirilmiş arabalar, çimenlerin üzerine yayılmış yüzü yaşmaklı kadınlar, hanımlarına hizmet etmek için dolaşan halayıklar, öte yandan da başlarındaki tablalarla satış için oradan oraya koşuşan garip kılıklı muhallebiciler, tatlıcılar göze çarpar... Biraz ötede ise ayı ve maymun oynaticılar, bir Rum dondurmacı, sucu ve meyveciler²⁰⁴..." Kadınların mesire yerlerinde gün boyu hoş vakit geçirdiği aktarılanlardan anlaşılmaktadır.

²⁰³ Miss Julia Pardoe, *18. Yüzyılda İstanbul*, çev. Bedriye Şanda, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1997, s. 180–181

²⁰⁴ J. Pardoe, *age*, s.183

Kâğıthane mesiresi Haliç'in iç taraflarında, Küçüksu mesiresi Anadolu Hisarı'nın yakınında, sık korulukları, iki küçük deresi, oraya buraya serpilmiş kahveleri, çeşmeleri olan ve herkesin gidebildiği iki kocaman bahçedir²⁰⁵.

Amicis de Müslüman cins-i latîfi görmek için bir bayram günü Kâğıthane ya da Küçüksu mesiresine gidilmesi gerektiğini söyler ve izlenimlerini aktarır.

“...Bir sürü beyaz yaşmak ve erguvan, sarı, yeşil, kurşuni ferace, rengarenk elbiseli bir çok halayık, küçük maskaralar gibi giyinmiş kaynaşan çocuklar, yere serilmiş büyük İzmir kilimleri, elden ele geçen gümüşlü-altınlı kaplar, dere boyunca dört nala giden paşalar, beyler, delikanlılar, bir kamelya ve gül tarlasının dalgalanmasına benzeyen uzaktaki hareketli kalabalık, bu renk okyanusuna durmadan yeni renkler boşaltmaya gelen boyalı kayıklar, fevkalade arabalar, uzaklarda, orada burada ışıklı, türlü türlü manzaralarla değişen bu güzel yeşillik ve gölgelik içinde şarkıların, zurnaların, kavalların, dümbeleklerin, çocuk çığlıklarının karmakarışık sesi...²⁰⁶”

Kadınların mesir yerlerine gidişi ve oralarda gün boyu nasıl vakit geçirdikleri seyyahların ayrıntılarıyla anlattıkları bir konudur. Dolayısıyla bu konuyu daha fazla uzatmadan kadınların şenlikleri izlemelerine geçebiliriz²⁰⁷.

Julia Pardoe, İstanbul ziyareti esnasında bayram alaylarını²⁰⁸, Mihrimah Sultan'ın nikâhında yapılan geçit törenini²⁰⁹, Mihrimah Sultan'ın düğünü dolayısıyla şehirde düzenlenen ziyâfet ve yapılan şenlikleri²¹⁰, çeyizin saraya taşınma alayını²¹¹ ve düğün alayını²¹² izleme fırsatı bulmuştur. Sultanahmet'teki kurban bayramı günü bayramlaşma törenine ve Mihrimah Sultan'ın evliliği sebebiyle şehirde günlerce süren geçit-alay ve şenliklere kadınların yoğun bir şekilde katıldığını ifâde etmektedir. Pardoe'ye göre Türk

²⁰⁵ E. de Amicis, age, s. 134

²⁰⁶ E. de Amicis, age, s. 135

²⁰⁷ Daha ayrıntılı ve derli toplu bilgiyi bir arada bulmak için bkz. Burçak Evren, Dilek Girgin Can, *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*, Milliyet Yay, İstanbul 1997, s.56–70

²⁰⁸ J. Pardoe, age, s. 60

²⁰⁹ J. Pardoe, age, s. 72

²¹⁰ J. Pardoe, age, s. 95

²¹¹ J. Pardoe, age, s.99

²¹² J. Pardoe, age, s. 106

kadınları erken saatlerde evlerinden çıkmalarına neden olan bu gibi olayları kaçırmazlar ve bütün gün, açık havadan yararlanırlardı²¹³.

Hatta son derece ilginç bir olay anlatır: “Türk sosyetesinde tanınmış bir kadın düğün alayını kendi düzeyine yakışır bir biçimde izleyebilmek için gerekli giderleri karşılamak üzere eşinden para istemiş, ancak bir sonuç alamamış. Adamcağız, kadının isteğini yerine getiremeyeceğini kesin olarak ifade edince, kadın kendi bulacağı ustaca bir çözümden başka çıkar yol olmadığını anlamış ve gerekli parayı bulabilmenin yollarını aramaya başlamış. Para kaynağı bulmaya, kendisiyle birlikte gidecek olan gözde kalfalardan birisi ile gizlice anlaşmış. Sonunda beş yaşlarında kadar olan güzel küçük oğlunu satmaya karar vermiş. Karar vermeleri ile uygulamaya geçmeleri bir olmuş. Kadın ferâcesini giymiş, yaşmağını takmış elinde çocuğu arkasında uşağıyla köle tüccarına gitmiş. Orada hemen pazarlık yapılmış ve küçük çocuğun karşılığı olarak 3000 kuruş alınmış.

Ertesi günü evin beyinin, kadını, güzel kadınlar arasında, bir arabada otururken görünce, böyle zor bir zamanda nasıl olup da bir araba sağlayabildiğini anlayabilmek için bu duruma ne kadar şaşır kaldığını göz önüne getirmek güç değildir. Eşinin, bunu açıklamasını direktmişse de bir şey öğrenmeyi başaramamıştır. Sonunda çocuğunu sorduğu zaman, kadının yüzünde ne yapacağını şaşırmış bir tavır belirmiş. O zaman adamcağızın beyninde şimşek gibi bir kuşku uyanmış. Gerçeği söylemesi için sıkıştırmış. Sonunda işi öğrenince çılgın gibi köle tüccarına koşmuş ve çocuğunu geri istemiş. Ancak insan sevgisinin ne demek olduğunu anlayan tüccar, acıdan kıvranan babanın yalvarmaları karşısında, yalnızca, çocuk için ödediği para geri verildiğinde, kendisinin de çocuğu geri vereceğini söylemiş. Zor durundaki babanın bu parayı vermesine imkân yokmuş. Kendisinin kıvranmasının köle tüccarı üzerinde hiçbir etki yapmadığını anlayınca, acı içinde seraskere koşmuş. Serasker de hikâyeyi dinledikten sonra, anneyi, çocuğu ve tüccarı karşısına çağırılmış ve gerçeğin kesin olarak kendisine anlatıldığı gibi olduğuna aklı yattıktan sonra, kadını, işlemekle suçlu bulunduğu bu analığa uymaz işin ne kadar korkunç bir şey olduğunu söylemiş. O zaman kadın, kocasının kendisine para vermeyişinin yalnızca cimrilik yüzünden olduğunu ve çocuğunu çok sevdiği için nasıl olsa hemen onu geri alacağına kesin olarak güveni bulunduğunu onun için bu işi yaptığını söylemiş. Gösterdiği gerekçe, yersiz olmakla birlikte kabul edilmiş. Serasker, babanın

²¹³ J. Pardoe, age, s. 100

gerçekten çocuğunu kurtaracak parası olmadığını anlayınca, bu parayı kendisi ödeyerek çocuğu ailesine geri verdimiş. Yalnız, anneye bir daha böyle bir satışta bulunmamasını, eğer yine yapacak olursa, bu kez çocuğun yerine, kendisinin bırakılacağı konusunda uyarmış²¹⁴.

Pardoe'nin aktardığı bu olay gerçek olmasa bile, ana fikrini, kadınların şenliklere katılma isteklerinin oluşturduğu bir hikâyedir.

2.2.2. KADINLARIN HAMAM EĞLENCERİ

“ Ne acîb tâkatı var hammâme
Tâ seherden oturur akşâme”
Enderunlu Fâzıl

Yukarıdaki beyit, XVIII. yüzyıl dîvan şairlerinden Enderunlu Fazıl'ın *Hamâm-ı Zenân* (kadınlar hamamı) adlı şiirinde yer almaktadır²¹⁵.

Hamamların toplumsal yaşamda ve kültürümüzde çok seçkin bir yeri vardır. Bir bakıma İslam dininin temizliğe ve özellikle akarsuyla temizliğe verdiği önemin bir sonucudur da. Ancak Türk hamamının ve bununla ilgili uygulamaların öteki İslam ülkelerine göre yerinin daha önemli ve gelişkin olduğunu ileri sürmek de yanlış olmaz²¹⁶.

Dolayısıyla yabancı seyyahların seyahatnâmelerinde Türk hamamı her zaman kendine yer bulmuştur. Özellikle “kadınlar hamamı” hamamı görme fırsatı bulmuş kadın gezginler tarafından muhakkak ziyâret edilerek, izlenimleri aktarılmıştır. Kadınlar hamamına giremeyecek olan erkek gezginler de, ulaşabildikleri güvenilir azınlık kadınlarının aktarımıyla kadınlar hamamını eserlerine almışlardır.

Kadınlar hamamlara haftada dört, kimi üç, kimi de bir kez giderdi. Gidemezse kadın kirli ve kaba olmaktan çekinir. Ama bundan daha önemli iki önemli neden vardır. Önce

²¹⁴ J. Pardoe, age, s. 100

²¹⁵ D. Cebeci, age, s. 113

²¹⁶ Metin And, “Türk Hamamının Kültürümüzde ve Sanatımızda Yeri ve Önemi”, *Ulusal Kültür*, 1979, c. 5, s. 64

namaz kılmaları için temiz olmaları gerekir. Sonra da hamam evlerinden ayrılıp dışarı çıkmak için bir bahânedir²¹⁷.

XVIII. yüzyılda iki yabancı kadın gezgin, Türk kadın hamamları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bunların ilki 1717 yılında İstanbul'da bulunan Lady Mary Worthley Montequ'dur. Diğeri ise 1835 İstanbul'da bulunan Miss Julia Pardoe'dur.

Lady Mary, kadınlar hamamı hakkında” kadınların hamamdan başka toplantı yerleri yoktur. Oraya da erkekler giremiyorlar, ama burada çok güzel eğleniyorlar²¹⁸” demektedir.

Lady Mary, kadınlar hamamına gittiği bir seferinde “gelin hamamı” denilen, gelinlik kızın düğün öncesi düzenlenen hamam eğlencesine rastlamıştır. Bu esna da gördüklerini mektubunda şöyle anlatmaktadır: “Yeni akrabalık kuran iki ailenin dostları, akrabaları ve hatta tanıdıkları hep hamama geliyorlar. Bazıları da sırf seyretmek için geliyorlar. Velhâsıl hamamda iki yüz kadar kadın vardı. Evli ve dullar hamam dairelerinin kenarlarındaki mermer setlere oturuyorlar. Genç kızlar yeni gelini kapıda karşıyorlar. Gelini, annesi veya akrabasından bir hanım getiriyor. Genç kızlardan meydana gelen bu alayın önünde iki kız kırmızı kaplardan etrafa kokular saçıyorlardı. Öndekiler bir şarkı söylüyor, öbürleri bunları tekrarlıyorlardı. Kızlar böylece hamamın üç büyük salonunu dolaştılar. Alay bitince, gelin hatırlı hanımlara takdim edildi. Her biri tarafından iltifatlı sözler, mücevher, kumaş, mendil veya buna benzer hediyelerle tebrik edildi. Bu merâsimi gördüğüme pek sevindim. Artık bütün bu sözlerimden sonra Türk kadınlarının fikir sahibi, nâzik ve bizler kadar hür olduklarına îtimât edersiniz²¹⁹.”

Miss Julia Pardoe ise Türk hamamları hakkında, “Bu hamamlar, doğu kadınlarının dünyadaki cennetleridir. Çünkü öğrenim görmemiş ama zeki olanları, kendi düzenlerine göre, siyâsete, sosyal ve ulusal skandallara, evlenmelere ve bunlar gibi bin bir çeşit konuyla ilgili dedikoduları burada yaparlar ve buradaki kalabalığın gürültüsü, kargaşası ve coşkulanışı arasında; haremdeki sessizliğin ve kendine çekilmenin gücünü bol bol alırlar²²⁰.”

²¹⁷ Bassano da Zara, *I costomi et; Madi de la Vita de Turchi*, Toma 1545' den naklen bkz. M. And, agm, s.61

²¹⁸ M. W. Montequ, age, s. 133

²¹⁹ M. W. Montequ, age, s. 133

²²⁰ J. Pardoe, age, s. 53

Pardoe, kadın hamamlarını daha iyi tanımak için, yıkanmak amacıyla bir kere hamama gider ve gördüklerini aktarır. Hamamın mîmârîsini, hamamın içindeki bölümleri, hamamda çalışan kadın görevlileri (hamamcı kadın, hamam malzemesi, yiyecek vs. satanlar, natırlar), hamamdaki kadınların gün boyunca yaptıklarını ayrıntısı ile anlatır.

“Her kurnanın yanında, birkaç Türk kadını ya diz çökmüş durumda ya da oturmuş yıkanıyordu. Bunların yanındaki halayıkları yıkama işinin her aşamasında kendilerine yardım etmekle uğraşmaktaydılar.

Hamamda iki buçuk saat kaldıktan sonra, yoğun biçimde temiz hava ve dinlenme gereği duydum. Bunun üzerine başıma kenarları püsküllü bir havlu sardıktan ve bedenimi de havlulara bürüdükten sonra serinleme odasına geçtim. Oradan giyinme yerine çıktım. Burada başımdaki havluyu aldılar. Saçlarımı kurulamadan ördüler ve renkli hamam tülbendi sardılar. Kendim de divanın yumuşak yastıkları içine gömüldüm.

Kadınların birçoğu yemek yiyorlardı. Şerbet, muhallebi, limonata ve meyve satan kadınlar hiç durmadan dolaşıyordu²²¹.”

Kadının XVIII. yüzyıldan önce de en önemli ev dışı mekânlarından biri olan hamamlar, kadınların haftada en az bir kez gittiği, hem temizlik, hem güzellik salonu işlevlerini îfâ eden, şehrin tüm dedikodusunun döndüğü yerlerdir.

2.2.3.XVIII. YÜZYILDA KADINLARA YÖNELİK YASAKLAMALAR

XVIII. yüzyılda, Osmanlı’da topluma yönelik düzenleyici/ yasaklayıcı pek çok ferman yayımlanmıştır. Bunlardan bazıları, günlük hayattaki israfın durdurulması için devlet dairelerinde alınan önlemler ve halkın altın gümüş eşya kullanmasının yasaklanması²²²,toplumdaki herkesin ekonomik düzeyini yansıtacak tarzda giyinmesi²²³,erkeklerin başlarına şal sarmamaları²²⁴, hakkındaki fermanlardır. Ayrıca

²²¹ J. Pardoe, age, s. 53 -56

²²² BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr.9123, (12 S 1204 / 1 Kasım 1789)

²²³ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 1342, (15 N 1207/ 26 Nisan 1793)

²²⁴ BOA, Hattı Hümayun, nr. 16336, (1225 / 1810)

meyhânelerin kapatılması, fâhişe kadınların yakalanarak cezâlandırılmasına²²⁵, yönelik fermanlar da bu dönemde yayımlanmıştır.

İşte bu dönemde kadınların kıyafetlerinde görülen değişiklik, mesire yerlerine gitmesi, kayıkları kullanması da dikkat çekmiş ve kadınların, eski tarzın dışındaki giyimleri ile sokağa çıkmaları²²⁶, kayığa binmeleri²²⁷, arabalara binerek veya yayan olarak mesire yerlerine gitmeleri de²²⁸ yasaklanmıştır.

Bu yasaklardan, özellikle kadınların kıyâfetlerine yönelik yasaklamaları anlayabilmek için kadının kıyâfetini ve ne tarz değişiklikler gösterdiğini anlamak gereklidir.

2.2.3.1. XVIII. YÜZYILDA İSTANBUL KADINININ KIYAFETİ

XVIII. yüzyılda İstanbul'da bulunan Lady Montequ, Osmanlı kadınının ev içi kıyafetini giyerek bir portresini yaptırmış ve dostlarına yazdığı mektubunda kıyâfetini şöyle anlatmıştır: “Evvelâ çok geniş bir şalvarım var. Bu şalvar çok ince gül pembesi, kenarları sırmalı. Terliklerim beyaz deriden ve sırma işlemeli. Şalvarın üzerinden beyaz ipekliden çevresi tamâmen işlemeli bir tül gömlek sarkıyor. Gömleğin kolları geniş ve kolun yarısına kadar geliyor. Yakası elmasla ilikli gömlekten göğsün renk ve şekli tamamen görünüyor. Entâri sanki vücuda göre biçilmiş bir ceket gibi. Kenarları çok kalın sırma işlemeli, düğmeler elma ve inci olmalı. Mintan ve şalvar aynı kumaştan olup uzunluğu ayaklarıma kadar ve üzerine dört parmak eninde kuşak bağlanıyor. Evde giyilen kürkler kakum ve samur. Başa kalpak denilen bir başlık giyiliyor. Bunlar kışın inci, elmasla işlenmiş kadifeden, yazın ise bol sırmalı kumaşlardan yapılıyor²²⁹.”

Lady Montequ'nun anlattığı ev kıyafeti varlıklı hanımların evlerinde giydiği kıyâfettir. Ancak orta halli kadınlar da aynı tarzda giyinirler. Onların giyim kuşamını, varlıklı

²²⁵ BOA, Hattı Hümayun nr. 9014, (1203 / 1788) ve nr. 9720, (1204 / 1789) ve nr.11176, (1204 / 1789) ve nr.10845, (1205 / 1790) ve nr.11 209, (1205 / 1790)

²²⁶ BOA, Hattı Hümayun, nr. 9273, (1203 / 1788)

²²⁷ BOA, Hattı Hümayun, nr. 9735, (1204/1789)

²²⁸ Ahmet Refik Altınay, *On İkinci Asrı Hicride İstanbul'da Hayat*, Enderun Yay, İstanbul 1988, s. 175

²²⁹ M. W. Montequ, age, s. 40–70

hanımlarinkinden ayıran fark kullanılan kumaşların cinsi ve elbise üzerindeki süslemelerdir²³⁰.

Kadın terekelerinde de kadınların ev içinde giydikleri entâri, gömlek, başlık, kuşak, kürk, başörtüleri sıklıkla yer almıştır²³¹.

Kürkler, kadınların en önemli ev içi kıyafetleridir. Evlerde soba olmadığı için kadın-erkek bütün Osmanlılar kışları kürk kullanırlar. Kış gelince koyun, kuzu, kedi, sincap kürkü giymeyen zanaatkâr, asker, köylü yoktur. Hatta bazıları tavşan ve tilki kürkü de giyer. Bunlar basit şehirlinin normal olarak kullandığı kürklerdir. Ermin*, zerdeva**, beyaz tilki, sincap ve samur gibi kürkler ise yalnız çok varlıklı kimselerin gardırobunda bulunur²³².

XVIII. yüzyılda kadının dışarı çıkarken giydiği elbise ferâce ve yaşmaktan ibârettir. D'ohsson bunu şöyle ifâde eder: "Türkler kendilerine mahsus âdetlere sahiptir. Bu yüzden kadınlar nâdiren evden çıkar, ama dışarı çıktıkları zaman ferâce dedikleri uzun bir maşlah*** giyerler. Yazlık ferâceler Ankara yününden, kışlıklar çuhadan yapılırlar. Bunların omuzlara kadar düşen geniş bir yakası vardır. Yüzlerini iki ayrı müslin tül ile örterler. Birincisi burnun ortasından başlar, bütün göğsü örterek göbeğe kadar iner. İkincisi de göz kapaklarına kadar bütün başı kaplar. İki birlikte o şekilde düzenlenmiştir ki sadece gözleri görünür²³³."

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, özellikle Lale Devri'nde (1718–1730), varlıklı hanımlar mesire yerlerinde renkli ferâce ve yaşmaklarıyla boy gösterirler. Ferâcelerin yakasına önce bir karış, zaman içinde daha geniş yakalar takılır, yaşmakların kumaşı şeffaflaşır, başı genişleten hotozlar kullanıldığından yaşmaklar gevşek bağlanmaya başlanır ve sırmalarla süslenir²³⁴.

²³⁰ Muhaddere Taşçıoğlu, *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Akın Matbaası, Ankara 1958, s. 16 den naklen bkz. H. Erten, age, s. 151

D'ohsson, age, s.79–101.

Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s. 125.

²³¹ 18 numaralı dipnottaki belgeler.

²³² D'ohsson, age, s. 91

²³³ D'ohsson, age, s. 102

²³⁴ Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi*, TTK, Ankara 1999, s. 33' bkz ekler bölümündeki Levnî İmzalı "ferâceli kadın" minyatürü.

* Ermin: Sansargillerden, kürkü değerli bir etçil hayvan

** Zerdeva: Ağaç sansarı

*** Maşlah: Kol kısmı oyuk kadın üstlüğü

Lale Devri'nden itibaren kadınların ferâcelerindeki tarz değişikliği ve yaşmaklarındaki incelik seyyahlar tarafından tasvir edilmiştir. Pardoe, kurban bayramı günü, Sultanahmet Camii'nde padişahın da katılımıyla yapılan bayramlaşma töreni esnasında gördüğü Türk kadınlarının yaşmaklarını ayrıntısıyla anlatır. “bu kadınlar yaşmaklarını o kadar ustalıkla ve öyle göz alıcı şekilde bağlamışlardı ki yaşmaksız durumlarının böyle güzel olup olmadığını merak ettim. Yüzlerini örttüğüleri bembeyaz ve çok ince tülbent yaşmaklarının altından yalnız alınlarına taktıkları güllerle, yanları işlemeli hotozlarının üstündeki göz kamaştırıcı pırlantaları görmeye kalmadım, dudaklarının rengini bile olduğu gibi seçtim²³⁵.”

2.2.3.2.XVIII. YÜZYILDA KADININ KIYAFETİ İLE İLGİLİ

YASAKLAMALAR

Lâle Devri'nde kadınların dışı açılmaları, Osmanlı geleneksel giyim kurallarının gevşemesine yol açar. XVI. Yüzyıldan itibaren gayri Müslim kadınların giysileri konusunda çeşitli hükümlerle belirlemelerde bulunan saray, Müslüman kadınların sokak giysileriyle ilgili fermanlar çıkarmaya başlar²³⁶.

Sultan III. Ahmet döneminde (1704–1730) Şevval 1138/1726'da İstanbul kadısına, yeniçeri ağasına ve hassa bostancıbaşıya gönderilen hükümde:

“Sultan, Edirne'de devlet işleriyle uğraşırken, bazı yaramaz kadınların halkı baştan çıkarmak amacıyla, sokaklarda süslü püslü gezdikler, libaslarında çeşitli bidatler göstermeye, gayri Müslim kadınlara özenerek serpuşlarında değişik şekiller uygulamaya başladıkları ve davranışlarının iffetli kadınları da baştan çıkaracak dereceye ulaştığı, çünkü kocalarından böyle giysiler isteyen kadınların aile içinde huzursuzluk yarattıkları; hattâ gücü böyle giysi almaya yetmeyenler ya da gücü yettiği halde eşlerinin böyle giysilerle sokakta dolaşmasını istemeyenler boşanmanın eşiğine geldiğinden, bu tür garip giysilerin kesinlikle, yasaklandığını açıklamıştır. Bundan böyle İstanbul kadınlarının bir karıştan büyük yakalı ferâce üç değirmiden fazla yemeni ile sokağa çıkamayacakları, ferâcelerinde süs olarak bir

²³⁵ J. Pardoe, age, s. 61

²³⁶ S. Gürtuna, age, s 53

parmaktan kalın şerit kullanamayacakları, bu yasaklara uymayan kadınların sokakta yakalarının kesileceği bildirilmiş ve bu hükmün mahalle imamları aracılığıyla bütün İstanbul kadınlarına duyurulması” istenmiştir²³⁷.

1751 tarihinde hassa bostancıbaşıya gönderilen başka bir hükümdeyse, baharın gelmesiyle kadınların bazılarının gezme bahanesiyle Üsküdar’dan Kısıklı, Bulgurlu, Çamlıca ve Merdivenköy bazılarının da Beykoz’dan Akbaba, Dereşeki, Yûşâ denilen yerlere arabalarla gittikleri ve buralarda açık saçık dolaştıkları, çeşitli rezâletler çıkarttıklarının öğrenildiği, bundan böyle kadınların arabalarla buralara gitmelerinin yasaklandığı, giden kadınlar ve onları götüren arabacıların şiddetle cezâlandırılacakları bildirilir²³⁸.

1791 yılında İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar, kadınlara, yeniçeri ağasına ve terzibaşıya bir ferman daha gönderilir. “Kadınların sokaklarda, pazarlarda ilgi uyandıracak tavırlarla dolaşmalarının önceden beri yasak olduğu hatırlatıldıktan sonra, İngiliz şalisi denilen çuha kumaştan dikilmiş ferâcelerin çok ince olduğundan kadınların ferâcelerinin altındaki giysilerin görüldüğü belirtilerek bu kumaştan ferâce giymenin daha önceden kesinlikle yasaklandığı bu kumaştan yapılmış ferâce ile gezmenin ferâcesiz gezmekten hiçbir farkı olmadığından, yasağın dikkat ve şiddetle uygulanması gerektiği, terzilerin bu kumaştan ferâce dikmemeleri emredilir²³⁹.

Fermanlarda görüldüğü üzere, ferâcelerin yakaların büyümesi, kalın şeritlerle süslenmesi, renklerinin değişmesi, hotozların büyümesi, yaşmakların incilmesi ve kadınların israfa düşmeleri, arabalarla uzak yerlere gezmeye gitmeleri rahatsızlık yaratmış ve hepsi yasaklanmıştır.

Peş peşe yayımlanan iki ferman da daha kadınların feraceleri ve kayığa binmeleri söz konusu edilmiştir. 1788’de I. Abdülhamid, kendi el yazısı ile yazdığı fermanda şöyle buyurmaktadır.

“Kaimmakam Paşa

²³⁷ A. R. Altınay, *age*, s. 86–88

²³⁸ A. R. Altınay, *age*, s. 175

²³⁹ A. R. Altınay, *On Üçüncü Asrı Hicride İstanbul’da Hayat*, Enderun Yay, İstanbul 1988, s. 4

İstanbul avratlarını tebdillerde görüyorum. Ferâce ve hotozları gâyet beddir. Cümle mahalle imamlarına emir gönderesin, ferâcelerin yakalarını kayd eylesinler. Ve açık renkler, hazânî rengi ve o makûle ferâce giymesinler. Ve yaşmaklarını öyle etmesinler. Ve zâbitâna tembih desin öyle karılara rast geldik de hotozunu ve yakasını kessinler. Ben de eğer tebdillerde rast gelirim²⁴⁰.”

Hemen akabindeki sene 1789’da kayıklara binmeleri yasaklanmıştır.

“Kaimmakam Paşa

Mecmû iskelelere tembih edesiniz, bu günden sonra karılar yağlı kayığa binmesin. Ve hangi kayıkçı yağlı kayığa karı bindirir ise katlederim ve kayığımı batırırım. Hem Müslüman karıları Frenk işi şemsiye ile geziyorlar, tembih edesin. Hele ben kimi görürsem öldürürüm. Bir sıkı tembih edesin. Hem İstanbul’da çingeneler sokaklarda çalıp çağırırlar imiş. Tembih edesin, çalıp gezmesinler. Bu yazdıklarımın birini bundan sonra duyar işitir isem sizi tekdîr ederim²⁴¹.”

Benzeri yasaklamalar ileriki yıllarda da devam etmiştir. 1211’de²⁴², 1225’de²⁴³, 1230’da²⁴⁴, 1247’de²⁴⁵, 1252’de²⁴⁶, 1253’de²⁴⁷ aynı içerikli fermanlar yayımlanmıştır.

Belgelerin dilini değerlendirdiğimizde bu “nev zuhur” kıyafetin bazen israfa neden olduğu gerekçesiyle, bazen tesettüre uymadığından, bazen de gayrı müslim kadınların kıyafetine benzediği için yasaklanmak istendiğini görmekteyiz. Ancak aynı dönemde erkeklerin başlarına şal sarmaları, paşaların kavuklarını büyütmeleri de yasaklanmıştır.

XVIII. yüzyılda İstanbul’da bulunan D’ohsson, halkın her sınıfına yönelik yasaklamalara şahit olmuştur. D’ohsson bu uygulamaları, “Kadınlar, hangi milletten olursa olsun, gerek davranış, gerekse giyim bakımından, sokakta azamî derecede edebe uygun

²⁴⁰ BOA, Hattı Hümayun, nr. 9273, (1203/1788)

²⁴¹ BOA, Hattı Hümayun, nr. 9735, (1204/1789)

²⁴² BOA, Hattı Hümayun, nr. 57104, (1211/1796)

²⁴³ BOA, Hattı Hümayun, nr. 16336, (1225/1810)

²⁴⁴ BOA, Hattı Hümayun, nr. 51154, (1230/1814)

²⁴⁵ BOA, Hattı Hümayun, nr. 23999, (1247/1831)

²⁴⁶ BOA, Hattı Hümayun, nr. 24223, (1252/1836)

²⁴⁷ BOA, Hattı Hümayun, nr. 32153, (1253/1837)

hareket etmeye mecburdur. Daima örtülü olmalarına rağmen bazı kadınların giyiminde dikkatli bir göz şaşaalı bir zarafet sezer. Polis, bu hususta ciddidir. Arada bir yasakları tazeler. Bu yasaklar şehrin mahallelerinde münâdîler tarafından ilan edilir. Bu yasakları bozmayı cesaret eden kadınlar alenen hakarete uğrar. İstanbul sokaklarında sık sık zaptiye memurlarının kadınlara sert ikazlarda bulunduğu hatta gerekenden uzun, yahut değişik biçimdeki geniş yakaları yırttığı görülür. Bu derece sıkı bir disiplin, şüphesiz Avrupalıları şaşırır, ancak, hükümetin müsbet örf ve aneleri yaşatmak için devamlı olarak halka nezaret ettiği bir ülkede ve buna ilişkin insanlar arasında olunca, işin fevkaladeliği kalmıyor²⁴⁸.” sözleriyle aktarır.

D’ohsson’a göre yasakların sebeplerine gelince, “İlk bakışta kanunları tazelemek için yayımlanan emirnâmeler her iki cinsten vatandaşın bütün sınıflarını içine alıyor gibi görünür. Ancak kadın ve erkekle alakalı hususlarda daima farklar vardır. Müslümanlarla alakalı emirler, onlar arasındaki edeb kaidelerini sağlamayı, israfı ve lüksü önlemeyi ve muhtelif sınıftan vatandaşlar arasındaki farkları belirtmeyi hedef tutar. Gayrı müslimlerle alakalı olanlar ise müslümanlığa yabancı olan tabi halklar arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Kadınlara alakalı olanların da hedefi örf ve anelerin muhafazasıdır²⁴⁹.” şeklinde her sınıftan kadın ve erkeğe yönelik yasaklamaların ana sebeplerini açıklar.

D’ohsson’un da ifade ettiği, edeb kaidelerini sağlama, israfı ve lüksü önleme, muhtelif sınıftan vatandaşlar arasındaki farkları belirtme amacı gibi sebepler yasaklamaları düzenleyen fermanların dilinde de mevcuttur. Giyimin insanın toplum içindeki yerini ortaya koyduğunda hem Avrupalı hem de Osmanlı gözlemciler birleşmektedir. Osmanlı padişahları her zaman toplum düzenini istikrarlı ve saydam kılmak istemişlerdir. Kadınların toplum içindeki yerlerinin de giyimlerinden belli olması istenmiştir²⁵⁰.

Evliya Çelebi gezip gördüğü büyük kentlerdeki kadınların sokağa çıkarken giydikleri feracelerle taktıkları yaşmakların hangi kumaşlardan yapıldığını tek tek sayar. Bu bilgileri şu kalıplaşmış yargı izler. “Gâyetül gâye mestûre havâtinlerdir.” Bu, erkekler açısından kadın

²⁴⁸ D’ohsson, age, s. 103

²⁴⁹ D’ohsson, age, s. 104–105

²⁵⁰ S. Faroqhi, age, s. 124

giysisinin en önemli işlevini ortaya koyuyor. Kadın iffetini örtünerek kanıtlamaktadır. Aslında yayımlanan fermanların çoğu bu doğrultuda yayımlanmıştır²⁵¹.

XIX. yüzyılda kadınların kıyafetlerine yönelik yasaklamaları değerlendiren Nicole Van Os, bu yasakları ve Osmanlı Sultanı'nın Müslüman kadınların giyiminden neden endişeye kapıldığını anlayabilmek için, bu dönemin siyasi durumuna bakmak gerektiğini düşünmektedir. Ona göre Sultan Abdülhamit ve çevresindeki bazı insanlar, Osmanlı imparatorluğunun görünür şekilde düşüşünün bir sebebi olarak İslami kuralların gevşemesini düşünmekteydiler. Ve bu sorunun çözümünü İslam kurallarına daha sıkı bir şekilde bağlılıkta görmekteydiler. Sultan, şüphesiz ülkesindeki Müslüman kadınların İslamın belirlediği kıyafet kurallarını ihlal etmesine müsaade edemezdi²⁵².

Nicole Van Os her ne kadar XIX. yüzyıldan bahsetse de aynı yasaklamaların başlangıcı XVIII. yüzyıla tekabül etmektedir. Dönemin siyasi durumuna bakmak gerektiği düşüncesi XVIII. yüzyıl için de gereklidir. Bu anlamda sadece kadınlara yönelik yasaklamalara değil, halkın kadın-erkek her kesimine yönelik yasaklamalar siyasi konjonktür çerçevesinde topluca değerlendirilmelidir.

Üstelik XVIII. yüzyılda kadınların sadece kıyafetleri değil, dışarı çıkmaları, arabalara binerek mesire yerlerine gitmeleri, kayığa binmeleri de yasaklanmıştır. Kadınların ev dışı etkinliklere katılma girişiminin neden daha da kısıtlanmaya çalışıldığı, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Kadınları toplumdan uzaklaştırma çabalarının ne kadar başarılı olduğu ve padişahların hangi güdülerle bu çabaları destekledikleri bu güne kadar tam anlamıyla açıklanamamıştır. Ancak şöyle düşünülebilir. O dönemde üst tabakadan bazı kadınların özellikle Osmanlı hanedanı kadınlarının elde ettiği güç, böyle tepkilere yol açmış olabilir²⁵³.

²⁵¹ S. Faroqhi, age, s. 124

²⁵² Nicole Van Os, "Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti", *Türkler, Yeni Türkiye* Yay, Ankara 2002, XIV, 137

²⁵³ S. Faroqhi, age, s.307

3. BÖLÜM

EKONOMİK HAYATTA KADIN

3. EKONOMİK HAYATTA KADIN

Osmanlı'da kadınlar İslam Hukuku'nun kendisine sağladığı miras ve mehir alma haklarını kullanarak mal sahibi olabilmişler ve sahip oldukları mallarını kendileri idâre edebilmişlerdir. Zira İslam'da kadın velâyet altında değildir. Belli şartlara hâiz olan herkes, kadın olsun erkek olsun, sahip olduğu mallarını kendisi dilediği gibi idâre edebilir. Kadın evlenmesi durumunda bu hakkını kaybetmez. Evlilikte eşler arasında mal ayrılığı ilkesi olması sebebi ile kadın İslamın kendisine sağladığı bu haklarını kullanmaya devam eder.

İslamın bu prensiplerini, mahkemeler kanalıyla uygulayan Osmanlı Devleti'nde kadın, miras alabilmiş, miras bırakabilmiş, borç alıp verebilmiş, emlâk alıp satabilmiş, sahip olduğu ekonomik varlığıyla çeşitli ticârî anlaşmalara taraf olabilmıştır.

İslamın kendisine verdiği mülkî hakları, mahkemeler kanalıyla korunan kadınlar Osmanlı'da, zaman zaman gelir getirici faaliyetlerin içinde de yer almışlardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine yansıyan kadının gelir getirici işleri, çiftlik sahibi olma, vakıflar kanalıyla dükkân kiralama, hamam-fırın işletme gibi faaliyetlerdir.

Kadınların toplunda îfâ ettiği bazı meslekler, kadınlara hem gelir sağlamış hem de toplumsal hayatın aktif özneleri olmalarına imkân sağlamıştır. Belgelere yansıyan kadınlar tarafından îfâ edilen meslekler, sıbyan mektebi hocalığı, ebelik, mütevellik (vakıf yöneticiliği), esir tüccarlığıdır.

Dolayısıyla, bu bölümde kadının İslam hukûkuna göre mülkî haklarının temellerini inceledikten sonra belgelere yansıyan ekonomik faaliyetlerini, mal varlıklarıyla yaptıkları işlemler, gelir getirici faaliyetleri ve îfâ ettikleri meslekler şeklinde üç alt başlıkta inceleyeceğiz.

Bu bölümde ele alacağımız bir konu daha var ki aslında doğrudan doğruya kadının faaliyetleri ile alakalı değildir. Arşivde yaptığımız tarama sonucunda çok sayıda maaş alan hanıma dair belgeyle karşılaştık. Bu belgeleri incelediğimizde bazı hanımların devlet görevlisi kimselerin yakınları olmaları ve yakınları olan kişileri kaybetmeleri sonucu muhtaç durumda kalmaları sebebiyle bu maaşları almaya hak kazandıklarını tesbit ettik. Her ne kadar

ekonomik bir faaliyet göstermiyorsalar da Osmanlı iktisadı içinde küçük de olsa bir maaşa sahip olmaları sebebi ile bu konuyu bu bölümde ele almayı uygun bulduk.

3.1. İSLAM HUKÛKUNDA KADININ MÛLKİYET HAKKINININ

TEMELLERİ

Osmanlı'da kadın çağdaşı pek çok kadının aksine mülkiyet hakkını serbestçe kullanabilmiş, Osmanlı'da kadının mülkî işleri hukûken öncelikle kendisinin tasarrufuna verilmiştir. Müslüman Osmanlı kadını İslam'ın kendisine tanıdığı mâlî haklarını kullanmıştır. Bu sebeple öncelikle Osmanlı Medenî Hukuku'nun temelini oluşturan İslam Hukuku'nda kadının mülkiyet hakkını incelemek yerinde olacaktır.

İslam Hukûku'nda "tam edâ ehliyetine" sahip herkes, kimsenin iznine ihtiyaç duymaksızın malları üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahiptir. Tam edâ ehliyeti ise ergenlikte temyîz ile başlar, buluş ve rüşd ile tamamlanır. Böylece kişi her hak ve borcun sahibi, taşıyıcısı ve âmili olma ehliyetini elde eder İslam Hukûku bu hususta kadın erkek ayrımı yapmaz²⁵⁴.

İslam Hukûku'nun kadına verdiği bu hak evlendikten sonra da değişmez. Kadının malları üzerindeki tasarruf hakkı aynen devam eder. Kocanın kadının hukûkî muâmelelerine her hangi bir sûrette karışmak ve engel olmak hakkı yoktur. Kadın dilerse sahip olduğu malları kendisi idâre eder, dilerse birini vekil tâyin eder. Yani, İslam Hukûku'nda eşler arasında tam bir mal ayrılığı esası vardır²⁵⁵.

Osmanlı Hukûku da (özellikle medenî hukuk alanında) İslam Hukûku'na dayalı idi. Osmanlı Devleti'nde şer'î hukûkun yanı sıra örfî bir hukûkun varlığını savunan araştırmacılar dahî bu hukûkun daha ziyâde kamu hukûku alanlarında var olduğunu, hususî hukûkun,

²⁵⁴ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yay. İstanbul, 1996, I, 237–238

²⁵⁵ H.Karaman, *age*, I, 287–289

özellikle aile hukûkunun tamamen İslam Hukûku esaslarına göre düzenlendiğini kabul etmektedirler²⁵⁶.

Bütün bunların neticesinde Osmanlı'da kadın her türlü akdi yapmış, mülk sahibi olmuş, mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunmuştur. Ne babası ne de kocası hatta devlet dahî mülkiyetine müdâhale edememiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğumuz araştırmamızda elde ettiğimiz belgeler incelendiğinde XVIII. yüzyılda, İstanbul'da, Osmanlı Kadınının miras aldığı, miras bıraktığı, borç aldığı, borç verdiği, emlak alıp sattığı, vakıf kurduğu müşâhede edilir. Hattâ kocasının malına, devlet tarafından, çeşitli sebeplerle el konulurken kadının malına kesinlikle dokunulmadığı, kadına ait malların kendisine bırakıldığı da tespit edilebilir.

3.1.1.KADININ MAL VARLIĞININ KAYNAKLARI

İslam hukukunda kadının mal varlığının temel kaynaklarını miras ve mehir oluşturmaktadır.

3.1.1.1.MİRAS

Kur'an-ı Kerim'de kadının terekeden alacağı paylar bildirilmiştir²⁵⁷. Osmanlı mahkeme kayıtlarının yer aldığı Şer'îye Sicilleri terekenin İslâmî usullerle paylaşımını kaydeden örneklerle doludur. Kadının mal varlığının önemli bir bölümünün oluşumu mîras sâyesinde olmuştur.

3.1.1.2.MEHİR

Mehir; evlenirken erkeğin kadına verdiği meblağ veya maldır. Peşin ödenmesi veya sonra ödenmek üzere anlaşılması durumunda muaccel(peşin) veya müeccel(ertelenmiş) diye

²⁵⁶ Mehmet Akif Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yay. İstanbul, 1996, s.157.

²⁵⁷ Kur'an-ı Kerim, Nîsâ Sûresi, 7-12 ve 176.ayetler

isimlendirilir. Mehir tamamen kadının hakkıdır. Ondan başkası mehir hakkında tasarrufta bulunamaz²⁵⁸.

Kadınların mîras alma ve mehir ile oluşan mal varlıklarını, çeşitli şekillerde kullanarak arttırmaları da mümkündür. Çiftlik sahibi hanımlar, dükkân, hamam, fırın sahibi hanımlar bölümlerinde sunduğumuz belgelerden yola çıkarak bu tahmini yürütmek mümkündür zira bu çeşit yatırımlar gelir getirici yatırımlardır.

3.2.KADININ MAL VARLIĞI İLE YAPTIĞI TASARRUFLAR

Osmanlı sosyal tarihi üzerine arşiv belgelerinden hareketle yapılmış araştırmalarda Osmanlı'da kadınının sahip olduğu mal varlığı ile emlak alma- satma, borç alma verme, vakıf kurma, istiglal, mudarabe gibi iktisadi faaliyetleri tespit edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikalarına göre de İstanbul'da kadınlar mal varlıklarını çeşitli iktisadi faaliyetlerde kullanıyorlardı.

3.2.1.EMLAK ALIMI

Kadınlar genellikle aile fertlerine özellikle kocalarına mülk satmışlar ve genellikle kocalarından mülk almışlardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz, kadınların emlak alışı ve satışıyla ilgili belgeler bize bu bilgiyi verirken; Bursa üzerine araştırma yapan Haim Gerber de aynı bilgiyi vermektedir²⁵⁹.

Kayseri'de 1605 ve 1625 yılları arasında kayıtlara geçen bin altı yüz iki adet mülk devrinin yüzde kırkında (altı yüz otuz yedisinde) en az bir kadın adı geçmektedir. Trabzon, Amasya, Karaman sicillerinde ise yüz elli dört mülk devrinin yüzde otuz altısında en az bir kadın bulunmaktadır²⁶⁰.

²⁵⁸ H.Karaman, age, I,338-339.

²⁵⁹ Haim Gerber." Bir Osmanlı Şehri olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü(1600-1700)", çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8,1998, s.330.

²⁶⁰ Ronald Jennings,"Women in Early17th Century Otoman Judicial Records-The Sheria Court Of Anatolian Kayserie", *Journal of the Economic And Social History Of The Orient*, Vol: XVIII,

Kadınların öncelikle yakınlarından mülk aldığını görüyoruz. Emlâk alan kadınlarla ilgili belgelerde iki hanım kocalarından ev²⁶¹, bir hanım babasından yirmi dokuz adet dükkân, bir kahvehâne ve arsaları ile beraber zeytin ağaçlarını²⁶², iki hanım da devletten ev satın almışlardır²⁶³. Bir hanım, erkek kardeşinden, babalarından miras kalan çiftliğin kardeşine düşen hissesini satın almıştır²⁶⁴. Bir hanım Büyük Ayasofya Vakfı'ndan, açık arttırma ile satışa çıkarılan bekâr odalarını satın almıştır²⁶⁵.

Emlâk alan kadınlardan en yüksek meblağı ödeyen Sipahiler Ağası Halil Ağa'nın Hanımı Zübeyde Hanım devlet tarafından açık arttırma ile satılan konağı 18500 kuruşa kocası ile beraber satın almıştır²⁶⁶.

En ucuz emlak alımını gerçekleştiren Sabiha Sultan Kethüdası Yusuf Ağa'nın Hanımı Ayşe Hatun, eşinin mîrîye olan borcu dolayısıyla devlet tarafından el konulan ve açık arttırma ile satılan, Eyüp'teki evinin hâriciyesini* akarsuyu ile beraber 1350 kuruşa satın almıştır²⁶⁷. Evin bir bölümü müsâdere edilerek satışa çıkarıldığına göre evin diğer bölümünün Ayşe Hanım'ın mülkü olduğunu düşünebiliriz.

3.2.2.EMLÂK SATIŞI

Suraiya Faroqhi'ye göre kadınlar alım satım işlemlerinde, alıcılardan daha çok satıcılar arasında bulunmaktadır²⁶⁸.

Osmanlı kadınının emlâk satışı ile âlakalı Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre bir hanım devlete bahçesini²⁶⁹, bir hanım devlete değirmenini²⁷⁰, bir hanım kocasına,

Part:1January,1975,s.59' den naklen Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, Beyan Yay. İstanbul, 1998, s.55.

²⁶¹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 18496, (Ra 1189 / Haziran 1775)
ve Cevdet, Adliye, nr. 1873, (17 Z 1194 / 14 Kasım 1788)

²⁶² BOA, Cevdet, Maliye, nr. 21350, (20 N 1150 / 11 Ocak 1738)

²⁶³ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 11427, (3 M 1131 / 26 Kasım 1718) ve nr:12391, (23 M 1181/ 21 Haziran 1767)

²⁶⁴ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 4760, (17 S 1203 / 17 Kasım 1788)

²⁶⁵ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 19636, (20 Ra 1152 / 27 Temmuz 1739)

²⁶⁶ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 11427, (3 M 1131 / 26 Kasım 1718)

²⁶⁷ BOA, Cevdet, Maliye, nr:12391, (23 M 1181 / 21 Haziran 1767)

* Belgede bu şekilde kayıtlı."Selamlık" bölümü kastediliyor olmalı

²⁶⁸ Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance*, Cambridge 1987, s.160 den naklen K.Y.Koca, age, s.126

²⁶⁹ BOA, Hatt-ı Humayun, nr. 10870, (1208 / 1793-1794)

müşterek mülkiyetlerindeki ev ve hamamın kendisine ait (yarım) hissesini²⁷¹, bir hanım ev yapılacak tarzda bölerek, tâliplerine Üsküdar'daki bağı²⁷², anne-kız iki hanım, müşterek mülkiyetlerindeki çiftliklerini satmışlardır²⁷³.

Bu satışlar arasında en yüksek meblağa yapılan satış, Üsküdar sâkinlerinden Fatma Zehrâ Hatun ve kızı Sâlihâ Hatun'un müşterek mülkiyetlerindeki çiftliğin satışdır. Tırhala'daki çiftliklerini, hanımlar, 50000 kuruşa satmışlardır²⁷⁴.

En düşük meblağa yapılan satış ise Hanife Hanım'ın Beykoz'daki değirmeninin satışdır. Zira değirmenin suyu değirmen civârına devlet tarafından yapılan kâğıt fabrikası yüzünden kesilmiş, dolayısıyla işlemez hâle gelmiştir. Hanife Hanım bu durumu resmî makamlara bildirerek değirmeninin satın alınmasını talep etmiş neticede değirmenini 750 kuruşa devlete satmıştır²⁷⁵.

Arâzilerin veya diğer özel mülklerin kadınlar tarafından satılmaları ve satın alınmaları farklı iki mevzûdur. Ve bu iki husus, kadınların, şehrin sosyal hayatındaki ve de ekonomideki rolünü fazlasıyla açığa vurur. Satışlar önceden mîras kalan gayri menkullerin kolayca paraya çevrilmesini ifâde edebilir. Özel mülkiyetlerin satın alınması ise, gerçek ticârî alâkayı ifşâ eder²⁷⁶.

3.2.3.BORÇ ALMA - BORÇ VERME

Jennings, XVII. yüzyıl Kayseri'sinde kadınların borçlandıklarından yaklaşık olarak iki kat daha sıklıkta borç para verdiklerini tespit etmiştir²⁷⁷.

²⁷⁰ BOA, Cevdet, İktisat, nr. 1061, (3 Ca 1220 / 29 Ağustos 1805)

²⁷¹ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 14521, (1209 / 1794-1795)

²⁷² BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 1558, (1206 / 1791-1792)

²⁷³ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 4070, (25 Z 1218 / 7 Mart 1804)

²⁷⁴ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 4070, (25 Z 1218 / 7 Mart 1804)

²⁷⁵ BOA, Cevdet, İktisat, nr. 1061, (3 Ca 1220 / 29 Ağustos 1805)

²⁷⁶ H. Gerber, agm, s.335.

²⁷⁷ Ronald Jennings, "Women in Early 17th Century Otoman Judicial Records-The Sheria Court Of Anatolian Kayserie", *Journal of the Economic And Social History Of The Orient*, Vol: XVIII, Part:1 January, 1975, s.104'den naklen Feriha Karadeniz, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yay.* Ankara 1999, V, 421.

Haim Gerber de on yedinci yüzyıl Bursa'sında kadınların aktif borç vericiler ve borç alıcılar olduklarını belirlemiştir²⁷⁸. Gerber'e göre kadınlar daha çok aile mensuplarına özellikle kocalarına borç vermişlerdir. Bu durum borç verme işlemlerinin hayâlî ya da zorlamaya dayandığı şüphesini doğurur. Kadınların mirastaki hisselerini garanti etmek için kocalarına borç verme niyetinde oldukları tartışılabilir²⁷⁹.

.Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz belgelere göre de kadınlar borç almaktan daha çok borç vermişlerdir. Borç verdikleri kişiler aile yakınları özellikle kocalarıdır. Ancak tamamen ticârî amaçlı borç vermeye de rastlanmaktadır.

Bu belgelere göre yedi hanım kocasına borç vermiştir²⁸⁰. İki hanım gayri müslim erkeklere²⁸¹, iki hanımsa müslüman erkeklere borç vermiştir²⁸².

Eşlere verilen borçlar içinde en yüksek miktardaki borcu Efrenc Mustafâ Paşa'nın kızı Ayşe Hanım kocası Dergâh-ı Ali Gediklilerinden Seyyid Mustafa Ağa'ya vermiştir ki toplam 14500 kuruştur²⁸³. En düşük miktardaki borcu ise Müteveffa Tosun Paşa'nın eşi vermiştir. Borç 2500 kuruştur²⁸⁴.

Sadrâzam Râgıp Mehmet Paşa kızı Lebîbe Hanım zımmî şah vekili Arakil'e 500 kuruş borç vermiştir²⁸⁵. Eski sadrazamlardan Darende'li Mehmet Paşa'nın Hanımı Mahbûbe Hanım Kırkor ve İstefan adlı zımmîlere 5000 kuruş borç vermiştir²⁸⁶.

Kadınların Müslüman erkeklere verdiği borçlara gelince Fatma Hanım umerâ-yı deryâdan Mahmut Bey'e borç vermiştir. Borcun miktarını belgeden öğrenemiyoruz ancak

²⁷⁸ H. Gerber, agm, s.332

²⁷⁹ H. Gerber, agm, s.332

²⁸⁰ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 21291, (N 1181 / Ocak-Şubat 1768) ve nr. 26530, (B 1188 / Eylül-Ekim 1774) ve BOA, Cevdet, Adliye, nr. 1887, (27 Za 1192 / 16 Ocak 1779) ve BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 9544, (1205 / 1790-1791) ve nr. 11286, (1205 / 1790-1791) ve nr. 8654, (1208 / 1793-1794)

²⁸¹ BOA, Cevdet, İktisat, nr. 998, (15 Ş 1182 / 25 Aralık 1768) ve BOA, H.H, nr. 11247, (1204 / 1789-1790)

²⁸² BOA, Cevdet, Adliye, nr. 4698, (Ş 1211 / Ocak-Şubat 1797) ve BOA, H.H, nr. 14516, (1210 / 1795-1796)

²⁸³ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 26530, (B 1188 / Eylül-Ekim 1774)

²⁸⁴ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 21291, (N 1181 / Ocak-Şubat 1768)

²⁸⁵ BOA, Cevdet, İktisat, nr. 998, (15 Ş 1182 / 25 Aralık 1768)

²⁸⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 11247, (1204 / 1795-1796)

mezkûr borç Mahmut Bey'in aylığından her ay yirmi beş kuruş kesilmek sûretiyle takside bağlanmıştır²⁸⁷. Rüveyde Hanım ise Hacı Mehmed'e 1500 kuruş borç vermiştir²⁸⁸.

Kadınların borç alan taraf olmaktan daha çok borç veren taraf olduğunu ifâde etmiştik. Elimizdeki belgelere göre iki hanım başkalarından borç almıştır. Bu borçların niçin alındığını belgelerden öğrenmek mümkün değildir. Belki de alacaklı olan kişilerden bir şeyler satın almışlar ancak ödeyememişlerdir. Belki de nakit olarak borç almışlardır. Her iki hanımın da vefâtı ile alacaklılar, hanımların terekelerinden alacaklarını talep etmiştir.

Şemsi Paşa-zâde Mehmet Bey'in kızı Ümmühânî Hatun Keskin Hüseyin Ağa'ya 1585 kuruş borçludur²⁸⁹. Ümerâ-yı deryâdan Hamdullah Paşa'nın vâlidesi Fatma Hatun, Mehmet Efendi'ye 1080 kuruş borçludur²⁹⁰.

İstanbul'da gerçekleşmemekle beraber bir kadının borcu bir hayli ilgi çekicidir. Ayşe Hanım'ın Narda 'da senelik hâsılatı 50000 kuruş olan bir çiftliği ve akarları vardır. Ayşe Hanım, Sarraf Mıgırdiç'e olan 40000 kuruşluk borcunun bu çiftliğin hâsılatından ödendiğini zannediyormuş. Zira çiftliği ve akarlarını kocası Ahmet Paşa yönetiyormuş. Ancak kocası bu borcu hiçbir zaman ödememiş. Dolayısıyla alacaklı Sarraf Mıgırdiç mahkemeye başvuruyor, mahkeme kararına göre 40000 kuruşluk borcun altı ay zarfında iki taksitte edâsı, eğer vâdesi geçerse her kesesine biner akçe zamlı ödenmesi hükme bağlanıyor ve bu hüküm Ahmet Paşa'ya tebliğ ediliyor²⁹¹.

Bu belgeden kadınların mal varlıkları, bunları idâre şekilleri, mal varlıklarını nasıl kullandıkları hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Alacaklı kişi bir sarraf olduğuna ve Ayşe Hanım mallarını kendi yönetmediğine göre mezkûr borç ticârî sebeplerle alınmış olmayabilir. Belki de Ayşe Hanım sarraf Mıgırdiç'ten mücevherler aldı. Belki de kocası Ahmet Paşa'dan mallarının gelirlerini tahsîl edemiyor, ancak meseleyi mahkeme yoluyla çözmek istemiyordu. Ayşe Hanım külliyetli miktar alışveriş yaparak mallarının gelirinin kendisine dönmesini sağlamak istemiş de olabilir. Zira belgede çiftlik hakkında "Ahmet Paşa yed-i tasarrufunda bulundurup gelirlerini de kendi umûruna (işlerine) harcamaktadır" şeklinde

²⁸⁷ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 4698, (Ş 1211 / Ocak-Şubat 1797)

²⁸⁸ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 14516, (1210 / 1795-1796)

²⁸⁹ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 2521, (22 Ş 1194 / 23 Ağustos 1780)

²⁹⁰ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 804, (10 Za 1206 / 30 Temmuz 1792)

²⁹¹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 6822, (23 S 1196 / 7 Şubat 1782)

Ayşe Hanım'ın beyânı vardır. Üstelik mahkeme kararı da Ayşe Hanım'a değil Ahmet Paşa'ya tebliğ edilmiştir. Tabii bunların hepsi tahminden ibârettir.

3.2.4.İSTİGLÂL

İstiglâl; emlâk ve akarı borcun ödenmesine kadar alacaklıya bırakmak yahut gayrı menkûlün îrâdını borca karşı terk ve tahsîs etmek yerinde kullanılır bir tabirdir²⁹². Osmanlı'da kadınlar zaman zaman vakıflardan ve şahıslardan gayrı menkûllerine karşılık istiglâl yöntemi ile kredi almışlar, daha sonra borçlarını ödeyerek gayrı menkûllerini geri almışlardır

Ayşe Hanım eşi Seyyid Mustafa Ağa'nın kendisinden 14500 kuruş borç istemesi sebebiyle evini istiglâl ile bir miktar para elde etmiş bir miktar da elindeki nakitten ekleyerek eşinin talebini karşılamıştır²⁹³.

Mellak isimli bir hristiyan hanım evini 1000 kuruşa Ayşe Hatun'a istiglâl ile vermiş, ancak borcunu ödeyemeyince evini borcuna karşılık Ayşe Hanım'a bırakmıştır²⁹⁴.

İstanbul Askeri Kassâm'ına âit terekeler üzerine araştırma yapan Said Öztürk XVIII. yüzyıl İstanbul'unda kadınların istiglâl yöntemi ile kredi faaliyetlerini tespit etmiştir. Bu araştırmaya göre vakıflardan seksen iki kişi borç almıştır. Vakıflardan borç alanların yetmiş dördü erkek, sekizi kadındır. Vakıflara borcu olan kadınlar arasında Emine b. Hüseyin'in 20650 akçe ile vakıflara borcu olan kadınlar arasında birinci sırada yer aldığını buna karşılık 1155 akçe ile Fatma b. Ali'nin ise son sırada yer aldığını görüyoruz.²⁹⁵

Bazı tereke kayıtlarında hangi vakfa ne kadar borç olduğu bildirilmiştir.1000 akçe Akşemseddin Vakfına 1000 de mahalle vakfına olmak üzere 2000 akçe borcu olan Ayşe b.

²⁹² Z.Pakalın, age, I, 97.

²⁹³ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 26530, (B 1188 / Eylül-Ekim 1774) (Evini istiglâl ile ne kadar para aldığı, kime ya da hangi vakfa istiglâl ettiği belgede kayıtlı değildir.)

²⁹⁴ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 9652, (1206 / 1791-1792)

²⁹⁵ Said Öztürk, *İstanbul Askeri Kassâm'ına Ait Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, Ek.5, s.367-390.

Cafer buna örnek teşkil eder. Yine Ayşe Hatun b. Mehmet'in Çavuş Mescidi Vakfına 10550 akçe borcu olduğunu terekelerin borç dökümlerinden tespit edebiliyoruz.²⁹⁶

Bütün bunlar gösteriyor ki vakıflar kadınlara _mallarına karşılık_ borç vermekte bir sakınca görmemektedir²⁹⁷.

3.2.5.MUDÂRABE

Mudârabe; bir taraftan sermâye diğer taraftan sa'y ü amel (çalışma) olmak üzere akdedilen şirket hakkında kullanılır bir tâbirdir²⁹⁸.

Bir miktar parası olan kadınlar bâzen paralarını bir ortağa verip işletiyorlardı. Böylece parasını işletmesi için verdiği tüccarla ortak oluyordu. Haim Gerber, Bursa'da XVII. yüzyıla ait tereke defterleri üzerinde yaptığı araştırmada bir kadına ait mal deposundan bahseder. Eğer bu iş kadına babasından miras olarak kalmamış ise bu kadının büyük ölçüde ticâret yapmış olması gerekmektedir. Ve bu ticareti bir erkek ortakla yapmış olmalıdır²⁹⁹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğumuz araştırmamızda tespit ettiğimiz, kadınların mudârebe ortaklığı ile ilgili belgelerde, kadınların daha ziyâde kâra ortak olduklarını aktif ticaret yapmadıklarını görüyoruz.

Müteveffâ babası Kaptân-ı Deryâ Ahmet Paşa'dan, kendisine 116835 kuruş miras kalan Hüsniye Hanım, bir arzuhâl sunarak Sarraf Uzun Artin'den şikâyetçi olmuştur. Zira Hüsniye Hanım babası vefat ettiğinde küçük (sabî) imiş. Vasîsi, Hüsniye Hanım'a babasından miras kalan parayı Valide Hanı'ndaki Sarraf Uzun Artin'e vermiştir. Şimdi Hüsniye Hanım "fâile-i muhtâre" olmuştur ve parasını talep etmektedir. Ancak parasını tahsîl edememektedir³⁰⁰. Küçük kızın mîras yoluyla sahip olduğu parasının vasî tarafından bir

²⁹⁶ S. Öztürk, age, s.367-390

²⁹⁷ H. Gerber, agm, s.332 (Bursa'lı kadınlar da istiglâl yöntemini sık sık kullanmışlardır. Ada Köyü'nden Fatma b. Derviş öldüğünde (1671) bir vakfa 13500 bir diğerine 4800 ve bir başka vakfa da 27500 akçe borcu vardı. Ümmühani b. Mehmet Çelebi öldüğünde on bir ayrı vakfa 50000 akçe borcu vardı)

²⁹⁸ M. Z.Pakalın, age, I, 563.

²⁹⁹ H. Gerber, agm, s.337.

³⁰⁰ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 2744, (tarihsiz)

sarrafa verilmiş olması mudârebe ihtimalini akla getiriyor. Böylece küçük çocuğun bakım masrafları karşılanmış hem de malının zâyî olmaması sağlanmış ve hedeflenmiş olabilir.

Müteveffâ Vezir İsmail Paşa'nın kızı Hatice Hanım'a babasından 40000 kuruş nakit, bir ev, iki dükkânın yarım hissesi mîras kalmıştır. Ayrıca Hatice Hanım'ın sarraflarda 1932 kuruş parası varmış ki Hatice Hanım'ın geçimi bu paranın gelirinden sağlanıyormuş³⁰¹.

Belgelerde açık olarak mudârebe kelimesi kullanılmasa da bir miktar parası olan Hanımların paralarını ticarete işleterek gelir sağladıkları görülmektedir.

3.2.6.VAKIF KURMA

Osmanlının sosyo-ekonomik hayatında vakıflar oldukça önemli bir yer işgâl eder. Vakıflar hakkında çeşitli araştırmalar yapılmasına rağmen Osmanlı'da kadınların vakıflarla ilişkileri ve bu vesileyle sosyal ve ekonomik hayatta yer alışları hususu daha ayrıntılı incelemelere ihtiyaç duymaktadır. Bu konuda Ömer Lütfi Barkan ve Hakkı Ayverdi'nin *İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri* adlı çalışmalarından yola çıkarak Gabriel Baer'in XVI. yüzyıl İstanbul vakıfları ve kadınlar, hakkında yaptığı çalışma dikkat çekmektedir. Bu çalışmaya göre, İstanbul kadınlarının mal varlıklarını vakıf kurma şeklinde tasarruflarını inceleyeceğiz. Zira kadınların mal varlıklarını vakıf kurmada kullanmaları ve bu hususun ayrıntıları ayrı bir çalışma konusu olacak kadar geniştir

.Baer, bahsettiğimiz çalışmasında, İstanbul vakıflarından beş yüz örnek seçerek bunlar üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk elde ettiği sonuç XVI. yüzyıl İstanbul'unda vakıf kurucularının üçte birinden daha fazlasını kadınların oluşturduğudur. Bu da tüm vakıfların % 36,8 'ine tekâbül etmektedir. Böyle bir nicel sonuç üzerine, Baer, kadının boyun eğen rolünün tersine Osmanlı ekonomisinde gizli kalan bir faktör olduğunu vurgulamaktadır³⁰².

³⁰¹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 26962, (29 N 1210 / 7 Nisan 1796)

³⁰² Gabriel Baer , "Women and Waqf", *Asian and African Studies*, 1983, s.11'den naklen K.Y.Koca, age, s.143.

Bursa’da XV. yüzyılda 303 adet vakıf kurucusunun % 51’ini kadınlar oluşturmaktadır³⁰³. Bu oranın yüksekliği, kadınların ekonomik bağımsızlık belirtilerinden sadece biridir.

Fariba Zarinebaf-Shahr, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yaptığı araştırmaya göre XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kadınların İstanbul’da 1301 küçük vakıf kurduklarını bildirmektedir. Bu vakıfların büyük bir çoğunluğu, İstanbul, Galata ve Üsküdar’da yerleşmiş, tek bir merkezden oluşan aile ve yardım vakıflarıdır. Bu vakıflara bağışlananlar arasında binâlar, dükkânlar, imâlathâneler, fırınlar ve diğer kent mülkiyetleri bulunmaktaydı. Vakıf hizmetlerinden faydalanacaklar listesinde ise, çocuklar ve daha önce köle olmuş veya âzâd edilmiş kadın ve erkekler vardı. Vakıftan öncelikli olarak faydalanacak grubun ortadan kalkmasından sonra, vakfa bağışlanmış mülkiyetin kirasından elde edilecek gelir yerel camilerin desteklenmesinde ve camide çalışanların maaşlarının ödenmesinde kullanılırdı. Bu gelirden arta kalan kısım ise, dînî bayramlarda vakfın kurucusunun ruhunun rahmeti için Kur’an okuyacak kişiye ödenmek üzere bir kenara ayrılırdı³⁰⁴.

İstanbul’da kadınların kurduğu vakıflar üzerinde bir tetkik yapıldığında, bunların erkeklerin kurduğu vakıflara oranla küçük ölçekli olduğu görülür. Başkentteki tüm vakıf mülkiyetlerinin sadece %17,5’i kadınlarındır. Kadınların oluşturduğu vakıfların gelirlerinin çoğu bir veya iki evden, bağ ve bahçeden ibarettir³⁰⁵.

Şehirde yaşayanlar için istihdam yaratmalarının yanı sıra, belediye hizmetleri, dînî hizmetler, eğitim ve sağlık hizmetleri de sağlayan vakıflar ayrıca fakirlerin, evsizlerin, yetimlerin hatta sokak kedilerinin ve kuşların doyurulmasını da sağlardı³⁰⁶. Bu kadar geniş yelpazede hizmet sunan vakıf sistemine kadınların küçük çaptaki birikimleriyle de olsa katılmaları hem hayırseverliklerini hem de ekonomik bağımsızlıklarını yansıtmaktadır.

³⁰³ Yakur Tuncer, Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1992), s. 2’den naklen, Abdurrahman Kurt, ”Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu ve Bursa Örneği”, *Bursa Defteri*, sayı 3, 1999, s. 101.

³⁰⁴ Fariba Zarinebaf-Shahr, “Kentsel Alana Kadının Katılımı: XVIII. Yüzyıl İstanbul’unda Kadın Vakıfları”, çev. Burcu Özdemir, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, XIV, 20

³⁰⁵ G.Baer, agm, s.13–15’ den naklen K.Y.Koca, age, s.143.

³⁰⁶ F. Zarinebaf-Shahr, agm, s. 15

3.2.7.MÎRAS BIRAKMA

Osmanlı'da kadınlar hâl-i hayatlarında diledikleri gibi tasarruf ettikleri mallarını, ölümleri ile miras bırakmışlardır. Ölen kişinin arkasında bıraktığı mallara tereke (muhallefât) denir. Vefât eden kişinin mal varlığı ile mülkiyet alâkası sona ermekle birlikte kefen, defin gibi zarûrî ihtiyaçları, borç, rehin, vasiyet ve terekenin taksîmi gibi yükümlükler devam etmektedir.

İslam Hukuku'na göre; vefât edenin terekesinden şu dört hak yerine getirilir:

- 1-Techîz-tekfin
- 2-Borçların ödenmesi
- 3-Vasiyetlerin yerine getirilmesi
- 4-Kalan terekenin vârisler arasında taksîmi³⁰⁷ .

Osmanlı mahkemeleri, İslam Hukûku'nun, ölen kişiye, malı üzerinde devâm eden tasarruf hakkı sunan bu unsurları aynen uygulamıştır. Böylece biz incelediğimiz terekelerden ölenin borç ve alacak ilişkisini, vasiyette bulundu ise, kimlere ne kadar vasiyette bulunduğunu, vasiyetin hangi sebepler göz önünde bulundurularak yapıldığını öğrenebiliriz.

Ayrıca tereke, ölenin hayatı boyunca edindiği servetin toplamını içerdiğinden ölen kişinin toplam mal varlığını, mal varlığının hangi kalemlerden oluştuğunu (gayrı menkul, nakit, mücevher, ev eşyası, kitap, köle, vs.) öğrenebilir, böylece ölen kişinin sosyo-ekonomik-kültürel konumu hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

3.2.7.1.KADINLARIN TEREKELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmamızda kadınların tereke kayıtlarına dair vesikalar da tespit ettik. Ancak bir terekenin kadılık makâmına intikâl ederek taksîminin yapılması alâkadarların talebi veya devletin mirasçılığı söz konusu olduğu

³⁰⁷ H.Karaman, age, s.379-384

durumlar için geçerli idi. Ayrıca vârislerin uzakta bulunduğu veya tasarruf ehliyetini hâiz olmayan küçük yaştaki çocukların haklarının muhafazası bahis mevzuu olduğu durumlarda kaydedilirdi³⁰⁸. Dolayısıyla vefât eden herkesin terekesi kaydedilmemiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz kadın terekelerinin bir kısmı devletin mirasçı olması sebebi ile³⁰⁹ bir kısmı varislerin uzakta olması sebebi ile³¹⁰ kaydedilmiştir. Kadınların terekeleri üzerinde yapılacak çalışmalar Osmanlı kadınının sosyo-ekonomik-kültürel hayatı hakkında önemli ipuçları verecektir.

Kadınların terekelerinin, çeşitli mal gruplarından oluştuğunu görmekteyiz. Kadınların terekelerini oluşturan mal gruplarını; gayri menkuller, kitaplar, nakit, mücevherler, köleler, ev eşyaları- mutfak eşyaları ve giysiler oluşturmaktadır.

3.2.7.1.1.GAYRI MENKULLER

XVIII. yüzyıl İstanbul'unda askerî zümrenin tereke kayıtlarını inceleyen Said Öztürk'e göre, askerî zümrenin mal varlıklarının %20.69'unu gayri menküller oluşturuyordu. Gayri menkûl çeşitlerini ise menzil, oda, yahudihâne, dükkân, fırın, hamam, mahzen, kahvehâne, arsa, bahçe, bağ, çiftlik, değirmen, yalı, karlık, han, meyhâne, yağhâne, ağıldamı, tarla oluşturuyordu.

Said Öztürk, araştırmasında bin terekeyi mercek altına almıştır. Bu araştırmaya göre bin kişiden üç yüz üçü terekelerinde bir gayri menkûle sahipti³¹¹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri arasında tespit ettiğimiz kadın terekelerinde de gayri menküller yer almaktadır. Terekelerinde gayri menkûl bulunan hanımlar şunlardır. Haftan Ağası Mehmet Said Bey'in eşi Hafize Hanım'ın Ragıp Paşa Türbesi karşısında bir büyük evi, evin altında yedi adet dükkânı ile aynı bölgede beş dükkânı daha (toplam on iki

³⁰⁸ S.Öztürk, age, s.23.

³⁰⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7057, (4 B 1210 / 14 Ocak 1796) ve nr. 8896, (4 Ş 1199 / 13 Haziran 1785) ve nr. 26008, (Z 1205 / Temmuz 1791) ve nr. 22861, (Za 1205 / Ağustos 1791) ve Cevdet, Adliye, nr. 5726, (16 Z 1163 / 17 Ekim 1750) ve nr. 6022, (19 Ca 1127 / 22 Haziran 1715)

³¹⁰ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3610, (Ca 1206 / Ocak-Şubat 1792) ve nr. 5186, (27 Ş 1211 / 25 Şubat 1797)

³¹¹ S.Öztürk, age, s.167.

dükkânı) vardı³¹². Darendeli Mehmet Paşa'nın Hanımı Mahbûbe Hanım'ın Beyazıt'ta bir evi ve bir de sahilhânesi vardı³¹³. Rûhi Süleyman Ağa'nın eşi Emetullah Hanım'ın bir sahilhânesi³¹⁴, eski sadrâzamlardan Ahmet Paşa'nın oğlu Ömer Bey'in azadlısı Nefise Hatun'un Hasköy'de bir yahudihânesi³¹⁵ vardı. Yahudihâne tabiri Yahudilerin bir arada oturdukları evlerden ibaret yer hakkında kullanılmaktadır³¹⁶. Nefise Hatun sahibi olduğu Hasköy'deki Yahudihânesini ölmeden önce Seyyid Mehmet Emin ile eşi Esmâ Hatun'a hibe etmişti.

Terekelerde bu gayrı menkûllerin değerleri kaydedilmemiştir. Ayrıca biz bu bilgileri sadece tereke kayıtlarına dayanarak vermekteyiz. Ancak incelediğimiz pek çok belgede kadınların, gayrı menkûl çeşitlerinden (çiftlik, hamam, fırın, değirmen, bekâr odaları vs.) her birine sahip olabildiğini tespit etmiş ve çalışmamızda ilgili başlıklar altında arz etmiştik.

3.2.7.1.2.KİTAPLAR

Terekeler, vefât edenin menkûl, gayrı menkûl bütün mallarının dökümünü içerdiğinden terekelerde sık sık kitaplar da kaydolunmuştur. İncelediğimiz hanım terekelerinde en çok rastladığımız kitap Kur'an'ı Kerîmdir. Aksaray'da vefât eden Ömer Bey'in azadlısı Nefise Hanım'ın terekesinde bir Kur'an-ı Kerim³¹⁷ bulunmaktadır. Aslen İstanbullu olup Şam'da vefat eden Hâce Hafize Hanım'ın terekesinde Kur'an-ı Kerîm ve mecmûat bulunmaktadır³¹⁸. Kitap bakımından en zengin, Rûhi Süleyman Ağa'nın zevcesi Emetullah Hanım'ın terekesinde de Kur'an-ı Kerim bulunmakla beraber Yâsin Tefsiri, falnâme, inşâ, dîvân, eflak-şems ve kamer adlı bir kitap, bir inşâ daha şahnâme, tabirname, Bâkî Dîvânı, delâil-i şerîf, enâm-ı şerîf, bir başka dîvân daha bulunmaktadır. Emetullah Hanım'ın sahip olduğu on üç kitabın toplam bedeli 11089 kuruştur³¹⁹.

³¹² BOA, Cevdet, Maliye, nr. 26008, (Z 1205 / Temmuz 1791)

³¹³ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 22861, (Za 1205 / Ağustos 1791)

³¹⁴ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7057, (4 B 1210 / 14 Ocak 1796)

³¹⁵ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 6022, (19 Ca 1127 / 22 Haziran 1715)

³¹⁶ M.Z. Pakalın, age, III, 601.

³¹⁷ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 6022, (19 Ca 1127 / 22 Haziran 1715)

³¹⁸ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3610, (Ca 1206 / Ocak-Şubat 1792)

³¹⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7057, (4 B 1210 / 14 Ocak 1796)

Said Öztürk'ün XVIII. yüzyıl askeri kassâmına ait terekeler üzerinde yapmış olduğu incelemeye göre toplam iki yüz kırk kişinin terekesinde kitap bulunmaktadır. Kitap sâhibi iki yüz kırk kişiden otuz biri kadın iki yüz sekizi erkektir. Kadınlar kitap sahiplerinin %13'ünü, erkekler %87'sini meydana getirmektedir. Ayrıca yazar kitapla uğraşan kesimin diğerlerine göre daha zengin olduğunu tespit etmiştir³²⁰.

3.2.7.1.3.NAKİT

Said Öztürk'ün yapmış olduğu incelemede bin kişiden dört yüz doksan sekizinin terekesinde nakit vardır. Bu araştırmaya göre nakit miktarının bütün servete oranı %36.45 düzeyindedir³²¹. Kadınların servetleri içerisinde nakdin oranı ise %15.58 dir.

Bizim incelediğimiz terekelerin ikisinde nakit mevcuttur. Unkapanı Yavuz Ersinan Mahallesi'nde vefât eden Fatma Hatun'un terekesinde 6000 akçe nakdi vardır³²². Aslen İstanbullu olup Şam'da vefât eden Hâce Hafize Hâtun'un terekesinde 1626 kuruşluk nakit parası vardır³²³.

3.2.7.1.4.MÜCEVHERLER

XVIII. yüzyılda askerî zümrenin terekelerindeki ziynet eşyalarının genel servet içerisindeki yeri % 2.51 iken kadınlarda bu oran %15,3'e yükselmektedir³²⁴.

Söz konusu olan kadın terekeleri olunca mücevherlerin genel servete oranının yüksek olması gâyet doğal karşılanmalıdır. Hanımlar mal varlıkları ile elde ettikleri mücevherlerini terekelerinde mîras bırakmışlardır. Bu mücevherler genellikle elmas, zümrüt ve incilidir. Altın, mücevherlerde sıklıkla kullanılmıştır.

³²⁰ S.Öztürk, age, s.174.

³²¹ S.Öztürk, age, s.185.

³²² BOA, Cevdet, Adliye, nr. 5726, (16 Z 1163 / 17 Ekim 1750)

³²³ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3610, (Ca 1206 / Ocak-Şubat1792)

³²⁴ S.Öztürk, age, s.187.

Unkapanı'nda vefât eden Fatma b.Abdullah'ın toplam 25050 akçelik muhallefâtında sadece bir tane ziynet eşyası vardır ki o da 1200 akçelik gümüş kuşaktır³²⁵. Aksaray'da vefat eden Nefise Hatun'un toplam 18400 kuruşluk terekesinde 3000 kuruş değerinde bir adet çift elmaslı bilezik vardır³²⁶. Şam'da vefat eden Hâce Hafize Hatun'un toplam 5293 kuruşluk terekesinde 2731 kuruşluk mücevherler vardır ki on altı parçadan ibarettir. Bunların beşi yüzük, dördü bilezik, ikisi sadece taş (zümrüt), üçü inci, ikisi de iğnedir. Mücevherlerde elmas, zümrüt, inci ve altın kullanılmıştır³²⁷.

Mücevherler bakımından en zengin tereke toplam bedeli 40000 kuruşa ulaşan terekesi ile Emetullah Hanım'a aittir. Bu terekedeki mücevherler sadece yüzük, bilezik, gerdanlık gibi ziynet eşyası şeklinde olmayıp, incili bohça, altın gümüş işlemeli ev eşyaları, kuşaklar, elmaslı altınlı saatler, kutular, aynalar gibi lüks eşyalardan oluşmaktadır. Terekede mevcut incilice ayna 156000 akçe kıymetinde imiş. Toplamı 40000 kuruş olan Emetullah Hanım'ın terekesinin 2589347 akçelik bölümünü mücevherler ve lüks eşya diyebileceğimiz ev eşyaları oluşturmaktadır³²⁸.

3.2.7.1.5.KÖLELER

Terekesinde köle bulunan tek hanım Rûhi Süleyman Ağa'nın eşi Emetullah Hanım'dır. Emetullah Hanım'ın ikisi bâkire üç Çerkez câriyesi vardır. Câriyelerin toplam bedeli 3870 kuruştur³²⁹.

Said Öztürk'ün askerî zümre terekeleri üzerinde yaptığı incelemeye göre, bin kişiden iki yüz kırk birinin köle ya da câriyesi vardır. Köle sahibi yüz iki kişiden ikisi kadındır. Câriye sahibi yüz doksan dokuz kişiden yüz elli dokuzu erkek kırkı kadındır³³⁰.

³²⁵ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 5726, (16 Z 1163 / 17 Ekim 1750)

³²⁶ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 6022, (19 Ca 1127 / 22 Haziran 1715)

³²⁷ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3610, (Ca 1206 / Ocak-Şubat 1792)

³²⁸ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7057, (4 B 1210 / 14 Ocak 1796)

³²⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7057, (4 B 1210 / 14 Ocak 1796)

³³⁰ S.Öztürk, age, s.201.

3.2.7.1.6.EV EŞYALARI – GİYSİLER VE MUTFAK EŞYALARI

Terekelerdeki ev eşyaları, evde bulunan kullanım amaçlı her türlü halı, kilim döşek, yorgan, yastık, çarşaf, bohça, sandık, havlu, seccâde gibi zengin muhtevâyâ sahiptir.

Giysiler; kürk, kaftan, ferâce, don, gömlek, yelek, anteri, ihrâm gibi üste giyilen; nalin, pabuç gibi ayağa giyilen; ayrıca kemer, kuşak gibi çeşitli cinste ve farklı fiyatlardadır. Terekelerde giyim kuşam eşyaları da kaydolunmuştur.

Tencere, bardak, kâse, sini, tas, fincan, tepsi, ibrik, leğen, güğüm gibi mutfak eşyaları da terekelerde yer almıştır. Gerek ev eşyaları, gerek giysiler ve mutfak eşyaları tereke sahibinin sosyal mevkiini ve ekonomik durumunu yansıtır. Terekelerin önemli bir bölümünü bu gruba giren eşyalar oluşturur

İncelediğimiz kadın terekelerinin hepsinde ev eşyaları, mutfak eşyaları ve giysiler mevcuttur. Unkapanı'nda vefat eden Fatma b. Abdullah'ın 25050 akçelik terekesinin 16070 akçelik kısmını ev eşyaları, mutfak eşyaları ve giysiler oluşturur³³¹. Şam'da vefat eden Hâce Hafize Hatun'un 5293 kuruşluk terekesinin 936 kuruşluk bölümünü bu nevi eşyalar (ev-mutfak eşyası ve giysi) oluşturur³³². Emetullah Hanım'ın 40000 kuruşluk terekesinin 8500 kuruşluk bölümünü ev eşyaları, mutfak eşyaları ve giysiler oluşturur³³³.

Said Öztürk'ün yaptığı araştırmaya göre bin terekenin sekiz yüz kırk ikisinde ev eşyası vardır ve ev eşyalarının genel servete oranı %4.52' dir. Giyim eşyasının genel servet içindeki yeri %7.28 dir. Bu oran kadınların terekelerinde daha da yükselmekte %13.16 ya ulaşmaktadır. Mutfak eşyası da kadınların terekelerinde erkeklerinkinden daha büyük bir oranla yer almıştır. Mutfak eşyasının toplam servet içerisindeki yeri %1.6 dır. Kadınların terekelerinde bu oran %3.5 dir³³⁴

³³¹ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 5726, (16 Z 1163 / 17 Ekim 1750)

³³² BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3610, (Ca 1206 / Ocak-Şubat 1792)

³³³ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7057, (4 B 1210 / 14 Ocak 1796)

³³⁴ S Öztürk, age, s. 185–186

3.2.7.1.7.KADINLARIN VASIYETLERİ

Vasiyet terim olarak bir mal ya da menfaati ölümünden sonraya bağlı olmak üzere bir şahsa ya da bir hayır cihetine teberrû yoluyla mülk olarak vermektir. Vasiyetin geçerli olabilmesi için belirlenmiş şartları vardır. Yapılan vasiyetin malın üçte biri ile yapılması, vârise vasiyet yapılamaması en önemli şartlarından³³⁵. Buna göre kişi malının üçte birini dilediği gibi vasiyet edebilir.

Terekelerde vefât edenin vasiyetleri yer almıştır. İncelediğimiz hanım terekelerinde, hanımların vasiyetlerinin titizlikle uygulandığını tespit ettik. Unkapanı'nda vefat eden Fatma Hatun toplam 25050 akçelik terekesinden 2400 akçesini iskât-ı salât ve mübarek günlerde yemek pişirilerek dağıtılması için vasiyet etmiştir. Ayrıca Molla Ali'ye 1200 akçe İmam Abdullah'a 840 akçe verilmesini vasiyet etmiştir³³⁶. Şam'da vefat eden Hâce Hafize Hanım, Gülsün Hanım'a "malımın üçte birinden techîz ve tekfinimi edâ eyle kalanı hayır işlerine sarf eyle, kalan üçte ikilik kısmı vârislerim iki kız kardeşime ulaştır" diyerek vasiyet etmiştir³³⁷. Aksaray'da vefat eden ve 18400 kuruşluk tereke bırakan Nefise Hâtun da malının üçte birini vasiyet etmiştir³³⁸.

3.3.GELİR GETİRİCİ MÜLK SAHİBİ HANIMLAR

Zaman zaman kadınlar vakıflardan dükkân kiralayarak, zaman zaman mülkiyeti devlete ait olan çiftliklere sahip olarak zaman zaman da devletin gelirleri arasında yer alan mukataaların tasarruf hakkını elde ederek sahip oldukları mal varlıklarıyla yatırım yapmış ve kendilerine yeni gelir kaynakları elde etmişlerdir.

³³⁵ H.Karaman, age, s. 379–381.

³³⁶ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 5726, (16 Z 1163 / 17 Ekim 1750)

³³⁷ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3610, (Ca 1206 / Ocak-Şubat 1792)

³³⁸ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 6022, (19 Ca 1127 / 22 Haziran 1715) (Ancak kime ne vasiyet etmiş belgede bu bilgiler kaydedilmemiştir.)

3.3.1.DÜKKÂN SAHİBİ HANIMLAR

XVIII. yüzyılda kadınlar, İstanbul vakıflarına ait bazı mülkleri (kasap-bakkal dükkanları, hamamlar gibi) kiralarak kendilerine ek gelir sağlamışlardır. Kadınların genellikle “icareteyn” diye anılan usûlü kullandıklarını tesbit ettik. Çift kira denen icareteyn, biri icare-i muaccele, diğeri de icare-i müeccele esasına dayanan bir sistemdir. Buna göre kadınlar, vakfın yöneticisi tarafından icare-i muaccele adıyla vakfın kıymetine yakın peşin alınan bir para ve her yılsonunda icare-i müeccele adıyla önceden belirlenmiş bulunan cüzi bir ücret karşılığında vakıf dükkânları kiralamışlardır. İcareteynli bir vakıf mülküne hayatta olduğu müddetçe kiracısı mutasarrıf olur. Kiracısının ölümünde bu yerler kiracının evlatlarına intikal eder. Kiracı çocuksuz vefat etmişse hak diğeri mirasçılara intikal etmez³³⁹. Kadınlar bu usulle elde ettikleri vakıf dükkânları, hamamları işleterek gelir elde etmişlerdir.

Bu tip mülke sahip hanımlara esnaf diyemeyiz zira Osmanlı’da esnaf teşkilatı, kendi içinde teşkilatlanmış, çırak ve kalfaların yetiştirilmesini temîn eden, esnafın ihtiyaç duyduğu hammaddeyi sağlayan, loncaları olan bir teşekküldür³⁴⁰. Hanımlarsa bu loncaların yetiştirdiği esnafı değildir. Üstelik sahip oldukları ya da kiradıkları dükkânlarda tezgâh arkasına geçerek üretime de katılmıyorlardı. Ancak, sermâyeleri ve sâhip oldukları mülkleri ile yapılacak olan işin (ticâret, hizmet, üretim) yönetimine katılıyor, buradan hâsıl olacak gelirden bir pay elde ediyorlardı.

Gelir getiren mülk sahibi kadınların bu işlerini nasıl yönettikleri de tam olarak vuzûha kavuşmamıştır. Muhtemelen vekil atayarak³⁴¹ işlerinin yönetimini sağlıyorlardı. Bursa Şer’iye Sicilleri’nden hareketle XVII. yüzyıl Bursa’sında kadının sosyo-ekonomik statüsünü inceleyen Haim Gerber, Bursa’da dükkân sahibi hanımların varlığından söz eder. “Kadınlar dükkânlarını vakıflardan kiralar ve işletirdi. Gerçekte, kadınların dükkânlarını nasıl

³³⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yay, İstanbul 2003, s. 147

³⁴⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda. Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt:41 sayı:1-4, 1984, s.39-46, Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh yay. İstanbul 1986.

³⁴¹ Halil Sahillioğlu, “On beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da İş ve Sanayi Hayatı Kölelikten Patronluğa”, *Memorial Ömer Lütfi Barkan*, (XXVIII), Paris 1980, s.188.

kiraladıkları ve işlettikleri tamamen açık değildir. İki örnekte kadınlara ait dükkânların, onların köleleri tarafından işletildiğini görürüz” demektedir³⁴².

Kadınların yönetiminde bulunduğu işlerin en favorileri hamam, fırın, değirmen işletimidir, Bununla birlikte kasap, yumurtacı, kömürcü, bakkal dükkânı veya çiftlik, mukataa sahibi hanımlar da mevcuttur.

3.3.1.1.KASAP DÜKKÂNI SATIN ALAN HANIM

Bir gayr-i müslim hanım, eşi (dîvan tercümanlarından) vefat edince, devlet tarafından el konulan eşinin malından, açık arttırmada satılan bir kasap dükkânını dört yüz kuruşa satın alıyor.³⁴³

3.3.1.2.MUMHÂNE GEDİĞİ MUTASARRIFI HANIM

Nâile Hanım, vefat eden eşi, mumcular kethüdâsı Hacı Hüseyin’in Tekfur Sarayı ve sair mahallerde olan mumhâne gediklerini irsen kendisine intikâl etmesi ile sahip olmuştur³⁴⁴.

3.3.1.3.YUMURTACI DÜKKÂNI KİRALAYAN HANIM

Haftan Ağası’nın eşi Hafize Hâtun büyük Ayasofya Vakfı’ndan üç yumurtacı dükkânı hissesine mutasarrıftır. Hafize Hanım hac yolculuğunda vefat edince yumurtacı dükkânı hisseleri yedi yüz kuruşa açık arttırma ile tâlibine kiralanmış³⁴⁵.

³⁴² Haim Gerber, “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa’da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600–1700)”, çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:8, 1998, s.331

³⁴³ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 14650, (27 R 1153/ 16 Aralık 1740)

³⁴⁴ BOA, Hatt-ı Humayun, nr. 15962, (1203 / 1788–1789)

³⁴⁵ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 2173, (23 Z 1205 / 24 Temmuz 1791)

3.3.1.4.KÖMÜRCÜ DÜKKÂNI MUTASARRIFI HANIM

Darendeli Muhammed Paşa'nın eşi Mahbûbe Hanım, Büyük Ayasofya Vakfı'ndan, bir kömürcü dükkânına mutasarrıftır. Mahbûbe Hanım vefât edince, bu dükkân, açık arttırma ile tâlibine dört yüz kırk beş kuruşa kiralınmış³⁴⁶.

3.3.1.5.BAKKAL DÜKKÂNI MUTASARRIFI HANIM

Fatma Hanım Galata'da, Yazıcılar Mahallesi'nde bir bakkal dükkânına mutasarrıftır³⁴⁷.

3.3.1.6.FIRIN MUTASARRIFI HANIM

Padişahın hemşiresi Hatice Sultan, Fatih'te Malta çarşısında bir ekmekçi fırınına mutasarrıftır. Fırınında diğer fırınlarda olduğu gibi francala îmâline izin verilmesini talep etmiş, isteği yerine getirilmiş³⁴⁸.

3.3.1.7.BEKÂR ODALARI MUTASARRIFI HANIM

Emetullah Hanım, devlete fazlaca borcu dolayısıyla müteveffâ eşi Adana Valisi Hacı Ali Paşa'nın bütün emlâk ve akarının müsâdere olunması sebebiyle açık arttırma ile satılan büyük Ayasofya Vakfı'ndan yarım hisse ile eşinin sahip olduğu bekâr odalarını üçbin üçyüz elli kuruşa satın alıyor³⁴⁹.

³⁴⁶ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 2173, (23 Z 1205 / 24 Temmuz 1791)

³⁴⁷ BOA, Hatt-ı Humayun, nr. 14843, (1210 / 1795–1796).

³⁴⁸ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 226, (Ca 1218 / Eylül-Ekim 1803) (Şam'da bir başka hanım daha fırın sahibidir bkz. BOA, Cevdet, Maliye, nr. 22746, (8 Ş 1201 / 26 Mayıs 1787)

³⁴⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 19636, (20 Ra 1152 / 27 Temmuz 1739)

3.3.1.8.KULLUKHÂNE MUTASARRIFI HANIM

Hafize Hanım, Eyüp'te Kara Mustafa Paşa Vakfı'ndan bir kullukhâneye mutasarrıftır. Her ay kirasını eşi Selim aracılığıyla almaktadır. Ancak eşi vefat edince kirayı bizzat kendisi kiracısından istediğinde “Kullukhâne sarraf İstefan'a geçti kirasını ona veriyoruz” diye cevap verirler. Meğer kocası Selim Hafize Hanım'a bildirmeden, gizlice, kullukhâneyi satmıştır. Dolayısıyla Hafize Hanım satışın bâtil olduğu iddiâsı ile malını geri ister. Mahkemede, dükkânın sekiz yıl önce sarraf İstefan'a satıldığı O'nun da Şerife Fatma isimli bir kadına sattığı ortaya çıkar. Hafize Hatun iddiâsını tekrarlar, elindeki “temessük” leri gösterir ve kullukhâne yeniden kendisine verilir³⁵⁰.

3.3.2.DEĞİRMEN MUTASARRIFI HANIMLAR

Hanife Hanım, Beykoz'da bir değirmene ortaktır. (diğer ortaklar İmam Ali isimli kardeşi ve onun eşi Emine'dir). Hanife Hanım sunduğu arzuhâlinde, bu değirmenin günlük hâsılatı ile hepimiz geçinirdik. Ancak değirmenin yakınında bir kâğıt fabrikası kuruldu. Değirmenin suyu da o fabrikaya katıldı. Bu sebeple değirmenimiz işlemiyor. Değirmenin değeri ne ise biçilsin ve satın alınsın diyor. Keşif sonunda değirmene beş yüz kuruş değer biçilmiş (değirmen senede altı yedi ay çalışan, küçük, bir göz, yıllık hâsılatı seksen kuruş bir değirmen imiş). Ancak mal sahibi hanım “günlük hâsılatı göz önüne alındığında bu fiyat değirmenin değerinden aşağıdadır.” diyerek itirâz ediyor. Sonunda yedi yüz elli kuruşa anlaşıyorlar³⁵¹.

Şeyhülislam Damat-zâde Feyzullah Efendi'nin kız kardeşi Safiye Hanım, Hasköy'de, kiraladığı Abdüsselam Bahçesi isimli bostana değirmen inşa etmek üzere izin istiyor. Padişah tarafından “bahçenin hiçbir ağacını kesmemek” şartıyla kendisine izin veriliyor³⁵².

Ayrıca biri Gönen'de³⁵³ diğeri Mihaliç'te³⁵⁴ iki hanım daha değirmen mutasarrıfidir.

³⁵⁰ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 7782, (1204 / 1789-1790)

³⁵¹ BOA, Cevdet, İktisat, nr. 1061, (3 Ca 1220 / 29 Ağustos 1805)

³⁵² BOA, Cevdet, İktisat, nr. 463, (Ca 1205 / Şubat-Mart 1791)ve Cevdet, Belediye, nr:1878, (1197 / 1782-1783)

³⁵³ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 6732, (Z 1198 / Eylül-Ekim 1784)

3.3.3.HAMAM İŞLETEN HANIMLAR

Bu başlık altında vereceğimiz bilgileri 6 Ca 1180 / 9 Kasım 1766 tarihinde İstanbul ve civarındaki bütün hamamların, hamamcılar kethüdâsı (İstanbul'daki bütün hamamların en üst düzeydeki yöneticisi) ve yiğitbaşısı (hamamcılar loncasının kararlarını yürüten kimse) ve duâcılar (esnaf loncalarının bir üyesi) ve diğer ustaları mârifetiyle yeniçeri ağası tarafından, hamamların sahiplerinin ve kiracılarının isimlerini, kira miktarlarını kaydetmek üzere görevlendirilmiş olan Elliikizade Seyyid İbrahim yazıcının tuttuğu deftere binâen vereceğiz. Bu defterde İstanbul (sur içi) ve Eyüp ve civarı, Üsküdar ve civarı, Galata ve civarında mevcûd bütün hamamların (ki toplam yüz doksan beş hamam kaydolunmuştur) işletmecileri ve kira miktarları kaydolunmuştur³⁵⁵.

Belgedeki yüz doksan beş hamamın yetmiş dördünde hanımların isimlerini görüyoruz. Bu demektir ki XVIII. yüzyılda İstanbul'da mevcut hamamların üçte birinde kadınlar, gerek kiralanmasında gerek işletiminde, rol oynuyorlardı. Bu hanımlar bazen hem gediğe hem hamama mutasarrıf olmuşlar bazen sadece gediğe mutasarrıf olmuşlar bazen sadece hamama mutasarrıf olmuşlardır.

Hem gediğe hem hamama tek başına on üç hanım mutasarrıf olmuştur. Gediğe tek başına sahipken hamamın tasarrufunu hanım arkadaşları ile müştereken icrâ eden iki hanım vardır. Gediğe tek başına sahip olup, hamam işletmesini erkeklerle müştereken icrâ eden hanım sayısı dördtür. Yine gediğe tek başına sahip olup, hamam tasarrufuna karışmayan (yani hamamın işletmesinin erkeklerde olduğu durum) beş hanım mevcuttur.

Dört hamamda hanımlar gediğe de hamama da hanım arkadaşları beraber mutasarrıf olmuşlar, iki hamamda ise gediğe de hamama da erkeklerle beraber mutasarrıf olmuşlardır.

Yirmi beş hamamda gedik sahibi erkek iken, hamam işletmecileri kadın erkek müşterektir. On dört hamamda ise gedik sahibi erkek iken hamam işletmecisi kadındır. Bu hamamların üçünde birden fazla kadın vardır.

Bir hamamda ise gedik sahibi iki erkek iken hamam işletmecileri kadındır.

³⁵⁴ BOA, Cevdet, Saray, nr. 5138, (29 Ca 1209 / 21 Ocak 1795)

³⁵⁵ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 2706, (6 Ca 1180 / 9 Kasım 1766)

Bu defterde adı geçen altmış iki hanım toplum içindeki sosyo-ekonomik konumlarını anlamamıza imkân vermeyecek şekilde sadece isimleri ile kaydedilmişlerdir.(Ayşe Hatun, Emetullah Hanım gibi.)

Hamam mutasarrıfı hanımlardan üçü eski sadrâzam kızı, biri kız kardeşi biri de hanımıdır. Hamam işletmecilerinden iki hanım şeyhülislam kızıdır. Bazı hanımlar ağa lakaplı erkeklerin annesi (üç hanım), eşi (iki hanım), kardeşi (iki hanım) dir. Hamam sahibi hanımlardan ikisi “hâce” lakabıyla kaydolunmuştur. Bir hanım şeyh efendinin kızı, bir hanım paşa karısı, iki hanım da efendi lakaplı erkeklerin akrabasıdır. Hamamlardan birinin işletmesi hanım sultana aittir ancak adı kaydolunmamıştır.

Görüldüğü üzere hanım sultanlardan hâceye, efendi, ağa lakaplı erkeklerin akrabası hanımlardan sadece Hanım, Hatun lakabıyla kaydolunan hanımlara geniş bir yelpaze mevcuttur. Hanımlar, hamamları genellikle vakıf yoluyla işletmektedir.

Belgeden hamamlar hakkında, hamamcılık hakkında pek çok bilgi edinmek mümkündür. Osmanlı esnaf teşkilatı içinde önemli bir yeri olan “hamamcılık” kolunda hanımların adının bu kadar sıklıkla geçmesi sevindiricidir.

3.3.4.ÇİFTLİK İŞLETEN HANIMLAR

Çiftlik işleten hanımlar hakkında bir değerlendirme yapmadan önce Osmanlı Toprak İşletim Sistemi’nde çiftliklerin ortaya çıkışı hakkında bilgi edinmek yerinde olacaktır.

3.3.4.1.OSMANLI’DA ÇİFTLİKLERİN DOĞUŞU

Klasik dönem Osmanlı Toprak Sistemi’nde çift-hâne sistemine dayanan tımar usûlü vardı. Ve bu toprakların statüsü bölünmez ve değiştirilemezdi.

Dolayısıyla, bir tek kişinin sahip olup yönettiği bir üretim birimi olarak düzenlenmiş, büyük tarımsal işletmeler (çiftlikler), bu sistemin dışında kalan mevat arazide (kimsenin tasarrufunda bulunmayan,ölü topraklar) ortaya çıktı. Büyük çiftlikler “şenlendirme” ya da

“ihyâ” olarak anılan ıslah faaliyetleri doğrultusunda gerçekleşiyor ve devlet tarafından teşvîk ediliyordu. Mevat arazi, su kanalları inşâsı ve toprağın tarıma hazırlanması ile ıslah ediliyor, bu toprağın kendi mahsûlü olduğuna dâir padişahтан özel bir belge alınıyor ve çiftlik kuruluyordu.

Devlet, mîrî arâzinin statüsünün değişmesine izin vermediği için tipik büyük çiftliklerin çoğunun kökeni ıslah edilmiş topraklardı.

1600’ den itibaren mâlî sıkıntıya düşen hazîne, mîrî arâziyi, önce ömür boyu geçerli olacak şekilde, daha sonra da mîras bırakma hakkıyla birlikte mâlikâne şeklinde mukâtaa* etti. Öyle ki fiilen bu topraklar özel mülk, mukâtaa sahipleri gerçek toprak sahipleri, köylüler de onların kiracıları oldular.

Osmanlı İmparatorluğu en eski dönemlerden beri, reâyanın tasarrufunda olmayan ve işlenmeyen, ama ekilebilir durumda olan mîrî arâzi, mukâtaa ediliyordu. Hazine devlet gelirlerini arttırmak için mümkün olan her yerde bu toprakları mukâtaa ediyordu. Mukâtaa toprakları, zaman sınırı olmayan kira sözleşmeleri biçiminde ve yalnızca oğullara miras bırakılmak üzere şahıslara veriliyordu. Tasarruf hakkını veren belgeye “tapu” deniyordu. Kiracı mukâtaayı aldığı sırada hazîneye “icâre-i muaccele” denen bir ön ödeme yapıyordu. Bu, söz konusu toprağın bir yıllık geliri kadardı. İcâreyi ödemeye râzı olan herkes bu toprakların tasarruf hakkını alabilirdi³⁵⁶.

3.3.4.2.MÂLİKANE SAHİBİ HANIMLAR

Her ne kadar, mâlikâne usulünün kanunnâmesinde, kız çocuğa mîras bırakılamayacağı kaydolunsa da ilk dönemlerden itibaren bu hususun göz ardı edildiğini, pekâla kız çocuklarına

³⁵⁶ Halil İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devler, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1998, s. 17–35

* Mukâtaa: Devlete ait bir arâzi veya gelirin bir bedel mukâbilinde kiraya verilmesi veya geçici olarak temlik.

da miras bırakıldığını görüyoruz³⁵⁷. Hatta bazen babalarından çeyiz olarak çiftliklere sahip olan kadınlara da rastladık³⁵⁸.

Söz konusu çiftlikler her ne sùrette kadınların uhdesine geçerse geçsin, ilk kez mukâtaa edilirken yapılan işlemler tekrarlanır (muaccesi ödenir) ve yeniden tapu düzenlenirdi. Bu işlemlerden sonra artık toprağın yeni sahibi söz konusu kişiler olurdu.

Araştırdığımız dönemde mâlikâne usûlü ile çiftlik sahibi olan hanımlar bir hayli çoktur. Biz bunlardan sadece sahip olduğu çiftlik İstanbul'da olan ya da İstanbul'da sâkin olup işlettiği çiftlik İstanbul dışında olanları inceleyeceğiz.

Ayşe Hanım'a babası Çerkez Mehmet Efendi b. Abdurrahman (müderri) dan Büyükçekmece'de iki çiftlik, ve yirmi yedi kıt'a tarla miras kalıyor. Aslen mîras kendisine ve kardeşi Muhammed Rahmi Efendi'ye kalıyor. Ayşe Hanım kardeşinin çiftlikteki mîras haklarını iki bin beş yüz kuruşa satın alıyor. Rahmi Efendi tarlalardaki hisselerini ücretsiz olarak, Ayşe Hanım'a hibe etmiştir. Çiftlik belgede tüm ayrıntısı ile kaydedilmiştir. Oldukça zengin bir çiftliktir.³⁵⁹

Eski sadrazamlardan Mustafa Paşa'nın kızı, Muhammed Paşa'nın zevcesi Âbide Hanım, Çatalca'da, altmış çifte mütehammil, Bekirler isimli bir çiftliğin mutasarrıfıdır. Söz konusu çiftliği otuz yıldır bu Hanım işletiyormuş, daha önce yirmi iki sene babası, beş-altı sene de abisi işletmiş, çiftlik abisinin vefatı ile Âbide Hanım'a geçmiştir. Her sene iltizam bedelini muntazaman ödemektedir³⁶⁰.

Son örneğimizdeki çiftlik mutasarrıfları, Üsküdar Ayazma Mahallesi'nde ikâmet etmektedir. Sahip oldukları çiftlik ise Tırhala'dadır. (Sagîre) Saliha ve annesi (vasîsi) Fatma

³⁵⁷ BOA, Cevdet, Adliye, nr:5813, (Z 1212 / Nisan-Mayıs 1798) (Muhsine Hanım'a, babası Zihne Âyânı Hacı Muhammed'den dört çiftlik miras kalıyor.)

³⁵⁸ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr:8755, (21 Ca 1215 / 9 Kasım 1800) (Moralı Ahmet Paşa, kızı Ayşe Hanım'a çeyiz olarak bir çiftlik vermiş.) BOA, Cevdet, Adliye, nr:3984, (B 1206 / Şubat-Mart 1792) (Edirne'de bir hanıma babasından çiftlik miras kalıyor)

³⁵⁹ BOA, Cevdet, Adliye, nr:4760, (17 S 1203 / 17 Kasım 1780), Rahmi Efendi'nin Ayşe Hanım'a meccânen ferâğ ettiği tarlalar ceman 2976 kil tohum istiâb eder 27 kıta tarladır.

³⁶⁰ BOA, Cevdet, Adliye, nr:5139, (Z 1208 / Mayıs-Haziran 1794)

Hanım, Tırhala'daki iki çiftlik emlak, harman yeri, bostanlar, ev vs.'i Tepedenli Ali Paşa'ya elli bin kuruşa satıyorlar³⁶¹.

Bir çiftlik, toprak sahibinin ya da aracısının yaşadığı bir konak, işçilerin barınması için kulübeler, savunma için taştan bir kule, hayvanlar için ahır ve ağıllar, ambarlar, bir fırın ve bir demirci atölyesinde oluşmaktaydı³⁶².

Araştırdığımız dönemde çiftlik sahibi yirmi yedi hanımın bilgisine ulaştık. Bu hanımların bir kısmı Edirne, Tekirdağ, Isparta, Yenişehir, İzmir, Burdur, İnebahtı, Aydın ve Akşehir gibi Anadolu şehirlerinde iken bir kısmı Narda, Nis, Leskofça, Avlonya, Anopoli, Atina, Mora, Rusçuk gibi Rumeli şehirlerinde, bazıları ise Rodos, Saroz, Kıbrıs gibi adalardadır.

Çiftlik sahibi kadınların sosyo-ekonomik statülerini eşlerinin ya da babalarının mesleklerinden anlamak mümkündür.

Çiftlik sâhiplerinden biri voyvodanın karısı, üçü kız kardeşidir. Biri çavuş başının karısı, biri sadrâzam karısı, üçü paşa hanımı, biri ağa hanımı, ikisi sadrâzam kızı, biri âyân kızı, biri el-hâc lakaplı birinin kızı, sekizi paşa kızı, biri müderris kızı, ikisi seyyid lakaplı birinin kızlarıdır. Çiftlik sâhibi altı hanım sadece isimleri ile belgelere kaydedilmişlerdir.

Görüldüğü üzere genellikle paşa, sadrâzam, ağa, âyân, voyvoda gibi yönetici sınıfın hanımları ve kızları mîras yolu ile çiftliklere sahip olmuşlardır. Ancak mîras yoluyla da elde etseler de yükümlülükleri diğer kişilerle aynıydı.

Belki, bu belgelerden hareketle Osmanlı kadınının konumu hakkında çok net bilgi veremeyiz. Ancak Osmanlı kadını içinde zengin bir topluluğun var olduğundan bahsedebiliriz³⁶³.

³⁶¹ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr.4070, (25 Z 1218 / 7 Mart 1804)

³⁶² H. İnalçık, agm, s.25.

³⁶³ BOA, Cevdet, Adliye, nr.246, (1180 / 1766–1767) ve nr.921, (10 R 1209 / 5 Ekim 1794) ve nr. 1341, (12 R 1202 / 22 Aralık 1787) ve nr. 1563, (26 Ra 1197 / 31 Mart 1783) ve nr. 2315, (1200 / 1785–1786) ve nr. 2501, (1216/ 1801–1802) ve nr. 2807, (Ca 1219 / Eylül-Ekim 1804) ve nr. 3029, (9 M 1208 / 17 Ağustos 1793) ve nr. 3191, (24 Za 1215 / 8 Mayıs 1801) ve nr. 3446, (6 S 1211 / 11 Ağustos 1796) ve nr. 3984, (B 1206 / Şubat-Mart 1792) ve nr. 4041, (B 1215 / Kasım-Aralık 1800) ve nr. 4276, (Ca 1220 / Ağustos-Eylül 1805) ve nr. 4370, (7 Ra 1208 / 12 Kasım 1793) ve nr. 4721, (Za 1198 / Ekim-Kasım 1784)

Tasarrufları altındaki çiftlikleri hanımların nasıl işlettiklerine gelince, genellikle vekil aracılığıyla (ki bu vekil çoğu zaman kocaları ya da oğulları olurdu) veya köleleri aracılığıyla söz konusu yönetimi yerine getiriyorlardı.

3.3.5.MUKÂTAA SAHİBİ HANIMLAR

Lügat manası keşişmek, birbirinden kesilmek demek olan mukâtaa kelimesi, ıstılah olarak devlete âit bir vâridâtın, bir bedel mukabilinde kiralanması yani muvakkaten temlîki yerinde kullanılır³⁶⁴.

Çiftlik sahibi hanımlar bölümünde “çiftliklerin doğuşu” meselesini îzâh ederken bir toprak işletim sistemi olarak mukâtaaya değinildi. Bundan başka büyük şehirlerde, kantariye ve kilo ile satılan şeylerden alınan bâc, pazar bâcları, kara gümrükleri ve içki resimleri gibi bir takım resimler alınmakta idi. Bunlar da mîrî mukâtaaların diğer bölümünü oluştururlar³⁶⁵.

Mukâtaa ister mîrî toprakların tahsîsi ister devler gelirlerinin tahsîsi şeklinde olsun “iltizam” usulüyle veya (1699’dan sonra)”mâlikâne” usulüyle deruhte ediliyorlardı. İltizam sistemi ile mukâtaa deruhte edenler, bu mukâtaalarını bir ya da iki yıl için üzerlerine alırlardı, malikâne sisteminde ise, belirli bedelleri, yıl yıl devlet hazînesine teslim edilmek ve önceden bir miktar peşin (muaccele) ödenmek üzere, yaşam boyunca elinde tutarlardı³⁶⁶.

Mâlikâne sistemi ile bir mukâtaayı deruhte eden kişi sağlığında mâlikâneyi istediği gibi yönetiyordu. Üstelik hazine ölümünden sonra yapılan açık arttırmada vârislerine onları avantajlı kılan haklar tanıyordu. Bu sistem de mâlikâneleri kısmen miras bırakılabilir mülklere dönüştürüyordu³⁶⁷.

ve nr:5813, (7 Z 1212 /) ve nr:6030, (27 Ş 1189 / 23 Ekim 1775)

BOA, Cevdet, Dahiliye, nr:8755, (21 Ca 1215 / 9 Kasım 1800) ve nr:11590, (L 1198 / Ağustos-Eylül 1784) ve nr:12091, (1180, 1766-1767)

BOA, Cevdet, Maliye, nr:6822, (1205 / 1790-1791) ve nr:2897, (1204 / 1789-1790)

BOA, Hatt-ı Humayun, nr:925, (1195 / 1780-1781) ve nr:8281, (1203 / 1788-1789) ve nr:11153, (1205 / 1790-1791) ve nr:24465, (1204 / 1789-1790)

³⁶⁴ M. Z. Pakalın, age, II, 578.

³⁶⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic’ül Vukûât*, sad. Neşet Çağatay, TKK, Ankara 1980, III-IV, 130.

³⁶⁶ M. Nuri Paşa, age, s.131.

³⁶⁷ Gilles Veinstein, “Çiftlik tartışması Üzerine”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre hanımlar da mâlikâne mukâtaalara sahip olmaktaydılar. Bu belgelere göre mukâtaa sahibi hanımların çoğu askerî zümre diyeceğimiz devlet adamlarının kızı ve hanımıdır. Bu hanımların bazıları babalarının vefâtı ile mukâtaanın müzâyedeye çıkarılması esnâsında tâlip olarak mukâtaaları almışlardır³⁶⁸.

Naili Paşa-zâde Feyzullah Bey'in kızı Cemile Hanım, babasının uhdesinde bulunan Menteşe ve Tevâbii Mukâtaası'nın üçte bir hissesini, babasının vefâtıyla müzâyedeye konulması esnasında, iki erkek kardeşi ile beraber, mâlikâne olarak, 100 900 kuruşa almıştır. Belgede ödemenin nasıl yapıldığı hakkında da bilgi verilmiştir. Mukâtaanın muaccesi * olan 100 900 kuruşun 98 593,5 kuruşu nakden ve 2330 kuruşu dört parça mücevherât pahasından ödenmişti³⁶⁹. Böylece hanımların mülkiyet haklarını kullanarak kendilerine senelik gelir getirecek devlet mukâtaaları almalarına tanık olmaktadır. Ya da bu mukâtaalarını alabilmek için gerekli maddî imkâna nasıl sahip olduklarını, bu imkânlarını nasıl kullandıklarını öğrenebiliyoruz diyebiliriz

Bazı hanımlarsa, babalarının siyâseten katli dolayısıyla müsâdere edilen malına karşılık, geçinmesini temîn maksadıyla bazı mukâtaalarının kendilerine tahsîsi ile mukâtaa sahibi olmuşlardır³⁷⁰.

Mukâtaa sahibi hanımlardan biri reisülküttap kızı, biri de Mora Valisi Paşa'nın hanımıdır. Bu hanımların, bu mukâtaaları nasıl elde ettiklerini belgeden anlamak mümkün olmamakla beraber, eski sahiplerinin vefâtları sebebiyle yapılan müzâyedede tâlip olduklarını ve bu şekilde aldıklarını düşünmek yanlış olmaz³⁷¹.

Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1998, s.47.

³⁶⁸ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 17152, (S 1176 / Ağustos-Eylül 1762)

* Muaccele: Mukâataların tasarruf hakkı mukâbilinde peşin olarak ödenen nakdî bedele denir. Bkz. M.Z.Pakalın, age, II, 550

³⁶⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 17152, (S 1176 / Ağustos-Eylül 1762)

³⁷⁰ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 2969, (4 B 1176 / 19 Ocak 1763) Sürre Emini Maktûl Hasan Ağa'nın malî müsâdere olunca iki oğluna ve iki kızına medâr-ı maaş olmak üzere bazı mukâtaalar tahsîs olunmuş. Bunlar; Kocaeli Duhan Mukâtaası nısıf hissesi, Bosna'da Travnik ve Tevâbii Mukâtaası nısıf hissesi.

³⁷¹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 17241, (Z 1196 / Ekim-Kasım 1782)Sâbık Mora Valisi vezâreti ref olunan Ahmet Paşa'nın Hanımı Habibe Hanım Tropolice ve Tevâbii Mukâtaasından bir miktar (belgede ma'lumu'l-hisse şeklinde kayıtlı) hisseye sahiptir.

BOA, Cevdet, Maliye, nr. 9850, (14 Za 1197 / 10 Kasım 1783) Sâbık Reisülküttap Süleyman Feyzi Bey'in kızı Atiyetullah Hanım Bosna, Üsküp, Köstendil ve Tevâbii Duhan Gümrüğü Mukâtaası rub'u hissesine sahiptir.

Bazı hanımlar, hanım sultan annelerinin, sahip oldukları mukâtaanın, annelerinin vefâtından sonra müzâyedeye çıkarılması esnasında tâlip olarak mukâtaayı almışlardır. Ümmügülsüm Hanım, annesi Zâhide Hanım Sultan'ın tasarrufundaki Helon Mukâtaası'nı, annesinin vefâtından sonra, mukâtaanın müzâyedeye çıkarılmasında üçbin kuruş muaccele ile almıştır. (Kardeşi Muhammed Said Bey ile beraber)³⁷² .

Hanımların mukâtaalarını nasıl yönettiğine gelince, bazı hanımların mukâtaalara erkek kardeşleri ile beraber sahip olduklarını gördük. Bu hanımlar muhtemelen kardeşlerinin idâre ettiği mukâtalardan gelirlerini alıyorlar, yönetime karışmıyorlardı. Tek başına mukâta sahibi olan hanımlarsa, yönetimini mültezimlerle sağlamış olsa gerek. Zira Mustafa Nuri Paşa Netâyic-ül Vukûat adlı eserinde, mukâtaasını kendisi yönetmeyen mültezime verirdi demektedir³⁷³ .

Mustafa Nuri Paşa, eserinde mukâtaaların “kalemiye” adı verilen eski bedellerinin, kuruş hesabı üzerine konmuş olduğundan, giderek para değerinin yükselmesi dolayısıyla bu kalemiye bedellerinin, çok düşük bir duruma geldiğini, bu yüzden sahiplerinin büyük çıkarlar elde ettiğini yazar. Mâlikâne mukâtaalarının hem sağlam hem de gelirlerinin artmaya elverişli olmasından ve gün geçtikçe değer kazanmasından dolayı devlet ileri gelenleri ve halkın zenginleri tarafından tercih edildiğinden, kendilerine ve çoluk çocuklarına buralardan gelir sağladıklarından bahseder³⁷⁴ . Dolayısıyla biz de mukâtaa sahipleri hanımların devlet ileri gelenlerinin kızları veya hanımları olmasına şaşırıyoruz.

3.3.6.ESHÂM (SEHİM) SAHİPLERİ

Arapça bir kelime olan eshâm, sehimin cem'idir. Sehim; kısım, hisse, ek mânâlarına gelir³⁷⁵ . Eshâm, mukâtaaların bir türü olup³⁷⁶ ilk defa III. Mustafa zamanında uygulanmaya başlandı. Bu sisteme göre İstanbul Gümrüğü'nden ya da başka gelirlerden yılda beş kese fâizli

³⁷² BOA, Cevdet, Maliye, nr. 21113, (20 B 1206 / 14 Mart 1792)

³⁷³ M. Nuri Paşa, age, s.131

³⁷⁴ M. Nuri Paşa, age, s.131.

³⁷⁵ M.Z. Pakalın, age, I, 552.

³⁷⁶ M. Nuri Paşa, age, s.132.

eshâm (hisseler) çıkarılıp, sekizer, onar yıllığına isteklilerine ve mîrî'den alacaklı bulunan bazı bina eminlerine verilirdi³⁷⁷

Eshâm, alınır satılır ve her satış muâmelesinde bir senelik fâizi harç olarak devlet hazinesine verilirdi. (nizâmı gereği şarttı.) Ayrıca eshâma “muaccele” ödenerek sahip olunurdu. Eshâm sahibi, muaccesini ödeyerek sahip olduğu eshâmdan yılda beş kese muntazam gelir elde ederdi³⁷⁸.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre, eshâm sahibi hanımları değerlendirdiğimizde, XVIII. yüzyılda, eshâm sahibi hanımların askeri zümre denilen yönetici kesimin hanımları veya kızları olduğunu görüyoruz.

Eshâm sahibi hanımlardan biri kadı hanımı³⁷⁹, biri hâssa silahşörlerinden Mustafa Ağa'nın hanımı³⁸⁰, biri hanım sultanın çırağı³⁸¹, biri eski sadrâzâmın kızı³⁸², biri saraylı bir hanım³⁸³, biri de paşa kızıdır³⁸⁴. Bir hanım ise sadece ismi ile kaydolunmuştur³⁸⁵.

Hâlbuki Mustafa Nuri Paşa *Netâyicu'l Vukûât* adlı eserinde “eshâm, mukâtaaların bir türü demek ise de, karşılığının yönetimi devlet elinde olmak, ve her kaç kuruş tutarsa tutsun, eshâm sahiplerinin beratlarında yazılı olan yıllık fâizin ödenmesi dolayısıyla mukâtaalar gibi artışa elverişli olmadığından devlet ileri gelenleri ve nüfuzlu kişiler katında değerli ve yararlı sayılmayıp çoğu kez bunları, yaşlı kadınlar ve halkın fakir sınıfı alır ya da bazı öksüzlere alıverirlerdi” demektedir³⁸⁶. Demek ki eshâm sahiplerinin ilk olarak ortaya çıktığı XVIII. yüzyılda durum böyle değildi.

Eshâm sahibi hanımların mâlikâne mukâtaalarında olduğu gibi babaları veya kocaları sebebiyle (onları vefatı ile irsen) mukâtaa sahibi olmadığını görmekteyiz. Genellikle hanımlar

³⁷⁷ M. Nuri Paşa, age, s.131 ve M.Z.Pakalın, age, I, 552.

³⁷⁸ M. Nuri Paşa, age, 131.

³⁷⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr.26589, (M 1197 / Aralık-Ocak 1782-1783)

³⁸⁰ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 21550, (29 Z 1199 / 3 Ekim 1785)

³⁸¹ BOA, Cevdet, Saray, nr. 7657, (3 S 1201 / 25 Kasım 1786)

³⁸² BOA, Cevdet, Maliye, nr. 21800, (Z 1205 / Haziran-Temmuz 1791)

³⁸³ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 6450, (21 S 1205 / 30 Ekim 1790)

³⁸⁴ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 10531, (Z 1213 / Nisan-Mayıs 1799)

³⁸⁵ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 19302, (R 1205 / Kasım-Aralık 1790)

³⁸⁶ M. Nuri Paşa, age, s.132

satışa çıkarılan eshâm hisselerine tâlip olmuş, gerekli muaccesini yatırarak eshâm hisselerine sahip olmuşlardır.

Hâssa silahşörlere Mustafa Ağa'nın hanımı Saraylı Zâhîde Hatun Kıbrıs Muhassılığın Eshâmından rub'u (dörtte bir) sehme üç bin iki yüz elli kuruş muaccele ile³⁸⁷, eski sadrâzamlardan müteveffâ Muhammed Paşa'nın kızı Fatma Hanım İstanbul Emtia Gümrüğü'ne yeni eklenen İzmir Kantarı'nın eshâmından nısıf (yarım) hisseye sekiz bin yüz yirmi beş kuruş muaccele ile³⁸⁸, Saraylı Behçet Hanım İstanbul Emtia Gümrüğü'ne yeni eklenen bir sehmin yarım hissesine sekiz bin yüz yirmi beş kuruş muaccele ile³⁸⁹, müteveffa Hüsâmeddin Paşa'nın kızı Hatice Âdile Hanım Serez Tütün Resmi Mukâtaası eshâmından yarım hisseye altı bin kuruş muaccele ile³⁹⁰ sahip olmuşlardır.

Galata Kadısı Osman Efendi'nin hanımı ise (ismi kayıtlı değil) eşinin vefâtından iki gün önce sahip olduğu İstanbul Gümrüğü eshâmından dörtte bir hisseyi, ölüm yatağındaki eşinin söz konusu hisseleri kendisine ferağ* etmesi sonucu sahip olmuştur. (yani sahibinin ölümü ile boşalan hisse açık arttırmaya çıkarılmayıp eski muaccesini ile hanımına verilmiştir.)³⁹¹.

Esmâ Sultan'ın çırağı Dilruba Kadın Dühan Gümrüğü Enfiye Sehmi³⁹², Fatma Hatun Kıbrıs ve Tevabii Mukâtaası eshâmından bir sehmin sekizde bir hissesine³⁹³ sahiptirler. Ancak belgelerden eshâma nasıl sahip olduklarını öğrenmek mümkün değildir.

Eshâm sahipleri, ödedikleri muaccele bedeli karşılığında, yıllık sabit bir gelir elde etmekteydi.

³⁸⁷ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 21550, (29 Z 1199 / 3 Ekim 1785)

³⁸⁸ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 21800, (Z 1205 / Haziran-Temmuz 1791)

³⁸⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 6450, (21 S 1205 / 30 Ekim 1790)

³⁹⁰ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 10531, (Z 1213 / Nisan-Mayıs 1799)

* Ferağ; bir kimsenin tasarruf hakkını başkasına terk etmesi manasına gelir. (M.Z. Pakalın, age, I, 602)

³⁹¹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 26589, (M 1197 / Aralık-Ocak 1782-1783)

³⁹² BOA, Cevdet, Saray, nr. 7657, (3 S 1201 / 25 Kasım 1786)

³⁹³ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 19302, (R 1205 / Kasım-Aralık 1790)

3.4.MESLEK SAHİBİ HANIMLAR

Osmanlı toplumunda kadınlar çeşitli meslekler ifâ etmişlerdir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikalarına göre kadınlar toplumunda hocalık, ebelik, esircilik, mütevelîlik gibi mesleklerle tarih sahnesinde yer almışlardır.

3.4.1.HOCA HANIMLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğumuz araştırmamızda imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki kız veya sıbyan mekteplerinde hoca hanımların görev yaptığını bildiren vesikalar tespit ettik. Ancak hem bu hoca hanımların nasıl yetiştiğini hem de görev yaptıkları müesseselerde neler öğrettiklerini biraz olsun kavrayabilmek için Osmanlıda kız çocuklarının eğitimi konusunu irdelemek yerinde olacaktır.

3.4.1.1.OSMANLI'DA KIZ ÇOCUKLARININ EĞİTİMİ

Osmanlı'da kız çocuklarının gidebildiği yegâne eğitim müessesesi sıbyan mektepleri idi. Beş altı yaşlarındaki kız ve erkek öğrenciler, en az üç veya dört yıl sıbyan mekteplerinde eğitim ve öğretimden geçmekte idi³⁹⁴.

Mektebe kaydolup başlamak, çocukların hayatında başlı başına bir olaydı. “Bed-i besmele cemiyeti” ya da halk arasında “âmin alayı” mekteplerin açıldığı ilk gün, muallim ve mektep talebeleri ile mahalle çocuklarının katıldığı bir törenin adı idi³⁹⁵.

Mekteplerdeki öğretimin temelinde Kur'an'ın okunmasının tecvîde uygun tarzda öğretilmesi vardı. Mekteplerdeki bir diğer ders, yazının öğrenimidir. Sadece yazı öğrenilmekle kalınmamakta hüsn-i hat (güzel yazı), buna ilâveten basit aritmetik kurallarının da öğretildiği tahmin edilebilir. Okullarda verilen dersler içinde İslam dışındaki derslerle ilgili bilgiler ve ahlak dersinin de yer aldığını biliyoruz³⁹⁶.

³⁹⁴ Mefail Hızlı, “Osmanlı Sıbyan Mektepleri”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, V, 212.

³⁹⁵ M.Hızlı, agm, s. 212.

³⁹⁶ M. Hızlı, agm, s. 214 (Yazar bu bilgileri Bursa mekteplerine ait vakfiyelere dayanarak veriyor.)

Bu mekteplerde görev yapan hocalar diğer medrese hocalarından farklı bir programla eğitilmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet, Eyüp ve Ayasofya Medreseleri'nde, sıbyan mektebi muallimi olacaklar için şu programı öngörmüştü: Arapça Sarf ve Nahiv, Edebiyat (maâni - beyân, bedi) Mantık, Âdâb-ı Mübâhase ve Usul-i Tedris (tartışma âdâbı ve öğretim teknikleri), Münâkaşalı Akâid (ilm-i kelâm) Riyaziyyât (Hendese-Geometri- ve Heyet-Astronomi-) Hesap dersi(Aritmetik) Hendese(Geometri) içinde, Coğrafya dersi Heyet (Astronomi) içinde, Tarih de Edebiyat içinde okutuluyordu³⁹⁷.

Ancak kısa bir zaman içinde bu program değişikliğe uğramış biraz okumuş kendi kendine eğitim görmüş³⁹⁸ ya da medrese icâzetli kişiler sıbyan mekteplerine muallim olmaya başlamışlardır³⁹⁹.

Ancak mektep vakfiyelerinde muallimlerin sâlih, ilim sâhibi, muttakî, yumuşak huylu, terbiye edici vasıflara sahip, dinin yüce değerleriyle ahlaklanmış, yaptığı işte Allah rızasını gözeten, içten davranan, insanlara nasihatten geri kalmayan, halkın elinde olana tamâh etmeyen, derslerine devâm etmeyi esas alan bir kişiliğe sahip olması istenmektedir⁴⁰⁰.

Osmanlı'da kız çocukları bu okullara beş-altı yaşlarında başlar üç-dört yıl süreyle eğitimlerine devam ettikten sonra başka bir eğitim müessesesine devâm edemezdi.

3.4.1.2.BELGELERE YANSIYAN HOCA HANIMLAR

Osmanlı toplumunda kadınların eğitimi sebebiyle başka kurumlar bulunmamasına rağmen bazı karîneler, bize kadınların/kızların eğitimlerinin, sıbyan mektepleriyle kısıtlı olmadığını düşündürmektedir.Osmanlı toplumunda yetişmiş şâir hanımlar, ebe/hekim hanımlar, hoca hanımlar gibi... Ne var ki, bunların genel içindeki oranı, erkeklerinkine oranla oldukça azdır. Yine de bu hanımların sayılarının zannettiğimizden daha fazla olduğunu düşünmemize sebep olan delillere sahibiz.

³⁹⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yay, İstanbul 1994, s.77.

³⁹⁸ Y. Akyüz, *age*, s.77.

³⁹⁹ M. Hızlı, *agm*, s.210.

⁴⁰⁰ M.Hızlı, *agm*, s.210.

Arşiv belgelerine sıbyan mektebi hocası olarak kaydedilmiş altı hanımın varlığı ayrıca bu hoca hanımlardan dördünün kızlar mektebi hocası olması bu görüşümüzün delillerindedir.

Tırhala'da bulunun kızlar mektebinde hoca hanım (Rabia b. Ahmet) görevini kendi irâdesiyle bırakmış yerine diğer bir hanım (Rukiye b. Recep) hocalık vazifesiyle atanmıştır⁴⁰¹.

Trapoliçe'de sıbyan mektebi muallimi olan bir hanım (Fatma b. Seyyid Mustafa) kendinden önceki hoca hanımın (Emine b. Ahmet) hüsn-i rızâsı ile bu göreve başlamıştır⁴⁰². İstanbul'da benzer bir görevlendirme Kumkapı Cerrah İshak Mahallesi'ndeki Hatice Hanım Vakf'ının kız mektebinde yaşanmıştır. Hoca hanım (Hatice b. İsa) vefât etmiş, boş kalan vazîfesi diğer bir hocaya (Ayşe b. Muhammed) tevcih olunmuştur⁴⁰³.

Görüldüğü üzere hoca hanımların ikisi sıbyan mektebi, dördü kızlar mektebi hocasıdır.

Gerçi bu hoca hanımların donanımı hakkında belgelerden bilgi alamıyoruz. Yine de yeni atanan hoca hanımların “erbâb-ı istihkâdan”, “sâliha, muhtediye, tâlim-i sıbyâna her cihetle kâdir”, “her vecihle müstahak” gibi tâbirlerle tavsîf edilmiş olması görevlendirmelerin rasgele yapılmadığı intibâını veriyor. Belki de bu hanımları diğer sıbyan mektebi hocalarına kıyas ederek donanımları hakkında biraz daha ipucu elde edebiliriz.

Bir de belgelere “okumuş” , “hoca” isimleri ile kayıtlı hanımlar tespit ettik. Belgelerde sadece kadınların isimleri kayıtlı bu sebeple, öğrenimleri ve vazîfeleri hakkında yeterli bilgi edinemesek de, hanımların bu sıfatlarla anılması ve mektep, medrese vakıfları kurmuş olmaları hanımların muhakkak bu tâbirleri halktan aldığını ve bu tâbirlerle örtüşen eğitime tâbi olduklarını düşündürüyor⁴⁰⁴.

Eğitimlerini medreselerden edinmeyen ve ancak varlıklarından emin olduğumuz bu eğitimli hanımlardan bazıları hanım sultanların hocalığına da yükselmiştir. Esmâ Sultan'ın hocası Hatice Hatun bunlardandır. Donanımı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız

⁴⁰¹ BOA, Cevdet, Maarif, nr. 1721, (1158 / 1745–1746))

⁴⁰² BOA, Cevdet, Maarif, nr. 7613, (Za 1186 / Şubat-Mart 1773)

⁴⁰³ BOA, Cevdet, Maarif, nr. 334, (24 Z 1230 / 28 Ekim 1815)

⁴⁰⁴ BOA, Cevdet, Maarif, nr. 7409, (L 1090 /) “ Bayındır'da Şükran Hoca Medresesi”
BOA, Cevdet, Maarif, nr. 239, (7 Ş 1175 / 3 Mart 1762)”Hoca İsmihan Hatun'un bina eylediği mektep”
BOA, Cevdet, Maarif, nr. 859, (10 C 1207 / 24 Aralık 1792)“Okumuş Hatice Hatun Vakfı”

Hatice Hatun'un bir hanım sultanın hocalığını yapıyor olması, eğitim düzeyinin oldukça yüksek olduğunu düşündürüyor⁴⁰⁵. Zira sultanlar, çocukluklarından itibaren sarayda eğitime tâbî tutulur⁴⁰⁶, tarih, şiir, müzik, resim ve coğrafya alanlarında çok ciddi eğitim alırlardı⁴⁰⁷. Elimize ulaşan sultan mektuplarından da bunları anlıyoruz⁴⁰⁸.

Ayrıca bu dönemde yetişmiş bir hanım biyografi çalışmalarına da girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli müftülerinin kızı ve kız kardeşi olan Zübeyde b. Esed (öl: 1194/m.1780) Kur'an, hukuk, bilim, dil bilimi ve edebiyat alanlarında çalışmaktaydı. Ayrıca Farsça ve Türkçe olarak yazdığı şiirler yönetici sınıflar ve halk arasında şöhret kazanmış bir şâirdi. Suriyeli biyografi yazarı Murâdî İstanbul'a yaptığı ziyaretlerinden birinde ondan haberdâr olmuştu ve yüzyıllık dönemi içeren biyografi çalışmasına dâhil edilmeye değer tek kadın olarak onu bulmuştu⁴⁰⁹.

3.4.1.3.SIBYAN MEKTEPLERİNDEN SONRA KIZ ÇOCUKLARININ

EĞİTİMİ

Sıbyan mekteplerinden sonra, kız çocuklarının eğitim müesseselerinin başlıcası âile idi. Özellikle ulemâ ailelerinin kızları evde iyi eğitim görürlerdi.

Osmanlı cemiyetinde ulemâ sınıfından olan babaların, kızlarını eğitmeleri ve bu sınıfa mensûp kızların cemiyet içindeki yerleri ve davranışları, ilginç ve az bilinen bir konudur. Genelde bu sınıfın muhafazakâr bir dünya görüşüne sahip oldukları, bu tutumla kızlarını okutmadıkları ve eve kapattıkları düşünülür. Oysa biyografi tetkiklerinin artmasıyla bu sınıfın kızlarının hiç de öyle olmadığı, Osmanlı toplumundaki ortalamanın üstünde eğitim gördükleri bilinmektedir.

⁴⁰⁵ BOA, H.H,nr: 9047 ve nr. 9047/A, (1230 / 1814–1815)

⁴⁰⁶ M.Çağatay Uluçay, *Harem II*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara 1992, s.86–87 ve Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım*, Selçuk Yay. İstanbul 1984, s.106.

⁴⁰⁷ Gerard de Nerval, *Doğu'ya Yolculuk*, çev. Nurullah Berk, (y.y.), İstanbul 1974, s.99.

⁴⁰⁸ M. Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar*, İstanbul Vakıf Matbaası, İstanbul 1956,(Yazar eserdeki mektupların padişahın kadınları ve kızları tarafından bizzat yazıldığını ve padişah kadınlarının ve kızlarının haremde eğitim alarak okuma yazma öğrendiklerini ifade etmektedir.)

⁴⁰⁹ Muhammed Khalil b. Ali el-Muradi (v.1791) *Silk al Durar fi Acyan al-Qarn al-Thani Ashar* (Bulag, 1291–1301 A.H.) II, 117–118' den naklen Ruth Roded, "Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999. V, 423

İlmiye sınıfının en önemli âdetlerinden biri kızlarına eğitim vermektir. Vezîriâzam ve Sancakbeyi kızları ümmî olabilir ama ilmiyenin kızları için, tahsilsizliğin ve okuma yazma bilmemenin istisnâi olduğu görülmektedir. İlim ve sanatla diğer zümrelere göre daha çok uğraşan ilmiye sınıfı için bu durum doğaldır. XVIII. asrın ünlü şâiresi Fitnat Hanım ünlü şeyhülislam İsmail Hakkı Esat Efendinin kızıdır⁴¹⁰.

Osmanlı ailelerinde kız çocuklarının eğitimi, hikâye yazarlarınca zaman zaman tasvîr edilmiştir. Mehmet Tevfik ve Ömer Seyfettin bu yazarlarımızdandır. Mehmet Tevfik *İstanbul'da Bir Sene* adlı eserindeki “Üç Gün Âlâka Sonra İzdivaç” isimli hikayesinde aslen Erzurumlu tüccar bir aileden bahseder. Tüccar Derviş Efendi kızını tâlim ve terbiyeye tâbî tutmuştur. Bu ailede kızlar ailenin erkeklerinden “ahz-ı ilm ü edeb” ederdiler (ilim ve edeb öğrenirlerdi).

Bu ailenin haremde “Ani Kadın” isimli bir hoca kadın vardı. Evin kızı Hesnâ Hanım’ı O eğitmişti. “Ani Kadın” Erzurum’da Müderris-zâde İsmail Efendi isimli ilmiyeden bir zâtın kerîmesi olup hânesinde pederinden ders görmüştü. Hesnâ Hanım bu hanımdan ders alıyordu⁴¹¹.

Bu hikâye gibi Ömer Seyfettin’in *Bahar ve Kelebekler* adlı hikâyesi de kadınların eğitimi hakkında ilginç ipuçları verir. “Biz de okurduk. Kibar, zengin efendiler kızlarına Fârisi öğretir, cami dersleri gösterirlerdi. *Tuhfe-i Vehbi’yi* (Sünbülzâde Vehbi’nin Türkçe-Farsça manzum lügâtı) okuturlardı. Fuzûli’nin, Bakî’nin gazellerini ezberlerdik. *Mesnevî’yi* anlardık. Mükemmel seciyeler, kafiyeler yapar, kocalarımızla müşâere eder(şiirli diyalog), hâfızamıza, zekâmıza, nüktelerimize onları hayrân ederdik. O vakitte bir kadın için en büyük medih, fâzıla, edîbe, şâire, âkile... hanım olmak idi”⁴¹².

Muhtemelen ailelerinde iyi eğitim almış bu hanımlar birikimlerini yeni nesile aktarıyorlardı. Abdülaziz Bey eserinde “Kadın Mektebi” adı verilen kız çocuklarının eğitimlerine devam ettikleri yerlerden bahsederken bu mekteplerin hocaları için “zamanında iyi okumuş, tâlim-i ibtidâ derecesinde ders görmüş, çoğu Kur’an-ı Kerim’i ezberleyerek

⁴¹⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan yay. İstanbul 2001, s.54–55

⁴¹¹ Mehmet Tevfik Çaylak, *İstanbul'da Bir Sene 1311/1893*, haz. Nuri Akbayar, İletişim Yay, İstanbul 1987, s. 90–119

⁴¹² Ömer Seyfettin, *Bahar ve Kelebekler*, den naklen Şevki Aydın “Osmanlı’da Kız Çocuklarının Eğitimi”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, V, 223

hâfıza olmuş hatta ilâhî ve kasideleri usûl-i musiki ile okuyup öğretebilecek hale gelmiş, yaşını başını almış hanımlardı.” der. Bu hanımlar kendi evlerini talebelere açarak mektep haline getirirlerdi. Abdülaziz Bey eserinde İstanbul’da çeşitli semtlerde yedi adet kadın mektebinden bahseder⁴¹³.

Bu ev mekteplerine devam eden kızların çoğu önce sıbyan mekteplerinde erkek çocuklarla beraber okumuş olurdu. On yaşını geçince, tahsile devama hevesli olanlar ve özellikle Kur’an-ı Kerim’i ezberleyerek hâfıza olmak isteyenlerden sesleri müsâit, mûsikiye istidatlı bulunan genç kızlar mektebe alınırdu. Bu kadın mekteplerinde okuma tekniğinden başka, Envârü’l Âşikîn (Osmanlıca bir tasavvuf eseri), Hulviyyât (tatlılar üzerine bir eser), Ahmediyye (Osmanlıca manzum siyer), Muhammediyye (Birgivi’nin Tarikat-i Muhammediye adlı eseri), Dürr-i Yektâ (ilmihal), Mızraklı İlmihal kitapları okutulurdu. Usûl-i mûsiki ile Mevlid-i Şerif, Kaside-i Bür’e (İmam Busayri’nin peygamber aşkı dolu şiiri), ilâhî ve Nât-ı Şerif-i Nebevî okutulmaya çalışılırdı. Kızlara sülûs ve nesih yazıları öğretilir “ketebe” alan genç hanım kızlara çok parlak ketebe cemiyetleri yapılırdı. Ketebe almış hanımlar içinde Mushaf-ı şerîf, şifâ-i şerîf, delâil-i şerîf ve hilye-i şerîf ve çeşitli levhaları yazmış olanlar da vardı. Mûsikişinas Osmanlı hanımlarından bu kadın mekteplerinde haftalık ücretle kız talebelere mûsiki dersi verenler de vardı⁴¹⁴.

Kız çocukları sıbyan mekteplerinde aldığı bilgilerle kalmaz, gerek aile içinde gerek de yetişmiş hanımların yanında eğitimlerini devam ettirirlerdi. Kız çocuklarının eğitiminin modern bir olgu olduğunu söylemek⁴¹⁵ Osmanlı Kadını’nın kültürünü ağızdan öğrendiğini varsaymak isabetli değildir, işi fazla basitleştirmek olur⁴¹⁶.

İşte bu şekilde yetişmiş olan hanımlar sıbyan mekteplerinde hocalık yapmış olmalıdır.

⁴¹³ Abdülaziz Bey, age, s.100

⁴¹⁴ Abdülaziz Bey, age,s.100

⁴¹⁵ R. Roded, agm, s. 426.

⁴¹⁶ Suraiya Faroghi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.128.

3.4.2.EBE HANIMLAR

Osmanlı toplumunda hanımların yapa geldikleri mesleklerden en önemlisi ebelikdir. Ebe (kâbile) hanımlar, toplumda her sınıftan insanın ihtiyaç duyduğu bir mesleği icrâ ederlerdi ve içlerinden bazısı sarayda görevli, maaşlı idi. Sarayda görevlendirilen ebelerin birinci ve ikinci ebe olarak tâyinlerini gösteren arşiv belgeleri bulunmaktadır.

16 Za 1190 / 26 Ocak 1777 tarihli arşiv belgesinde Şehzâde Sultan Mehmet'in ebesi Zeynep Hanıma, kâbile-i evvel Ümmü Gülsüm Hanım gibi kâbile-i sâni ünvânı tevcih olunmuş ve günlük seksen akçe maaş bağlanmıştır⁴¹⁷.

Saray ebesinin asıl görevi doğum yaptırmak olmakla birlikte, hareme alınan kadınların bazen ebeler tarafından muâyene edildiği de olurdu⁴¹⁸.

Ebelerin donanımları ya da doğum yaptırmak dışında kendisinden nelerin beklendiğini Şerâfettin Sabuncuoğlu'nun *Cerrâhiyetü'l Hâniye* adlı eserinden öğreniyoruz. Şerâfettin Sabuncuoğlu, XV. yüzyıl Amasya Darüşşifâsı'nın başhekimlerindendir. Sabuncuoğlu, rahimdeki çibanın yarılması, ters gelen cenîn; ölü cenînin çıkarılması; eşin çıkarılması ve kapalı makadın açılması için cerrâhî müdâhaleleri, kâbile adı verilen ebelerden bekler, eserinde, ana karnında ölen çocuğun çıkartılmasında kullanılan aletlere ait bilgileri de ebenin görevi olarak belirtir. Dolayısıyla ebenin yapması söz konusu olan müdâhaleler yalnızca doğum ile ilgili olmayıp, kadın hastalıkları ile ilgili bazı cerrâhî müdâhaleler de ondan beklenirdi⁴¹⁹.

Bu ebe hanımlar genellikle anadan-soydan görerek bir usta çırak ilişkisi yöntemi ile ebenin yanında doğumlara gide gide yetişirlerdi⁴²⁰. Ebe hanımlardan (muhtemelen) oturdukları mahalleye adlarını verenler de vardı. Galata semtindeki Müeyyet Ebe Mahallesi, adını bu mahallede ikâmet eden ebe hanımdan almış olmalıdır⁴²¹.

⁴¹⁷ BOA, Cevdet, Saray, nr. 523, (16 Za 1190 /26 Ocak 1777)

⁴¹⁸ M. Ç. Uluçay, *Harem II*, s.14-15.

⁴¹⁹ Nil Sarı, "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, (2-3), İstanbul 1996/97, s.15-16

⁴²⁰ N. Sarı, agm, s.23.

⁴²¹ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 6947, (Ra 1206 / Kasım-Aralık 1791)

Abdülaziz Bey eserinde ebe hanımları saray-ı hümâyun ebesi, kibar ebesi, ahad-ı nâs ebesi (halk ebesi) olarak üç sınıfa ayırır.

Saray-ı hümâyuna hizmet eden kâbile hanımların konakları, cariyeye ve uşakları bulunur ve pek kibarane bir hayat sürerlerdi. Bunların sarayca tahsîs edilmiş maaşları, “çiğ tayınları”, ayrıca Ramazan harcı, bayram atıyyesi vardı.

Kibar ebeleri de yine oldukça müreffeh yaşarlardı. Onların da hânelerinde câriye ve hizmetçileri ve kibarca vakit geçirecek kadar servetleri vardı. Bunlar kerîme (kız evlat) ya da gelinlerinden heves edenleri doğumlara beraberinde götürerek eğitir ve halka tanıtırlardı. Böylece mesleğe girenler gösterdikleri mahâret ve bu meslekte pek lâzım olan terbiye, nezâket ve temizliğe verdikleri önem ölçüsünde üne kavuşurlardı⁴²².

Ayrıca Nil Sarı, ebe hanımların yanısıra, hem sarayda hem de toplumda aynı usulle yetişen, çeşitli cerrâhi müdahaleler de dâhil olmak üzere, hekimlik yapan hanımlardan, tabîbe hekîme kadınlardan arşiv belgelerine istinâden bahseder⁴²³.

Abdülaziz Bey, İstanbul’da geleneksel tedâvilerle uğraşan kadınların birkaç sınıfa ayrıldığını, çocuklardaki karın şişliğini ve ishali tedavi edenlere “kırbacı kadınlar”, kaşıntılı ve kabuklu bir çeşit egzama olan ve genellikle çocukların yanaklarında görülen ve alaz denilen hastalığı tedavi edenlere “alazcı kadınlar”; başta görülen, daima kanayan ve sulanan, kalın bir kabuk oluşturan, kaşıntılı bir tür egzamayı tedavi edenlere “kelci kadınlar”, bir şeyden korkan kadın ya da çocuğu tedavi edenlere “korku damarına basıcılar” dendiğini bildirir⁴²⁴.

Kadınların sağlık alanında îfâ ettiği mesleklerin başında ebelik ve hekimlik gelirdi.

⁴²² Abdülaziz Bey, age, s.346.

⁴²³ N. Sarı, agm, s.15–20.

⁴²⁴ Abdülaziz Bey, age, s.354–357.

3.4.3.MÜTEVELLÎ HANIMLAR

Mütevelli, vakıf işlerini vakfiye şartları ve şer'î hükümler dâiresinde idâre ve ru'yet için tâyin olunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir⁴²⁵. Osmanlı toplumunda kadının yönetici olabildiği yegâne hizmet alanı vakıflar olmuştur⁴²⁶.

Vakıfların teşkilat yapısını düzenleyenler vakıf kurucularıdır. Bir kişi vakfını kurarken, vakfın her türlü hukûkî yapısını ve gâyesini belirleyen bir “vakfiye” düzenler. Böylece vakfın yönetimini ve denetimini sağlayacak kişileri tâyin eder⁴²⁷. Yani kurulan vakfın nasıl yönetileceği, kim tarafından yönetileceği, vakıf kurucusu tarafından tesbit edilerek vakfiyeye kaydedilir. İşte vakfın kuruluş aşamasında, vakfın kurucusu tarafından, bundan sonra vakfın nasıl ve kimler tarafından yönetileceği, mütevelli seçilen kişinin kim olduğuna bağlı olarak çeşitli tabirlerle vakfiyelere yansımıştır.

Vakıf kurucusu kişiler, mütevelli olarak genellikle ilk atamada kendilerini seçmişlerdir. Kendilerinden sonra bazıları evladını, bazıları eşini, bazıları azadlı kölesini tayin etmeyi tercih etmiştir.

Evladını mütevelli olarak seçenlerin bazıları, sadece erkek evladını, bazıları en büyük evladını, bazıları en layık evladını, bazıları erkek-kız evladı eşit olarak, bazıları sadece kız evladını tayin etmiştir. Bu seçimler belgelere, “vakıf tevliyeti evlad-ı evladına batnen bade batn meşruta”, “ekber evlada”, “elyak evlada”, “evladın zükur ve inasına” şeklindeki tabirlerle yansımıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde XVIII. yüzyılda İstanbul'da vakıf yöneticiliği yaptığını tesbit ettiğimiz hanımların hepsi, vakıf kurucusu tarafından, vakfın kuruluşu aşamasında, mütevelli olarak tayin olundukları için yöneticilik yapmaktadırlar. Ancak biz vakfiyeleri değil de bizzat mütevelli kadınlar tarafından veya onlar hakkında yazılmış mahkeme kayıtlarını incelediğimizden bazı belgelerde mütevelli hanımın vakıf kurucusu kişinin hangi derecede yakını olduğunu veya tayin olunurken hangi kıstasla mütevelli seçildiğini tesbit edemedik. Bu belgelerde mütevelli hanımlar hakkında “evladiyet ve

⁴²⁵ M.Z. Pakalın, age, II, 640.

⁴²⁶ Hasan Yüksel, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. yy)”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, V, 51.

⁴²⁷ Hasan Yüksel, agm, s.55.

meşrutiyet üzere mütevellî” kaydı bulunmakla beraber başka açıklayıcı tasvir kullanılmamıştır. Bu şekilde “evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellî” tabiriyle anılan ve vakıf kurucusunun ne derecede yakını veya ekber-elyak-aslah- kız evlad gibi seçimini belirleyemediğimiz on dokuz hanım tesbit ettik⁴²⁸.

Bir mütevellî hanım vakıf kurucusu kişinin kızıdır ve meşrutiyet üzere yöneticilik yapmaktadır ancak vakıf kurucusu tarafından, vakfın yönetimi kız evlada mı, ekber evlada mı aslah evlada mı tevcih edilmiş belgede kaydolunmamıştır⁴²⁹.

Her ne kadar vakfiyeleri incelememiş olsak da bazen belgelerde vakfiyede kullanılan tabir aynıyla tekrarlanmış. İki hanım, vakıf kurucusu, vakfının yönetimini”evladının ekberine ba’dehüm evlad-ı evladının ekber evladına” şart koştuğu için yöneticilik yapmaktadırlar⁴³⁰. Bir hanım, vakıf tarafından şart koşulan “aslah evladına ba’de evlad-ı evladına ve evlad-ı evladına batnen ba’de batnın” kaydına uyan kişi olması sebebi ile yöneticilik yapmaktadır⁴³¹. Bir hanım tevliyet “ekber ve aslah evlada” şart koşulduğu, için yöneticilik yapmaktadır⁴³². Vakıf kurucuları zaman zaman “evlad ve ahfadınının erkek ve kızını musavat üzere” yönetici olarak tayin etmişlerdir⁴³³.

Bazı vakıf kurucuları da yönetici olarak erkek evlatlarını, onların nesillerinin kesilmesi durumunda kız evlatlarını, kurmuş oldukları vakıflarına yönetici olarak tayin etmişlerdir. Kaymak Mustafa Paşa vakfı mütevellisi Esmâ Hanım⁴³⁴, Nusuhoglu Mehmet Vakfı

⁴²⁸ BOA, Cevdet, Maarif, nr. 6948, (Za 1219 / Mart 1805) ve nr. 6775, (Z 1205 / Temmuz 1791) nr. 412, (4 B 1182 / 14 Kasım 1768) ve nr. 7664, (13 Ş 1175/9 Mart 1762)
BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 33261, (Ca 1195 / Mayıs-Haziran 1781) ve nr. 30483, (Za 1184 / Mart-Nisan 1771) ve nr. 31230, (27 B 1153 / 18 Ekim 1740) ve nr. 31984, (5 B 1210 / 15 Ocak 1796)
ve nr. 32493, (C 1191 / Haziran-Temmuz 1777) ve nr.24048, (24 S 1176/14 Eylül 1762)
ve nr, 13486, (2 Za 1196/9 Ekim 1782) ve nr. 21372, (L 1210/Nisan 1796)
ve nr. 22826, (Ra 1208/Ekim 1793) ve nr. 22396, (14 Ra 1208/20 Ekim 1793)
ve nr. 27938, (11 N 1192/3 Ekim 1778) ve nr. 2196, (25 M 1209/22 Ağustos 1794)
ve nr. 7657, (12 Za 1208/11 Haziran 1794) ve nr. 12492, (27 L 1180/28 Mart 1767)

⁴²⁹ BOA, Cevdet, Maarif, nr. 7224, (Ş 1144/Ocak 1732)

⁴³⁰ BOA, Cevdet, Maarif, nr. 8986, (21 Za 1212/7 Mayıs 1798) BOA, Cevdet, Evkaf, nr.1980, (21 L 1182/28 Şubat 1769)

⁴³¹ BOA, Cevdet, Maarif, nr. 6866, (C 1207/Ocak 1793)

⁴³² BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 23428, (Za 1173/Haziran 1760)

⁴³³ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 2348, (19 Ş 1204/4 Mayıs 1790)

⁴³⁴ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 2345, (Za 1173/Haziran 1760)

mütevellileri Saliha, Emine, Hatice ve Zübeyde hanımlar⁴³⁵ bu şekilde yöneticilik yapmaktadırlar.

Zaman zaman vakıf kurucusu erkekler vakfın yönetiminin kendilerinden sonra eşlerine tevcih edilmesini şart koşmuşlardır. Eski sadrazamlardan Gazi Hasan Paşa Camii Mütevellisi Emine Hanım⁴³⁶, Halil Hamit Paşa Vakfı mütevellisi Ayşe Hanım⁴³⁷, vakıf kurucusu olan eşleri kendilerinin vefatından sonra eşlerinin mütevelli olmalarını şart koştukları için yöneticilik yapmaktadırlar. Üsküdar'da Valide Atik Camii imamı olan Mustafa Efendi, Atpazarı'nda kurduğu minber vakfının tevliyetini ilk önce kendisine, sonra zevcesine, sonra utekasına şart koşmuştur⁴³⁸.

İki hanım da bizzat kadınlar tarafından kurulan vakıflarda, vakfi kuranın azatlı kölelerine tevliyeti şart koşması sebebi ile yöneticilik yapmaktadırlar⁴³⁹.

Vakıf yöneticisi olan üç hanım, yönettikleri vakıfları kendileri kurmuştur. Beşiktaş'ta Fatma Hanım Cedid Sinan Paşa Camii civarındaki Müslüman mezarlığının temizliği için para vakfetmiştir. Ve vakfını kendisi yönetmektedir⁴⁴⁰. Mola Aşki Mahallesi'nde Fatma Hanım, Molla Mescidi'ne minber ve kürsü koydurup buranın görevlilerine verilmek üzere para vakfetmiştir. Vakfını kendisi yönetmektedir⁴⁴¹. Üsküdar'da Ayşe Hatun bir sıbyan mektebi vakfi kurmuştur. Bu mektebe sıbyan muallimi olarak Raziye Hatun adlı bir hoca hanımı günlük on iki akçe maaş ile hoca tayin etmiştir. Ayşe Hatun da vakfını kendisi yönetmektedir⁴⁴².

Mütevelli hanımlar, genellikle vakfın yönetimini tek başlarına üstlenmişlerdir. Nadiren de olsa birden fazla kişinin aynı vakıfta mütevelli olması ile karşılaşmaktayız. Rukiye ve Fatma Hanımlar, Hacı Hüseyin Ağa Mektebi vakfını⁴⁴³, Hatice ve Emine hanımlar Sinan Ağa Camii vakfını müştereken yönetmektedirler⁴⁴⁴. Karaçelebi-zade Mehmet Efendi camii vakfi

⁴³⁵ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 25177, (R 1165/Şubat 1752)

⁴³⁶ BOA, Cevdet, Evkaf, nr.7730, (21 Ca 1205 / 25 Şubat 1791)

⁴³⁷ BOA, Cevdet, Evkaf, nr.26375, (Ca 1204 / Şubat-Mart 1790)

⁴³⁸ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 31421, (14 M 1182/31 Mayıs 1768))

⁴³⁹ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 23464, (C 1187/ Temmuz-Ağustos 1773) ve nr. 12503, (3 Ş 1205/17 Nisan 1791)

⁴⁴⁰ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 25148, (M 1142/Temmuz 1729)

⁴⁴¹ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 9464, (2 M 1197/8 Aralık 1782)

⁴⁴² BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 33273, (M 1186/Nisan 1772)

⁴⁴³ BOA, Cevdet, Maarif, nr. 7022, (B 1188/Eylül 1774)

⁴⁴⁴ BOA, Cevdet, Evkaf, r. 9464, (2 M 1197// 8 Aralık 1782)

Abdullah, Rabia, Rukiye, hüveyda isimli dört yönetici tarafından müştereken yönetilmektedir⁴⁴⁵.

İstanbul'da kadın-vakıf ilişkisini beş yüz vakfiyeden hareketle inceleyen Gabriel Baer, kadınların XVI. yüzyıl İstanbul'unda oldukça fazla sayıda vakıf kurmuş olmalarına rağmen vakıfların yöneticileri arasında daha az göze çarptıkları sonucunu ortaya koymuştur. Erkeklerin kurduğu vakıfların yüzde 93,9'unun erkek yönetici, yüzde 6,1'inin kadın yönetici tarafından yönetildiğini belirtir. Kadınların kurduğu vakıflarda ise kadınların yönetimde yer alma oranı daha yüksektir. Bu tip vakıflarda yöneticilerin yüzde 73,7'si erkek, yüzde 25,4'ü kadındır. Üstelik kadınların kurduğu vakıflarda yönetim zamanla erkeklerin eline geçiyordu. Gabriel Baer bu verilere dayanarak vakıfları, kadınlara ait mülkiyetleri yeniden erkeklerle döndürmenin bir yolu olarak nitelemektedir⁴⁴⁶.

XVIII. yüzyılda Halep'te kadın-vakıf ilişkisini inceleyen Meriwether'e göre Baer'in iddiası yeniden değerlendirilmelidir. Zira Baer'in iddiaları ile Halep'teki araştırmanın sonuçları birbirine uymamaktadır. Belki de Baer bu sonuca verileri yorumlamadaki yöntem farklılığı sebebiyle ulaşmıştır. Meriwether, Halep'te vakıf kuran erkeklerin vakıf yönetiminden kadınları dışlamadığını tesbit etmiştir. Vakfiyelere göre erkekler %90 oranında ilk yönetici olarak kendisini, değilse oğulları ve kızlarını, babasını ve erkek kardeşinin kızını atamıştır. İlk yöneticiden sonra %22 oranında eşler, %17 oranında oğullar ve kızlar, %40 oranında belli bir birey belirtilmeksizin kendi soylarından erkek ya da kadınları mütevellî seçiyorlardı. Sadece beş örnekte sadece erkekler seçilmişti. Ancak bunların soyları kesildiğinde yönetim kadınların eline geçebilecekti⁴⁴⁷.

Bizim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tesbit ettiğimiz belgelerde de aynı durum söz konusudur. Mütevellî olan yirmi dokuz kadın erkeklerin kurduğu vakıfları yönetirken yedi kadın, kadınlar tarafından kurulmuş vakıfları yönetmektedirler. İki vakıfta yöneticinin erkek

⁴⁴⁵ Cevdet, Evkaf, nr. 33273, (M 1186 / Nisan-Mayıs 1772)

⁴⁴⁶ Gabriel Baer "Women and Waqf, An analysis of the İstanbul Tahrir of 1546", *Studies in Islamic Society, Contributions in Memory of Gabriel*(den) Gabriel R. Warburg ve Gad G. Gilbar (Hayfa, İsrail, Haifa University Press, 1984) 'den naklen R. Roded, agm, s.420, Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, Beyan Yay. İstanbul 1998, s.144, Margaret L. Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s.135

⁴⁴⁷ Margaret L. Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s.136

olması şart koşulmuşken erkek evladın soyu kesildiğinden yönetim kadınların eline geçmiştir. Üstelik mütevellilerin çoğu mektep, camii, mescid, fırın, darülhadis, kütüphane gibi kamuya hizmet veren kurumları yönetmekteydiler. Dolayısıyla kamusal roller üstlenmek zorundaydılar.

Meriwether, Baer'in vakıfları kadınların mallarını, erkeklere döndürme mekanizması ve kadınların iktisadi konumlarına yönelmiş bir tehdit olarak görmesini eleştirerek, bu düşünceyi benimsemek birkaç önemli noktayı gözden kaçırmak olur. Bu noktalardan biri “geri döndürme” sürecinin iki yönlü işlemesidir. Erkekler nasıl zaman içinde kadın vakıflarının denetimini ele geçiriyor ya da vakıf kazançlarından büyük bir pay alıyorsa, bazı kadınlar da erkek vakıfları üstünde denetim kurup erkeklere ayrılmış kazançları almışlardı. Zaman ille de erkeklere yaramış değildi. Son bir nokta olarak da kadınlar vakıf işlerinde kurucu, lehdar ve yönetici olarak kendilerine ve başkalarına ait kaynakların kullanımı üstüne bir miktar denetim kurma ve fırsatını bulmuştu, diyerek cevap vermektedir⁴⁴⁸.

Vakıf yöneticilerinin başlıca sorumluluğu, vakfın yükümlülüklerini yerine getirebilmesine yetecek gelirin yaratılması ve lehdarlara borçlu kalınmaması noktası etrafında toplanır. Kadın yöneticiler de erkek yöneticiler gibi vakıf akarlarının korunmasıyla uğraşıyorlardı⁴⁴⁹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde mevcut müteveli hanımların dilekçelerine göre hanım mütevelliler çoğunlukla vakıflarında görev yapacak olan kişilerin atanması için yazışmalar yapmışlardır⁴⁵⁰. Vakfın akarlarının gelirlerini tahsil ve ilgili yerlere harcanması da mütevellilerin gözetimindeydi⁴⁵¹. Zaman zaman hanım yöneticiler vakıflara yapılan haksız müdahalelerin önlenmesi⁴⁵², vakıf çalışanlarının ehliyetsizlikleri sebebiyle vakfa verilen zararın giderilmesi⁴⁵³ için uğraşmışlardır.

Acaba müteveli hanımlar, görevlerini her zaman layıkıyla mı yerine getiriyorlardı? Zaman zaman vakıf işlerini kötü yönettikleri olmuyor muydu? Elbette müteveli hanımların

⁴⁴⁸ M. Meriwether, agm, s.143

⁴⁴⁹ M. Meriwether, agm, s.138

⁴⁵⁰ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 9464, (2 M 1197/8 Aralık 1782)

⁴⁵¹ BOA, Cevdet, Evkaf, nr.23767, (Z 1203/Ağustos 1789)

⁴⁵² BOA, Cevdet, Belediye, nr. 5413, (Za 1175/Mayıs 1762)

⁴⁵³ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 24300, (13 Za 1139/2 Temmuz 1727)

hepsinin çok iyi yöneticilik yaptıklarını iddia edemeyiz. Üsküdar’da Hüdayi Mahmut Efendi evkafı mütevellisi Hayrunnisa Hanım kendisi hakkında yapılan bir dizi şikâyet sonucunda görevinden alınmıştır. Müteveli hanım dergâh dervişleri ve şeyh efendisi tarafından şikâyet edilmiştir. Şikâyet konuları, layık olmayan kişileri vakıf mutfağında ve kitabet vazifesinde görevlendirmesi, namahremden kaçmayarak evine erkek alması, dergâh dervişlerine ve fakirlere verilmesi şart olan vazifeleri kendi tanıdıklarına vermesidir. Yapılan soruşturma sonucunda Hayrunnisa Hanım’ın yerine evlad-ı vakıftan başka bir hanım müteveli olarak atanmıştır⁴⁵⁴.

Vakıflarda “ber vechi meşrûta” (vakıf kurucusu tarafından seçilerek) yönetici olan kadınlar bu görevlerine karşılık maaş almışlar, vakfın yönetimini ellerinde tutmuşlardır⁴⁵⁵.

3.4.4.ESİRCİ KADINLAR

Osmanlı toplumunda kadınların îfâ ettiği mesleklerden biri de esirciliktir. Gedikpaşa yakınlarında ikâmet eden esirci çingene Ayşe, vârisiz vefât etmiştir. Hakkında “servet sâhibi olduğu” şâyiası vardır. Bu sebeple padişah muhallefâtının (terekezinin) müsâdere (devlet hazinesine aktarılması) olunmasını emretmiştir⁴⁵⁶.

1641’de esirciler loncasında geniş çaplı yeniden örgütlenme teşîs edilmiş bunun sonucunda loncada otuz iki erkek, sekiz kadın satıcı ve on dokuz dellâl ile üye sayısı sınırlanmıştır⁴⁵⁷. Bu tarihte İstanbul’da esir tüccarlığı yapan ve yapılan yeni düzenleme ile bundan sonra da devam etmesine izin verilen hanımlar şunlardır. Süleymaniye’den Alime Hatun, Valide Hamamı kurbunde sakine olan Emine Hatun, At Meydanı yakınlarında Firuz Ağa Mahallesinde Hamamcı kızı Safiye Hatun, Deniz Hamamı Mahallesinde Rukiye Hatun,

⁴⁵⁴ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 5317, (7 M 1124/*****)

⁴⁵⁵ Her belgede maaşı kayıtlı değildir. Ancak ilk atamalarda maaş kaydolunmuştur. Bir vakıfta yevmi iki akçe iken bir diğesinde yevmi yirmi akçedir. BOA, Cevdet, Maarif, nr:4160, (Z 1205 / Temmuz 1791) ve nr:6866, (C 1207 / Aralık-Ocak 1792–1793)

⁴⁵⁶ BOA, Cevdet, Adliye, nr:939, (R1208 / Ekim-Kasım 1793)

⁴⁵⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da İhtisap Müessesesi*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul 1987, s. 120–121

Soğan Ağa Mahallesi'nde Döndü Hatun, Soğan Ağa Mahallesi'nde Fatıma Hatun, Emin Bey Mahallesi'nde Saime Hatun, Sofular Mahallesi'nde Hayri Hatun⁴⁵⁸.

Abdülaziz Bey de eserinde ellerinde seçme değerli câriye bulunduran, büyük sermâye sahibi esircilerden bahseder. Bunların bir kısmı kadındır. Dizdâriye'de Hacı Zekiye Hanım, Langa'da Üsküplü Şehime Hanım, Şhremeni'nde Şerife Hanım ve Cellat Çeşmeli Çerkez Emine Hanım için, o vakitler çok meşhûrdu der. Bunlardan alınan veya bunların aracılığıyla bulunan câriyelerin pek kıymetli olduğundan bahseder⁴⁵⁹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmamızda, hanımların meslekleri ve gelirlerine dair yukarıda sunduğumuz belgelere ulaşıldı. Belgelere yansıyanların dışında hanımların başka mesleklerle de uğraştığını biliyoruz. Saray haremine hizmet veren tüccar-bohçacı kirâ kadınlar⁴⁶⁰, ünlü ve kıymetli kilim ve halıları dokuyan dokumacı kadınlar⁴⁶¹, kendileri kullanmak için değil sipariş üzerine çalışan nakışçı kadınlar⁴⁶², çengi kadınlar⁴⁶³, her eve giderek pazarlamacılık yapan bohçacı kadınlar⁴⁶⁴ aklımıza ilk gelenlerdir.

İstanbul dışında Ankara'da sof imalatında⁴⁶⁵, Bursa'da ipekli dokuma imalatında⁴⁶⁶, Balıkesir'de aba⁴⁶⁷, Manisa'da dokuma⁴⁶⁸, imalatında kadınların varlığından söz edebiliriz.

Aslında örnekleri daha da arttırmak mümkündür. Ancak “kadınların Osmanlı ekonomisinin bütün sektörlerinde önemli rol oynadıkları artık açıkça ortaya çıkmıştır. Bunun da ötesinde daha önce var olduğu farz edilen cinsiyet farklılıklarının yanıltıcı olduğu dikkatli incelemelerden sonra kanıtlanmıştır. Kadınların görünüşte kendilerini toplumdan ayrı

⁴⁵⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 236

⁴⁵⁹ Abdülaziz Bey, age, s.316.

⁴⁶⁰ S.Faroqhi, age, s.134

⁴⁶¹ S.Faroqhi, age, s.134

⁴⁶² S.Faroqhi, age, s.134

⁴⁶³ Abdülaziz Bey, age, s.388–390.

⁴⁶⁴ S.Faroqhi, age, s.134

⁴⁶⁵ Halit Ongan, Ankara İki Numaralı Şeriye Sicili, TTK, Ankara 1974, s. 103

⁴⁶⁶ Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü(1600–1700)", çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8, 1998,s.337.

⁴⁶⁷ K. Yılmaz Koca, age, s.69.

⁴⁶⁸ M. Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Manisa CHP Halkevi Yay, 1942, s.133

tutmaları, kadınların ekonomik faaliyetlerinin önünde bir engel oluşturmadığı anlaşılmaktadır⁴⁶⁹ diyebiliriz.

Osmanlı kadı sicillerinin yaygın bir biçimde kullanılması sayesinde ki kadınların geçmişteki yaşamının ekonomik faaliyetleri yönünü öğrenebiliyoruz. Bu verilerden açıkça anlaşılan nokta, kadınların mülk sahibi olabildiği ve gayrı menkul piyasasında etkin olduklarıdır. Tarihçiler haklı olarak kadının açıkça görülen iktisâdî etkinliğinin öteden beri kadının güçsüzlüğü, iktisâdî özerklik yoksunluğu ve eve kapatılması gibi varsayımları düzelten önemli öğeler olduğunu vurguluyor. Söz konusu belgeler mahkemelerce kadının haklarının nasıl yüceltildiğini ve kadınların iktisâdî kaynaklara ulaşmasına imkan sağladığını ortaya çıkarıyor. Bununla birlikte, kadının mülklere erişiminin ve mülk sahibi olabilmesinin anlamı üstünde hala anlaşılmış ve açık seçik bir görüşe ulaşılmış değil. Kadınlar, kendilerine miras kalan mülkleri satmak zorunda bırakıldıkları için mi gayrı menkul piyasasında etkindiler? Başka bir deyişle kadınların mülk sahipliği gerçekte geçici miydi? Sahibi oldukları mülkleri fiilen denetimleri altında tutuyorlar mıydı? Yoksa mülkün gerçek yönetimi ve denetimi erkeklerin elinde miydi? Tüm bunlar sınırlı sayıda vak'a incelemesinde çözülemeyecek, zor ve karmaşık sorular⁴⁷⁰.

Üstelik kadınların ve erkeklerin mal varlıkları açısından karşılaştırılarak kadın erkek arasında mal dağılımı açısından nasıl bir dengenin olduğu ortaya çıkarılmalıdır. XVIII. yüzyıl İstanbul'u için böylesi bir değerlendirme yapma imkânı sunacak araştırmalardan yoksunuz. Ancak Tanzimat dönemi Bursa'sında 1839–1864 yılları arasına ait 720 müslüman terekesini inceleyen Abdurrahman Kurt'un araştırmasının sonuçlarına göre fakir sınıfın %56.90'ı erkek %43.10'u kadın, orta sınıfın %65.85'i erkek %34.19'u kadın, zengin sınıfın ise %89.62'si erkek %10.5'i kadındır. Tabakalaşmalarda erkeklerin açık bir üstünlüğü vardır⁴⁷¹. Aynı şehrin XVII. Yüzyıldaki durumuna göre kadınlar, Bursalı iş adamlarına göre daha aşağı bir durumda fakat mesleksiz erkeklere, hatta erkek esnafa göre çok daha iyi bir durumdadır⁴⁷².

⁴⁶⁹ Ruth Roded, "Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, V, 423

⁴⁷⁰ Margaret L. Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770–1840", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s.124

⁴⁷¹ A.Kurt, agm, s. 100

⁴⁷² H. Gerber, agm, s. 239–240

Dolayısıyla kadınların ekonomik hayattaki yerleri aynı dönemdeki erkeklerin statüsü ile de karşılaştırılarak incelenmelidir.

3.5. MAAŞ VE SOSYAL YARDIM ALAN HANIMLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmamızda, çok sayıda kadının maaş veya yardım almasına dair belgelere rastladık. Maaş alan hanımların çoğu askerî zümre olarak ifâde edilen Osmanlı yönetici sınıfına mensup hanımlardır. Sosyal yardım alan hanımların çoğunluğu da reâya tabir olunan halk tabakasından ve bir şekilde yardıma muhtaç hanımlardır.

3.5.1.MAAŞ ALAN HANIMLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmamızda çok sayıda maaş alan hanımla karşılaştık. Karşılaştığımız bu belgeleri doğru anlayabilmek için öncelikle Osmanlı devlet görevlilerinin (askerî zümre), maaş ve emeklilik sistemlerini anlamak gereklidir. Zirâ bu belgeler, doğrudan doğruya bu konu ile âlâkalıdır

3.5.1.1. ASKERÎ ZÜMRENİN MAAŞ VE EMEKLİLİĞİ

Osmanlı'da devlet görevlileri veya idâre edenler askerî zümre olarak adlandırılırlar. Askerî zümreyi ilmiye-adliye, kapıkulları ve tımarlı sipahiler oluşturur⁴⁷³.

İlmiye görevlileri genellikle vakıf sistemi içindeydiler ve görevleri süresince yüksek maaş alırlardı⁴⁷⁴.

İlmiye (ve adliye) görevlilerine azledildiklerinde “arpalık” verilirdi. Arpalık, vezir, beylerbeyi ve sancak beyleri gibi askeri sınıf ile ilmiye sınıfından mâzul şeyhülislam,

⁴⁷³ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi”, *İktisat ve Din*, haz. M. Özel, İz Yay, İstanbul 1984, s.58.

⁴⁷⁴ A.Tabakoğlu, agm, s.58.

kadıasker ve mevâlinin geçinmeleri için tahsîs olunan mâzûliyet maaşı veyahut tekâüt maaşının adıdır⁴⁷⁵.

Arpalık, aynî ve nakdî olabilirdi. Yani ya belli bir toprak parçasının yıllık hâsılatı ve gelirinin tahsîsi veya hazîneden belli bir meblağın tahsîsi şekillerinde gerçekleşebilirdi⁴⁷⁶.

Arpalık, mâzuliyet maaşı veya tekâudiye gibi bir şey iken sonradan eski usul arpalık şekli kaldırılarak aylığa (maaşa) bağlandı⁴⁷⁷ ve bu durum daha sonra genişleyerek arpalık maaşı ve onu müteâkip isim değişikliğiyle tarîk maaşı ve en son olarak rütbe maaşı adını aldı⁴⁷⁸.

Askerî zümrenin diğer grubunu oluşturan kapıkullarına gelince, bunların da emeklilik yaşı yoktur. Yalnız kapıkullarının iş yapamaz hale gelenleri (aynı anlama gelen amel-mande* olanları) emekli olabiliyorlardı. Bunlar için ulûfe defterlerinde, bütçelerde, mütekâid, bazı belgelerde, yazma eserlerde, oturak** denirdi⁴⁷⁹.

Emekli olabilmek için silah altında saç ağartmış, aldığı yaralardan hizmete iktidârı kalmamış olmak gerekirdi⁴⁸⁰.

Yeniçerilerin emekli maaşı II. Selim zamanına kadar şehir emîninden veya selâtin câmilerin vakıflarından ödenirdi. II. Selim'den itibaren ise, emekli yeniçeri maaşları mevâciblerin ödeme zamanında hazîneden verilmeye başlandı⁴⁸¹.

Sadâretten azil ve tekâüt edilen vezirlere, savaşta hizmeti geçenlere, eşkıyâyı tenkîle, memur olanlara da arpalık verildi⁴⁸².

⁴⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988, s.118.

⁴⁷⁶ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.18.

⁴⁷⁷ M. Z. Pakalın, age, I, 85.

⁴⁷⁸ İ.H. Uzunçarşılı, age, s.120

* Amelmande: Yeniçerilerden ihtiyarlığı dolayısıyla tekâüd edilenler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Mânâsı "işten kalmış" demektir. Yeniçerilere "amelmande" nâmıyla, tekâütlük verilmesi ilk evvel Kânuni'nin oğlu İkinci Selim zamanında başlamıştır; bkz .M .Z. Pakalın, age, I,57

** Oturak: İyi hizmetlerine karşılık taltife layık görülen alîl (illetli) ve ihtiyar yeniçerilerin muvazzaf hizmetten af ve tekâütlük ile çırağ olunmaları münâsebetiyle kullanılır bir tabirdir. Alîl olanların tekâüdü nizam iktizâsındandı.; bkz .M.Z. Pakalın, age, II, 742

⁴⁷⁹ Ahmet Tabakoğlu, agm, s.59.

⁴⁸⁰ M. Z. Pakalın, age, II, 742.

⁴⁸¹ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı'da Yeniçeri Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1988, s. 380 ve A.Tabakoğlu, agm, s.60.

⁴⁸² İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, "Arpalık", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, no: 17 (94) s.276 ayrıca

Her ne kadar Osmanlı'da emeklilik için yaş haddi veya "emeklilik" sistemi, prim ödeme gibi modern olgular olmasa da gerek arpalık sisteminden gerek oturak sisteminden yola çıkarak Osmanlı'da emeklilik fikrine yaklaşık bir sistem olduğunu söyleyebiliriz. Elimizdeki belgelerde devlet görevlilerine hazîneden tahsîs edilen bu maaşların vefâtları halinde bakmakla yükümlü oldukları anne, hanım ve evlatlarına (bir kısmı kesilerek) tevcih edildiğini görüyoruz.

3.5.1.2.ASKERÎ ZÜMRENİN BAKMAKLA YÜKÜMLÜ OLDUĞU

HANIMLARA TAHSÎS EDİLEN AYLIKLAR

İstanbul Gümrükleri'nden maaş alan hanımların üçü sadrâzam yakınıdır. Münevver Hâtun b. Abdülkerim, vefât eden eski sadrâzamlardan Sait Mehmet Paşa'nın hanımıdır. Münevver Hatun, günlük doksan akçe vazifeye mutasarrıftır. Münevver Hâtun vefat edince, mahlûl kalan vazifesini, evlatları Şah Bey'le, Cevher Hanım talep etmiş kırk akçesi kendilerine tahsîs olunmuştur⁴⁸³.

Fatma Hanım ve Hasan Bey, vefât eden eski sadrâzamlardan Şahin Ali Paşa'nın evlâtlarıdır. Babalarının vefâtı ile terekesinin müsâdere edildiğini, dolayısıyla perişan ve borç içinde kaldıklarını beyân ederek, medâr-ı maaş talebinde bulunmuşlar. Arz olunan takrîrde "şâyân-ı merhamet olmaları sebebi ile Fatma Hanım'a gümrükten vazife tahsîsinin münâsip olacağı" yazılmıştır. Belgenin üzerinde padişah hattı ile "münâsip vech ile verile" notu vardır⁴⁸⁴.

Böylesi bir tahsîsattan "vezareti ref olunan"* İsmail Paşa'nın câriyesi Azime Hanım'ın da faydalandığını görüyoruz. İsmail Paşa vefât etmiştir. Cariyesi Azime Hatun'a İstanbul Dûhan Gümrüğü malından aylık yüz kuruş "medâr-ı maaş" tahsîs olunmuştur⁴⁸⁵.

emekli yeniçerilere ödenen maaşların bütçedeki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. A. Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s.183–193.

⁴⁸³ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 13238, (29 S 1192 / 26 Mart 1778)

⁴⁸⁴ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 12727, (1207 / 1792–1793)

* (Merfû'ul vezâre: Vezirlerden işlediği bir kabahatten veya devletçe görülen herhangi bir sebepten dolayı vazifesinden azl ile beraber vezirlik rütbesi alınmış olanlar hakkında kullanılır bir tabirdir.) bkz. M.Z. Pakalın, *age*, II, 431

Bu şekilde kendilerine maaş (vazîfe) bağlanan hanımların bir kısmı da ilmiye mensubu kişilerin aileleridir. Askerî zümreye mensup ilmiye aileleri de böylece sosyal güvenlik kapsamına alınmış, başlarında bulunan ilmiye mensubu aile reisleri vefât edince, geride bıraktıklarına muhtelif gümrüklerden “medâr-ı maaş vazîfe” tahsîsâtı yapılmıştır.

Ulemâdan Şeyh Mehmet Bursa’da Mîzan-ı Harîr Mukâtaası malından almak üzere günlük iki akçe vazîfeye mutasarrıftır. Vefât edince bu vazîfe kız kardeşleri Zeynep ve Fatma’ya (her vecihle müstahak olmaları sebebi ile) verilmiştir⁴⁸⁶.

Yine aynı şekilde Anadolu Baş Halifesi** İshak Efendi’nin kızına da maaş bağlanmıştır. İshak Efendi’nin kızı Saliha Hanım bir arzuhâl sunarak muhtaç olduğunu ve babasının vefat ettiğini, babasının yirmi dört akçelik vazîfesinin de kendisine verilmediğini beyân ederek “medâr-ı maîşet vazîfe ihsânını” rica ediyor. Kendisine simkeşhânedan almak üzere günlük dört akçe vazîfe tahsîs ediliyor⁴⁸⁷.

Bu şekilde Kilisli Merhûm Ali Efendi’nin eşi Emetullah Hanıma (hâmiledir) on yedi akçe iki kızına on ikişer akçe⁴⁸⁸, Gelibolu’da Yazıcızâde Mehmet Efendi evlâdından Ayşe Hatun’a Keşan Mukâtaasından bir miktar vazîfe⁴⁸⁹, Yekdest-zâde Seyyid Mehmet Efendi’nin yetim kızlarına İstanbul Gümrüğü Mukâtaasından otuzar kuruş (aylık)⁴⁹⁰, Kaptan-ı Hümâyunun Hocası Seyyid Halil’in annesine beylik fırından iki has ekmekle İstanbul Gümrüğü’nden günlük beş akçe⁴⁹¹ tahsîs ediliyor.

Ayrıca askerî zümre mensubu paşaların kızlarına, hanımlarına da vefâtlarını müteâkip maaşların bağlandığını görüyoruz.

Vâlî iken vefât eden ancak muhalledîfâtı borçlarına yetmeyen Yakup Paşa’nın kızına İstanbul Gümrüğü’nden yirmi akçe⁴⁹², Gence’de ölen Sarı Mustafa Paşa’nın gâyet ihtiyar ve

⁴⁸⁵ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr.9312, (25 L 1212 / 12 Nisan 1798)

⁴⁸⁶ BOA, Cevdet, Maliye, nr.20882, (20 Ra 1139 / 15 Aralık 1726)

** Başhalife: Eskiden halife adını taşıyan kalem kâtiplerinin başlarına verilen addı; bkz. M.Z. Pakalın, age, I, 163)

⁴⁸⁷ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7692, (6 B 1146 / 13 Aralık 1733)

⁴⁸⁸ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 8851, (19 M 1171 / 3 Ekim 1757)

⁴⁸⁹ BOA, Cevdet, Maarif, nr. 9077, (Ra 1171 / Aralık-Ocak 1757–1758)

⁴⁹⁰ BOA, Hatt-ı Hümâyün, nr. 10026, (1205 / 1790–1791)

⁴⁹¹ BOA, Hatt-ı Hümâyün, nr. 10899, (1210 / 1795–1796)

⁴⁹² BOA, Cevdet, Maliye, nr. 17790, (M 1158 / Şubat-Mart 1745)

muhtaç hanımına İstanbul Gümrüğü'nden on beş akçe⁴⁹³, İstanbul Gümrüğü'nden yüz elli akçe maaşı olan Osman Paşa'nın vefâtı üzerine kızına maaşının yedi akçesi⁴⁹⁴, Kalas Muharebesi'nde esir olup eceliyle ölen Silistrelî İbrahim Paşa'nın eşine ve kızına İstanbul Gümrüğü'nden aylık otuz beş kuruş⁴⁹⁵, Bosna Valisi Mehmet Paşa'nın kızına günlük yirmi akçe⁴⁹⁶, Vidin Muhafızı Kara Mehmet Paşa'nın vefatıyla İstanbul Gümrüğü'nden aldığı maaşının iki akçesi kız kardeşinin kızı Fatma Hanım'a⁴⁹⁷ tahsîs olunmuştur.

Hulâsa-i kelâm Devlet-i Âli Osman'a hizmetle ömür geçiren ve görev yaptıkları esnada vefat eden paşaların, hâl-i hazırda aldıkları maaşların bir kısmı kesilerek mütebâkîsi arkalarında bıraktıkları eşleri, kızları, kız kardeşlerine tahsîs olunmuş ya da bu kişilere gümrüklerden almak üzere yeni vazîfeler tevcih olunmuştur.

Bu maaşların bağlanmasında usûl şöyle idi. Askerî zümre mensûbu kişinin vefâtı ile arkasında bıraktığı hanımlar bir arzuhâl sunar, hallerini, durumlarını bildirir ve geçinmelerini temîn edecek bir miktar maaş talep ederlerdi⁴⁹⁸. Uygun görülürse ellerine günlük ne kadar tahsîs olunduğunu ve nereden alacaklarını bildiren beratlar verilirdi⁴⁹⁹. Bu vazîfeler her ne kadar günlük olarak verilmişse de berat (hak) sahipleri üç ayda bir ellerindeki beratlarla ilgili yerlere gider, hesaplarını muhâsebeye yaptırır ve maaşlarını alırlardı⁵⁰⁰. Veya yakınları olan kişinin vefâtını ve nereden maaşı olduğunu bildirir bu maaşın kendilerine tahsîsini isterlerdi. Maaşın bir kısmı kendilerine tevcih olunurdu⁵⁰¹.

Hanımlar zaman zaman kendilerine tahsîs olunan maaşlara zam yapılmasını isterler eğer uygun görülürse talepleri yerine getirilirdi⁵⁰².

⁴⁹³ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7697, (11 Ca 1158 / 11 Temmuz 1745)

⁴⁹⁴ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7163, (2 R 1174 / 12 Ekim 1760)

⁴⁹⁵ BOA, Cevdet, Maliye, nr:43, (1207 / 1792–1793)

⁴⁹⁶ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 3836, (24 M 1208 / 1 Eylül 1793)

⁴⁹⁷ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 9945, (3 Za 1209 / 21 Haziran 1795)

⁴⁹⁸ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 17790, (M 1158 / Şubat-Mart 1745)

⁴⁹⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 3836, (24 M 1208 / 1 Eylül 1793)

⁵⁰⁰ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 43, (1207 / 1792–1793)

⁵⁰¹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7163, (24 C 1174 / 1 Ocak 1761)

⁵⁰² BOA, Cevdet, Maliye, nr. 328, (21 N 1153 / 10Aralık 1740)

Fındık Mehmet Paşa kerimesi Rabia Hanım İstanbul Gümrüğü'nden aldığı yirmi bir akçelik maaşına zam istemiş, kendisine dokuz akçe zam verilmiştir.

BOA, Cevdet, Maliye, nr. 6505, (29 C 1151 / 14 Eylül 1738)

Havva Hatun İstanbul Gümrüğü'nden günlük otuz akçe maaşı olan bir hanımdır. Maaşına onbeş akçe zam istiyor. On akçe zam alıyor.

Ayrıca defterdâr gibi kalemiye mensubu olanların⁵⁰³, teberdâr⁵⁰⁴, ve rikabdâr⁵⁰⁵, çukadar⁵⁰⁶ gibi Enderûn görevlilerinin vefâtıyla da yakınlarına maaş bağlandığını görüyoruz.

Hatta elli seneden fazla Çırağan Sarayı bekçiliği yapan, Padişaha hizmetle ihtiyarlayan Mehmet ve hanımı Ayşe'ye de maaş bağlanmıştır. (Mehmet'e Mizan-ı Harir'den günlük kırk akçe, hanımı Ayşe'ye aynı yerden günlük on beş akçe)⁵⁰⁷

Görüldüğü üzere bir şekilde devlete ve padişaha hizmetleri olmuş ve bu hizmetle ihtiyarlanmış kişilere ve onların vefâtıyla yakınlarına maaşlar bağlanmıştır.

Maaş miktarlarını değerlendirdiğimizde, en yüksek maaşların sadrazam eşlerine (veya cariyelerine) verildiğini görüyoruz. Onları paşaların kızları ve hanımları takip ediyor. İlmiye mensupları da bu sınıfa yakın maaşlar almıştır. En düşük maaşlar günde birkaç akçe ile teberdâr ve rikabdâr yakınlarına verilmiştir.

3.5.1.3. SADECE MAAŞ ALDIĞINI BİLDİĞİMİZ HANIMLAR

Bazı hanımların, aldıkları maaşları, ne sebeple, yani hangi devlet görevlisine akrabalıkları sebebi ile aldıklarını tespit edemedik. Zira belgeler bize bu bilgiyi vermiyor. Sadece falan hanımın falan yerden alacağı maaştan bahsediyor.

Ancak bazı hanımların aldığı maaşlar için “vazîfe ocaklı vazîfesidir” kaydı vardır. Ocaklı; yeniçeri ocağı mensûbu⁵⁰⁸ demek olduğuna göre, bu maaşları alan hanımlar vefât eden yeniçerilerin hanımları veya kızları veya anneleri olabilirler⁵⁰⁹.

⁵⁰³ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 9015, (5 N 1181 / 25 Ocak 1768) (Defterdâr Merhûm Behçet Mehmet Efendi'nin kızı Naile Hanım ve küçük evladına kırk akçe bağlanmıştır.)

⁵⁰⁴ BOA, Cevdet, Saray, nr. 3823, (26 B 1149 / 30 Kasım 1736) ve H.H, nr. 11066, (1205 / 1790-1791) Teberdâr: Harem-i hümâyun ile eski sarayın, şehzâdelerin ve saray hâricinde sultanların muhafazalarına memur bir sınıf olup Darus-saade Ağalığına merbuttu; bkz. M.Z. Pakalın, age, III, 429

⁵⁰⁵ BOA, Cevdet, Saray, nr. 8964, (19 N 1185 / 26 Aralık 1771) ve Cevdet, Maliye, nr. 14822, (1143 / 1730-1731)

Rikabdâr: Padişahların atla bir yere gidişleri sırasında üzeniği tutmak suretiyle ata binip inmelerine yardım eden adam hakkında kullanılan bir tabirdir; bkz. M.Z. Pakalın, age, III, 44

⁵⁰⁶ BOA, Cevdet, Maliye, nr.2747, (3 R 1204 / 21 Kasım 1789)

Çukadar: Resmi dairelerin ayak hizmetlerini yapanlara bu ad verilmiştir; bkz. M.Z. Pakalın, age, I, 384

⁵⁰⁷ BOA, Cevdet, Saray, nr. 4434, (17 C 1213 / 27 Ekim 1798)

⁵⁰⁸ M.Z. Pakalın, age, II, 712.

Ocaklı tabir olunan maaşlarda şöyle bir usûl vardı. Bu tür maaşları alan hanımlar vefât ettiğinde vazîfeleri “mahlûl” diye adlandırılırdı. Bu mahlûlü gelip ihbâr edene (hanım, erkek fark etmez) ihbâriye olarak günlük iki akçe tahsîs etmek kânundu⁵¹⁰.

Bu tip maaşlarda da bir eşitlik olmadığını görüyoruz. Hüsnüşah Hatun günlük on beş akçe⁵¹¹, Emine Hatun günlük altmış akçe⁵¹², ismi yazılmamış bir hanım günlük otuz akçe⁵¹³ maaş alıyorlardı.

Hüsnüşah Hatun’un vefatını bildiren iki oğluna söz konusu vazîfenin sekiz akçesi, Emine Hatun’un vefatını bildiren akrabalarından dört hanımın her birine onar akçe, ismi belgeye kaydolunmamış hanımın yakınları olan iki hanıma yedi akçe ihbâriye olarak bağlanmıştı. Kânunen ihbâriye olarak iki akçe bağlanırdı. Ancak zaman zaman iki akçenin üzerine ilave yapıldığını da görüyoruz.

Ayrıca daha önce belirttiğimiz gibi bazı hanımların aldıkları maaşları ne sebeple aldıklarını tespit edemedik. Bu hanımları şöyle sıralayabiliriz.

Fatma Hanım İstanbul Gümrüğü’nden günlük dokuz akçe⁵¹⁴, diğer Fatma Hanım Kahve Gümrüğü’nden günlük yirmi akçe⁵¹⁵, Ali, Hatice ve Hâce Hatice isimli üç kişi bâb mahkemesi mahsulünden aylık altı kuruş otuz para⁵¹⁶, Emine Hatun İstanbul Gümrüğü’nden günlük otuz akçe⁵¹⁷, Fatma Hatun İstanbul Dûhan Gümrüğü’nden günlük yüz akçe⁵¹⁸, Emine b. Ahmet İstanbul İhtisap Mukâtaası’ndan günlük on akçe⁵¹⁹, Ayşe Hatun İstanbul Gümrüğü’nden günlük iki akçe⁵²⁰ maaş alıyorlardı.

⁵⁰⁹ BOA, Cevdet, Tımar, nr. 162, (29 S 1176 /) ve
BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 10051, (1205 / 1790–1791) ve
BOA, Cevdet, Maliye, nr. 17381, (Ş 1207 / Mart-Nisan 1793)

⁵¹⁰ İki yüz otuz dokuz numaralı dipnottaki vesikalar.

⁵¹¹ BOA, Cevdet, Tımar, nr. 162, (29 S 1176 / 19 Eylül 1762)

⁵¹² BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 10051, (1205 / 1790–1791)

⁵¹³ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 17381, (Ş 1207 / Mart-Nisan 1793)

⁵¹⁴ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 25770, (24 C 1146 / 2 Kasım 1733)

⁵¹⁵ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 10360, (1205 / 1790–1791)

⁵¹⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 10340, (1205 / 1790–1791)

⁵¹⁷ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 5412, (8 Za 1209 / 26 Aralık 1795)

⁵¹⁸ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 10541, (1210 / 1795–1796)

⁵¹⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 20596, (B 1210 / Ocak-Şubat 1796)

⁵²⁰ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 15824, (11 M 1199 / 24 Kasım 1784)

Bazı beylerin İstanbul Mukâtaalarından maaş aldığını, vefâtlarıyla bu maaşların bir kısmının yakınlarına verildiğini tespit ettik.

Belgelerden, maaş alan bu beylerin, bu maaşlarını neye karşılık aldıklarını anlamak mümkün değildir. Ancak bu beylerin vazîfesi de “ocaklı” tabiri ile nitelenmiş. Dolayısıyla bu beylerin emekli (mutekâid) yeniçeri ocağı mensubu kişiler olmaları muhtemeldir.

Belgelerin hepsinde, maaşları alan kişilerin hanımları veya kızları, babalarının veya eşlerinin vefâtını bildirerek “mahlûl” kalan,(boşalan) vazîfelerinin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Ancak “kânûnen ihbâriye olarak iki akçe verilmesi” lâzım gelir. Belgelerin hepsinde bir miktar arttırılarak boşalan maaşlar isteyen hanımlara verilirken, sadece birinde istek reddedilmiştir. Belgenin üzerinde padişah hattı ile “Kânûnu üzere verile. Bana yazmak ne hâcettir. Herkese ziyâde verile verile beytü’l-mâle yazık değil midir” notu vardır⁵²¹.

Bu belgelere göre Ahmet Kaptan’ın İstanbul Kahve Rüsûmu’ndan aldığı günlük kırk akçe maaşının iki akçesi kızına veriliyor⁵²². Şeyh Abdullah’ın İstanbul Gümrüğü’nden aldığı günlük elli akçelik maaşının beş akçesi vefâtı ile kızı Ümmü Gülsüm’e veriliyor⁵²³. Çarşıbaşı’nda yangında ölen Ahmet Arif’in İstanbul Kahve Rüsûmu Mukâtaası’ndan aldığı günlük yetmiş akçe maaşının on beşer akçesi “yetîme ve sagîre (küçük)” kızları Ayşe ve Emine’ye veriliyor⁵²⁴. Ayşe Hanım’ın babasının (ismi belgede kayıtlı değil) günlük on altı akçelik maaşından, beş akçesi Ayşe Hanım’a veriliyor⁵²⁵. İstanbul Gümrüğü’nden günlük otuz akçe maaş alan Osman’ın eşi Hürrem Hanım’a eşinin maaşının iki akçesi veriliyor⁵²⁶.

Eşleri veya babaları vefat ettiğinden hâl-i hayatlarında aldıkları maaşların hanımlara tahsîs edilen miktarlardan geriye kalan (mütebâkîsi) hazine-mande* ediliyordu.

⁵²¹ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 10106, (1205 / 1790–1791)

⁵²² BOA, Cevdet, Maliye, nr. 24393, (Za 1165 / Ekim-Kasım 1752)

⁵²³ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 9005, (1203 / 1788–1789)

⁵²⁴ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 10194, (1205 / 1790–1791)

⁵²⁵ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 9316, (1205 / 1790–1791)

⁵²⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 10106, (1205 / 1790–1791)

* Hazine-mande: Tâbirin karşılığı “hazineye kalmış” demektir; bkz. M.Z. Pakalın, age, I, 793

3.5.2. TÂYİNÂT ALAN HANIMLAR

Devlet görevlilerinin yakınları olan hanımlara bazen nakdî değil, aynî yardımlar yapılırdı. Hekimbaşızâde merhûm Ali Paşa'nın kızına (ismi kayıtlı değil) Şeyhülislam Arif Molla'nın kız kardeşine (ismi kayıtlı değil) yapılan yardımlar böyledir. Bu yardımlar doğrudan padişah tarafından masraf-ı şehriyâr-i kâtibine* yazılan yazılarla yapılmıştır. Hekimoğlu Ali Paşa'nın kızına günlük bir torba buz ve bir denk kar⁵²⁷, Şeyhülislam Arif Molla'nın kız kardeşine günlük bir torba buz verilmesi şeklindedir⁵²⁸.

Bazen de gümrüklerden nakdî değil aynî yardım alırlardı. Filibe Nezâreti Mukâtaası böyledir. Filibe civarında bulunan çeltikler yani pirinç tarlaları devletin malı idi⁵²⁹. Filibe Nezâreti Mukâtaası'nın geliri olan pirinçten alan kişiler olduğunu görüyoruz.

Zeynep Hatun'un eşi Ahmet Molla ve kardeşi İbrahim Molla Filibe Nezâreti Mukâtaası'ndan senelik on yedi kîle** pirinç alıyorlarmış. Ancak vefat etmişler. Zeynep Hatun'un talebi üzerine, mahlûl kalan bu tâyinât kendisine verilmiştir⁵³⁰. Fatma Hanım da aynı yerden günlük bir buçuk şinik*** pirinç alıyormuş. Eskiden eşine ait olan bu tahsisât onun vefâtı ile yarım şiniği kesilerek Fatma Hanım'a verilmiştir⁵³¹. Bu nevî tahsisâta dikkatimizi çeken husus tahsisâtın günlük yapılmasına karşılık ödemenin yıllık olarak yapılmasıdır. Her iki belgede de hanımlar kendilerine düşen bir yıllık pirinç tahsîl ediyorlar.

Yukarıdan beri bahsettiğimiz bütün belgeler bize göstermektedir ki ister aynî ister nakdî olsun, vefât eden devlet görevlilerinin yakınlarına gümrüklerden maaş bağlanmaktaydı. Biz sadece hanım akrabalarına bağlanan maaşları konu edindik, aslında erkek akrabaları (babası veya küçük erkek evladı gibi) da bu tip maaşlar alıyorlardı⁵³². Biz tezimizin konusu kadınlar olduğu için bu belgeleri çalışmamıza dâhil etmedik.

* Masraf-ı şehriyâr-i katibi: Vazifesi Matbah-ı âmireye bağlı on iki ocağın ve matbah emirinin masraf hesaplarını tutmaktır.

⁵²⁷ BOA, Cevdet, Saray, nr. 7917, (8 N 1197 / 7 Ağustos 1783)

⁵²⁸ BOA, Cevdet, Saray, nr. 6607, (29 Ş 1201 / 16 Haziran 1787)

⁵²⁹ M. Nuri Paşa, age, s.139.

** Kîle: Hububat ölçüğü olarak kullanılır bir tabirdir. (Bkz. Z. Pakalın, age, II, 281)

⁵³⁰ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 19300, (Z 1186 / Ocak-Şubat 1773)

*** Şinik: Hacim ölçülerinden birinin adıdır. (Bkz. M. Z. Pakalın, age, III, 357)

⁵³¹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 8096, (1205 / 1790-1791)

⁵³² BOA, Cevdet, Maliye, nr. 1844, (13 N 1206 / 10 Mayıs 1792)

Üstelik sadece devlet erkânının bir nevi sosyal güvence diyebileceğimiz maaşlar aldığı da düşünülmemelidir. Reâyâdan muhtaç, fakir ve hasta kişilere, öğrencilere de gümrüklerden maaşlar bağlanıyordu. Mustafa Nuri Paşa “bazı alîl ve ihtiyar ketebe ve muhtâcîne gümrüklerden tekâüt ulûfesi” verildiğini yazar⁵³³.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Maliye’den Müdevver Defterler incelendiğinde; kadınlara, muhtaçlara, hastalara, öğrencilere yapılan ödemelerin kaydedildiği defterlere rastlanacaktır⁵³⁴.

3.5.3.SOSYAL YARDIM ALAN HANIMLAR

Osmanlıda, devlet gelirlerinden maaş alanlar, sâdece askerî zümreye mensup hanımlar değildir. Arşiv belgelerine göre, çeşitli sebeplerle maaşlar alan veya yardım gören, reâyâdan hanımlar da mevcuttur. Dilsiz, felçli hanımlara da bir defada üç çocuk dünyaya getiren ailelerin çocuklarının her birine de maaş bağlanıyordu. Sâdât-ı kirâmdan olan veya savaşlarda yaralanan veya müslüman olan ya da bir rüya görüp müjdeleyen hanımlar da maaşlarla, yardımlarla taltif ediliyordu. Her ne sebeple olursa olsun hanımlara verilen bu maaşlar ve yardımlar, hanımların arzuhâl sunarak talep etmeleri neticesinde verilmiştir. Demek ki devrin mâliye ve hukuk anlayışına bu durum ters değildi. Aksi takdirde hanımlar bu tip taleplerden çekinirlerdi.

3.5.3.1.DUÂGÛ HANIMLAR

Duâgû, hiçbir vazife ile mükellef olmadığı halde edeceği dualar mukâbilinde, maaş alan kimseler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Hiçbir vazîfe ile mükellef olmadıkları halde edecekleri dua mukâbilinde, bu ünvanla hükûmetin resmî bütçesinden maaş alanlar, evkâftan

Dellalbaş, müteveffâ Hasan Ağa’nın yetimlerine (oğullarına) tekâüt maaşı tahsîs edilmiştir.

⁵³³ M. Nuri Paşa, age, IV, 89.

⁵³⁴ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, nr. 18792, (1123–1124 / 1711–1713) ve BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, nr. 18355, (16 R 1139 / 11 Kasım 1726) Bu defter altı sayfadır. Defterde ödeme yapılan iki yüz kişi kayıtlıdır.

vazîfe sahibi bulunanlar vardı⁵³⁵. Biz bu başlık altında hükûmetin resmî bütçesinden maaş alan duâgû hanımlardan bahsedeceğiz. Vakıflardan maaş alan duâgû hanımlara daha sonra değineceğiz.

Duâgû adı ile verilen maaşlar, sâhibinin fakirliği veya yardıma muhtaçlığı sebebi ile veriliyordu. Rukiye Hanım günlük yirmi akçe⁵³⁶, Fatma b. Mehmet günlük iki akçe⁵³⁷, Emine Hanım günlük otuz akçe⁵³⁸ duâgû vazîfesi⁵³⁹ alıyorlardı.

Duâgû vazîfesi alan kişinin öldüğü ihbâr olunur ise beş akçesi hazîneye kalanı ihtiyaç sahibi başka kişi veya kişilere verilirdi⁵⁴⁰. Bu sebepten Rukiye Hanım'ın günlük yirmi akçelik maaşının bir kısmı vefâtı ile arzuhâl sunarak talep eden “kesîru’l ıyâl ve kalîlu’n-nevâl ve muztarru’l-hâl” olduklarını beyân eden Şeyh Mahmut ve Ahî Ali’ye verilmiştir⁵⁴¹.

3.5.3.2.ÜÇÜZ ÇOCUK DÜNYAYA GETİREN HANIMLARA YAPILAN YARDIMLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde tespit ettiğimiz, üçüz bebek dünyaya getiren hanımlara yapılan yardımlarla ilgili belgelerden anlıyoruz ki üçüz çocuk sahibi olanlara çocuk başına beş akçe toplam on beş akçe (günlük) maaş bağlanması (gümrüklerden) kânundu.

Fındıklı sâkinlerinden Hacı Hüseyin, hanımı üçüz erkek evlâd dünyaya getirince bir arzuhâl sunarak “ber-mu’tâd vazîfe ihsân olunmasını” talep etmiştir⁵⁴². Belgenin üzerinde devrin padişahı I.Abdulhamid’in hattıyla “kânûna i’tibâren be-her nefere beşer akçe gümrükten ihsân-ı hümayunumdur” yazısı vardır.

⁵³⁵ M.Z. Pakalın, age, I, 479.

⁵³⁶ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 20717, (14 Z 1145 / 28 Nisan 1733)

⁵³⁷ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 21442, (9 Ş 1192 / 2 Eylül 1778)

⁵³⁸ BOA, H.H, nr. 11458, (1205 / 1790–1791)

⁵³⁹ Duâgû Vazîfesi: Duâgûların maaş ve ücretlerine karşılık olarak kullanılır bir tabirdir; bkz. M.Z. Pakalın, age, I,480.

⁵⁴⁰ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 11458, (1205 / 1790–1791)

⁵⁴¹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 20717, (14 Z 1145 / 28 Nisan 1733)

⁵⁴² BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 846, (1203 / 1788–1789)

İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde bu yardımın yapılageldiğini görüyoruz. Şam'da ve Canik Sancağında aynı şekilde üçüz dünyaya gelen çocuklara buldukları bölgelerin gümrüklerinden maaşlar bağlanmıştır. Şam'da dünyaya gelen çocuklara padişahın ihsânı ile onar akçe toplam otuz akçe (günlük) Şam gümrüğünden maaş bağlanmış ki bu istisnâdır⁵⁴³.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bir ailede üçüz çocuk dünyaya geldiği zaman, çocukların her birine günlük beşer akçe maaş bağlanması kanundu. Diğer belgelerde beşer akçe bağlandığını görüyoruz⁵⁴⁴.

3.5.3.3.HASTA, İHTİYAR VE MUHTAÇ KADINLARA MAAŞ

BAĞLANMASI

Felçli, dilsiz ve ihtiyar hanımların talepleri üzerine, kendilerine maaş bağlanmıştır. Bu belgelerden felçli Zâhime Hanım'ın sunduğu arzuhâl hayli ilginçtir. Bu sebeple belgeyi aynen vereceğiz.

Devletlü ve merhametlü hazretleri sağolsun.

Bu meflûç câriyeleri 'an-asl kişi-zâde olup bi-emrillâh-i te'âlâ meflûce ve 'alile ve ziyâde fakîre olup bir vechile geçinmeğe kâdir hâlim olmadığından tezkire ile gezüp sadakât-ı nâs ile geçinürken ba'zı kimesneler mân'i olup merâhim-i 'âlilerinden mercûdur ki nice idem kendimi meğer denize ilkâ idem sâillik etmeğe komazlar ve câriyenizin ahvâlim gâyet diğergûn leyle-i a'shâya muhtâc olup sultânımdan mercûdur ki hâlîme merhamet buyurulup bârî bir mikdâr geçinecek kadar bir yerden vazîfecik ihsân u kerem buyurulmak bâbında bu meflûce kulların mesrûr buyurursuz; bâkî emr u fermân sultânımıdır.

Felçli Zâhime Hâtun'un yukarıda sunduğu arzuhâli durumunu gâyet sarih ifade etmektedir⁵⁴⁵. Kendisine günlük iki akçe İstanbul Gümrüğü'nden maaş bağlanmıştır.

⁵⁴³ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 2197, (26 B 1211 / 25 Ocak 1797)

⁵⁴⁴ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 2197, (26 B 1211 / 25 Ocak 1797), Canik sancağında dünyaya gelen üçüz bebeklere Samsun Gümrüğü'nden beşer akçe toplam on beş akçe (günlük) bağlanmış. Bu olay aynı belgede Şam'da gerçekleşen olaya delil olsun diye belgeye kaydedilmiş.

BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 16054, (1207 / 1792-1793). Alâiyeli bir hanım arzuhâl sunarak üç evladı birden olduğunu bildirerek maaş tahsisini istemiş, İstanbul Gümrüğü'nden beşer akçe maaş bağlanmıştır.

Buna benzer diğerk dilekçe, dilsiz (bî-zebân) Fatma Hanım tarafından sunulmuştur. Fatma Hanım'a da İstanbul Gümrüğü'nden günlük kırk akçe maaş bağlanmıştır⁵⁴⁶.

Şerife Fatma Hanım'sa kendisinin Emir Buhârî evlâdından olduğunu, gâyet ihtiyar, âciz, fakir ve hasta olduğunu ifâde ederek bir miktar geçim kaynağı ihsânını talep etmiş, kendisine günlük otuz akçe maaş bağlanmıştır⁵⁴⁷.

3.5.3.4. DEPREMDE EVİ YIKILAN HANIMIN EVİNİN TAMİR EDİLMESİ

Şerife Emine Hatun'un Eyüp'teki evinin bir kısmı, deprem esnâsında, arkasındaki surun ev üzerine çökmesi sebebi ile yıkılmıştır. Evin diğerk bölümü de bu yıkılma sebebi ile yıkılmaya mütemâyil derecede hasar almıştır. Şerife Emine Hanım'ın bu durumu bildiren ve yardım talep eden arzuhâli üzerine padişah Mimar Ağa'ya evin zararının tespit edilerek tamir edilmesini emretmiştir. Mimar Ağa tarafından yapılan keşfe göre evin tamiri için altı yüz on kuruş kırk akçe gereklidir. Bu meblağ hazîneden ödenerek ev tamir edilmiştir⁵⁴⁸.

3.5.3.5. DÜŞMAN TARAFINDAN YARALANAN HANIMLARA MAAŞ

BAĞLANMASI

Olay İstanbul'da gerçekleşmemiştir. Ancak Osmanlı kadınının özelliklerini bize yansıttığı için çalışmaya dâhil ettik.

Safiye, Fatma ve diğerk Fatma isimli üç kadın Niğbolu Rehova sâkinlerindendirler. Rehova ma'rekesinde düşman evlerini basmış, düşmanla dövüşürken yaralanarak güçlkle kendilerini kurtarmışlardır. Bu hanımlara Niğbolu cizyesinden maaş bağlanmıştır⁵⁴⁹.

⁵⁴⁵ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 582, (19 B 1145 / 5 Ocak 1733)

⁵⁴⁶ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 20508, (B 1161/ Haziran-Temmuz 1748)

⁵⁴⁷ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 11705, (20 M 1171/ 4 Ekim 1757)

⁵⁴⁸ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 6558, (6 C 1181 / 30 Eylül 1767)

⁵⁴⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 24195, (Z 1187/Şubat-Mart 1774) Belgede hanımların aldığı maaşın miktarı kayıtlı değildir.

3.5.3.6.İHTİDÂ EDEN HANIMLARA “KİSVE BAHÂ” VERİLMESİ

Arapça bir kelime olan “ihtidâ” hidâyete erme, İslam dinini kabul etme anlamlarına gelmektedir. Dinini değiştirip Müslüman olan kişiye de “mühtedî” denilmektedir⁵⁵⁰.

Osmanlıda ihtidâ edenlerin, bu durumlarını, resmen belgelemeleri gibi bir zorunluluk yoktur⁵⁵¹. Ancak bazı mühtedîlerin mahkemeye gelerek ihtidâ ettiklerini bildiren, elbise parası talep eden arzuhâllerinden anlıyoruz ki mühtedîlere para ile elbise yardımında bulunulması, Osmanlıların bir âdeti idi⁵⁵².

Bursa Setbaşı Mahallesi’nden ihtidâ edip Ayşe ismini alan Ermeni Milletinden bir hanım⁵⁵³, yine Müslüman olup Ayşe ismini alan diğer bir hanım⁵⁵⁴, Fatma, Ayşe ve Ahmet isimlerini almış üç mühtedî⁵⁵⁵, Ayşe ve Fatma isimlerini alan iki mühtedî hanım⁵⁵⁶ birer arzuhâl sunarak şeref-i islam ile müşerref olduklarını bildirerek “kisve bâhâ” talep ediyorlar. Dilekçelerin her birinin üzerinde “kisve bâhâ verile” hattı vardır. Nereden, ne miktar verilmiştir, tespit edemedik.

3.5.3.7.ÇEŞİTLİ SEBEPLERLE YARDIM ALAN HANIMLAR

Eyüp’te sultan sarayı yanındaki yahısı, padişah tarafından satın alınan Ümmügülsüm Hanım hiçbir yerden geçinmesini sağlayacak gelirinin olmadığını ifade ederek maaş talep etmiş, kendisine İstanbul Kahve Rüsûmu’ndan günlük on iki akçe maaş bağlanmıştır⁵⁵⁷.

⁵⁵⁰ M.Z. Pakalın, age, II, 607.

⁵⁵¹ Kamil Çolak, “İstanbul’da İhtida Hareketleri (XVI. Yüzyıl)”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, IV, 503.

⁵⁵² K.Çolak, agm, s.503.

⁵⁵³ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 257, (17 N 1172/ 14 Mayıs 1759)

⁵⁵⁴ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 36, (Ca 1177 / Aralık-Ocak 1763–1764)

⁵⁵⁵ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 37, (Ca 1177 / Aralık-Ocak 1763–1764)

⁵⁵⁶ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 1320, (20 C 1177 / 26 Kasım 1763)

⁵⁵⁷ BOA, Cevdet, Saray, nr. 6767, (24 L 1134 / 7 Ağustos 1722)

Şerife Ayşe Hanım görüp müjdelediği bir rüyadan bahsederek maaş talep etmiş, kendisine günlük sekiz akçe maaş bağlanmıştır⁵⁵⁸.

Peygamber Efendimizin torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelen Şerife ve Seyyid lakaplı kişilere de maaşlar bağlanmıştır⁵⁵⁹.

Hanımların gayet samîmî bir ruh haliyle, gördüğü rüyaları bile müjdelemeleri, felçli Zahime Hanım'ın hâlini ifâde eden içten cümleleri, devlet-halk arası ilişkinin rengini ve Osmanlı'nın devlet olma anlayışının sosyal yönünü ifade etmektedir.

Bu bölümde sunduğumuz, gerek devlet memurlarının yakınlarına bağlanan maaşlar ile ilgili belgeler, gerek muhtaç ve fakirlere bağlanan maaşlarla ilgili belgeler, veya diğer belgeler şunu gâyet iyi ifâde etmektedir ki Osmanlı Devleti sosyal bir devlettir ve sosyal devlet olmanın bir göstergesi olarak fakirlikle mücadele etmek ve muhtaç durumda olanlara bakmak zorundaydı⁵⁶⁰. Sunduğumuz belgeler ve bahsettiğimiz Maliyeden Müdevver Defterler göstermektedir ki Osmanlı imkânı ölçüsünde teb'asının fakir ve fukara olanlarına destek veriyordu.

3.5.4.VAKIFLARDAN YARDIM ALAN HANIMLAR

Osmanlı Toplumunda vakıfların son derece yaygın olması sebebi ile dînî hizmetlerden, eğitime, vâkıfın âilesine sağlanan yararlarından, sosyal hizmetlere pek çok alanda vakıflar önemli hizmetler ifâa etmekte idi.

Vakıfların temel amacı bütün toplumun gereksinim duyduğu ihtiyaçlara katkıda bulunmak olduğundan, Osmanlı Toplumunun her ferdi az veya çok vakıfların hizmetlerinden genel olarak istifâde ediyordu.

⁵⁵⁸ BOA, Cevdet, Dahiliye, nr. 7081, (C 1152 / Ağustos-Eylül 1739)

⁵⁵⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 5874, (25 L 1154 / 3 Ocak 1742)
ve BOA, Cevdet, Dahiliye, nr. 7486, (5 Z 1184 / 20 Şubat 1771)

⁵⁶⁰ Zeki Tekin, "Osmanlı Döneminde Dilencilik", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, V, 575.

Ancak biz konumuzun kadın olması sebebi ile vakıflardan kadınların faydalanması açısından konuya yaklaşacağız. Araştırdığımız dönemde pek çok hanımın duâhan, duâgû, ihlâshân gibi isimlerle vakıflardan yardım aldığını tespit ettik.

Zira vakıf kurucularının ruhlarına Kur'an okumaları için cüzhân, duâhân, ihlâshân tâyin etmeleri yaygın bir gelenektir⁵⁶¹.

Bu vâzife, bazen vâkıfın evladına⁵⁶², bazen da fâkir, muhtaç kişilere verilirdi⁵⁶³.

Hanımlar duâgûluk vazîfesini ister vâkıfın evlâdı olarak alsın, ister yardıma muhtaç olması sebebiyle alsın bu vazîfesi ömür boyu sürerdi. Vefâtı ile vazîfesi yakınlarına intikâl ederdi⁵⁶⁴.

Zaman zaman duâgû hanımların vazîfelerini kendi rızâlarıyla başkalarına terk ettiğini görüyoruz⁵⁶⁵.

Duâgû hanımlardan en yüksek maaşı eski Şeyhülislam Feyzullah Efendi Vakfı'ndan vâkıfın şart koşması üzerine duâgû olan kızı Şerife Saliha Hatun alıyormuş. Onun vefâtıyla mezkûr vazife kız kardeşinin kızı Şerife Fatma Hanım'a verilmiş ki günlük altmış akçedir⁵⁶⁶.

En düşük maaşı ise günlük bir akçe ile Atik Ali Paşa Camii Vakfı'ndan Zeliha ve Fatma b. Muhammed hanımlar⁵⁶⁷, Üsküdar'da Hoca Gevher Han Sultan Vakfı'ndan bir hanım⁵⁶⁸, Fâize Ayşe Hatun Vakfı'ndan Ayşe Hatun b. Mehmet⁵⁶⁹ alıyorlarmış.

Genellikle duâgû hanımların günlük beş akçe maaş aldığını anlıyoruz⁵⁷⁰. Ancak günlük on⁵⁷¹, hatta on iki buçuk⁵⁷² akçe maaş alan hanımlar da vardır.

⁵⁶¹ Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın" (XVI-XVII. Yüzyıllar), *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay; Ankara 1999, V, 54.

⁵⁶² BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 19448, (C 1179 / Ekim-Kasım 1765)

⁵⁶³ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 12176, (S 1131 / Aralık-Ocak 1718-1719) ve nr. 3731, (2 N 1208 / 3 Nisan 1794)

BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 25826, (14 N 1183 / 11 Ocak 1770) ve nr. 29689, (2 M 1191 / 10 Şubat 1777)

BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 2703, (26 Ca 1204 / 13 Mart 1790) ve nr. 2169, (18 L 1210 / 26 Nisan 1796)

⁵⁶⁴ İki yüz doksan üç bir numaralı dipnottaki belgeler

⁵⁶⁵ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 29148, (Za 1152 / Şubat-Mart 1740)

BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 27822, (3 R 1211 / 6 Eylül 1796)

⁵⁶⁶ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 19448, (C 1179 / Ekim-Kasım 1765)

⁵⁶⁷ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 29148, (Za 1152 / Şubat-Mart 1740)

⁵⁶⁸ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 2703, (26 Ca 1204 / 13 Mart 1790)

⁵⁶⁹ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 2169, (18 L 1210 / 26 Nisan 1796)

Vakıflardan “taâmiyye”^{*} alan hanımlar da vardı. Hatice Hanım; Şehit Mehmet Paşa ve Esmâ Han Sultan evkâfindan günlük iki yüz altmış dört akçelik taâmiyye alıyordu. Bunun yirmi akçesini kendi rızasıyla Tenzile Hatun’a terk etmiştir⁵⁷³.

Vakıflardan yardım alan, faydalanan hanımlar şüphesiz bu kadar değildir. Ancak bu konu başlı başına bir araştırma konusudur.

⁵⁷⁰ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 25826, (14 N 1183 / 11 Ocak 1770) ve nr. 29689, (2 M 1191 / 10 Şubat 1777) ve nr. 27822, (3 R 1211 / 6 Eylül 1796) ve nr. 7987, (3 Z 1211 / 30 Nisan 1797)

⁵⁷¹ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 12176, (S 1131 / Aralık-Ocak 1718–1719) ve nr. 2290, (28 L 1199 / 3 Eylül 1796)

⁵⁷² BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 3731, (2 N 1208 / 3 Nisan 1794)

* Taamiyye; misafirlerle fakirlerin karınlarını doyurmaları için yedirilen yemek, verilen erzak ve para yerinde kullanılır bir tabirdir; bkz. M. Z. Pakalın, age, III, 363

⁵⁷³ BOA, Cevdet, Evkaf, nr:21, (17 M 1215 / 10 Haziran 1800)

4. BÖLÜM

ADLI HAYATTA KADIN

4.ADLÎ HAYATTA KADIN

Osmanlı arşiv belgeleri ve mahkeme kayıtları üzerine araştırma yapan tarihçiler her zaman kadınların, mahkemelerde bulunduğunu, hukuk karşısında saygın bir yerlerinin olduğunu kabul etmişlerdir. Özellikle kadının mahkemede aldığı rolleri incelemişler, mahkemelere kadınların hangi sıklıkla başvurduğunu mercek altına almışlardır. Kadınların mahkemelerde davacı, sanık, şahit gibi rollerle bulunmalarını incelemişlerdir. Başbakanlık Osmanlı arşivi'nde yaptığımız taramamız sonucu kadınlarla ilgili mahkeme kayıtlarının yanı sıra, kadınların Divan-ı Hümayun'da uğramış oldukları haksızlıklara karşı açtığı davalarla karşılaştık. Bu sebeple, daha önce yapılmış olan araştırmalarda dile getirilmeyen, kadınların dilekçe yazarak bizzat padişaha, divan-ı hümayun'un ortamında başvurabilmelerini ne gibi davaları divana taşıdıklarını incelemeyi uygun bulduk. Yine daha önceki araştırmalarda üzerinde durulmayan diğer iki hususu, kadınların işledikleri suçlar sebebiyle mahkemelerde yargılanmaları ve kendilerine yönelik suçlar karşısında mahkemelerde haklarını aramalarını inceleyerek kadınların adli hayattaki katılımlarını ve konumlarını bu bölümde belgelere dayanarak aktardık.

Ayrıca şunu da belirtmek isteriz ki bu çalışmanın diğer bölümlerinde kullandığımız belgeler de kadınlarla alakalı mahkeme kayıtlarıdır. Dolayısıyla önceki bölümlerde yer alan belgeler de kadının adli hayattaki konumuna ışık tutmaktadır. Bu belgelerde açık ve seçik olarak görülen husus Osmanlı'da kadınların, hukukun kendilerine sağladığı haklardan mahkemeler kanalıyla yararlanabildikleri, bu sebeple de mahkemeleri rahatlıkla ve sıklıkla kullanabildikleridir.

4.1.ADALET ARAYAN KADINLAR

Kadınların yerel şer'i mahkemelere başvurabildiklerini biliyoruz. Bununla birlikte mahkemeler hukûkî çözüm için başvurulabilecek tek kanal değildi. Halkın her sosyal sınıfından, mevkii, yaş, din, dil, cinsiyet farkı gözetilmeksizin herkesin yazılı veya bizzat başvurabileceği dîvân-ı hümayûn vardı⁵⁷⁴.

⁵⁷⁴ Ahmet Mumcu, "Divan-ı Hümayun", DİA, IX, 431

Orta-Doğu devlet ve hükümet sisteminin temel prensibi, özel bir yorumu olan adalet kavramına dayanır. Bu adalet kavramı halkın şikâyetlerini doğrudan doğruya hükümdara sunabilmesi ve onun emriyle haksızlıkların giderilmesi demektir. Adaleti sağlamak dîvân-ı hümayûnun temel görevidir. Divana yapılan başvurular doğrudan doğruya sultana yapılmış başvurular sayılır. Sultan, Allah'tan başka kimseye karşı sorumlu olmayan tek otorite olarak, haksızlığı giderebilecek en yüksek otoritedir. O, kendisinin otoritesini temsil edenlerin hepsinin üstündedir ve onların yaptıkları kötüye kullanmaları ancak o bertaraf edebilir. Bir kelime ile hükümdar adaletin son başvuru yeridir. Bu nedenle de adaletin yerini bulması için toplumda herkes ona şikâyet götürebilmelidir⁵⁷⁵.

Bu temel anlayış Osmanlı idaresinde bir takım kurumlar ve onlara bağlı arşivlerin oluşmasını sağlamıştır. “Şikâyet Defterleri” adı altındaki vesikalar, bu temel kurumun işleyişi ile oluşmuştur⁵⁷⁶.

Şikâyet Defterleri’ni oluşturan vesikalar şikâyetçinin bir zararının veya uğradığı bir haksızlığı gidermek için gönderdiği arzuhallerden oluşur. Şikâyet konuları; haksız ve zararlı durum, eşkıyanın veya memurların soygunculuğu, bir mahkeme kararını tanımama, borcunu tahsil edememe, kanuna aykırı hareketlerden doğma olabilir. Bütün bu hallerde söz konusu olan şey özel zararlardır. Kamu zararı değildir⁵⁷⁷.

Divan-ı Hümayun’un bu işleyişi, adaletin imparatorluğun en uzak köşesine ulaşmasını ve merkezi yönetimin uzağındaki yöneticilerin, görevlerini kötüye kullanarak “sultanın adaleti” mitini zayıflatmalarını engellemiştir. Divanın bu işleyişi ile padişah adeta imparatorluğun her köşesinde gücünü hissettirebilmiştir. Zira mahkemeler imparatorluğun her köşesinde mevcuttu ancak Divan-ı Hümayun İstanbul’daydı. Uzaklığına rağmen kadınların dahi çektiklerini bizzat arz etmek için zahmetli yolculuklara çıkıp Mısır gibi uzak diyarlardan İstanbul’a gelmelerine bakılırsa “sultanın adaleti” miti imparatorluğun en uzak köşelerindekileri bile ikna edecek kadar güçlüydü⁵⁷⁸.

⁵⁷⁵ Halil İncılık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yay, İstanbul 2000, s.49

⁵⁷⁶ H. İncılık, *age*, s.49

⁵⁷⁷ H. İncılık, *age*, s. 51

⁵⁷⁸ Fariba Zarinebaf-Shahr, “Osmanlı Kadınları ve XVIII. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s.243–244

Üstelik XVII. yüzyıl gibi erken bir dönemde halkın adalet arama geleneği içinde bir yer edinmiş olması, Tanzimat reformlarından çok daha önce, Osmanlı yönetiminde, sivil toplumun önemini yansıtan tarihsel bir gelişmedir. Kadınların resmi makamlara ulaşabilme imkânının XIX. ve XX. yüzyıllarda Batı'nın etkisiyle yapılan hukuki reformlardan çok daha önce başladığını da gösterir⁵⁷⁹.

Şikâyet Defterleri (1680–1706 yılları arasındakileri) üzerine bir araştırma yapan Zarinebaf-Shahr'a göre Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılan başvuruların her yıl %8'i kadınlardan geliyordu⁵⁸⁰.

Kadınlar genellikle miras, velayet, evlenme, boşanma gibi kişisel ve ailevi sorunları mahkemelere getiriyorlardı. 1675 yılında İstanbul'da kadınların dilekçelerinin %39'unu miras anlaşmazlıkları oluşturuyordu. %34'ünü mallarla ilgili anlaşmazlıklar, %16'sını ise borçların ödenmesi ile ilgili davalar oluşturuyordu. Eğer miras anlaşmazlıkları ile ilgili oranı da ilave edersek kadınların şikâyet konularının %89'unu mallar üzerindeki işlemler olmak üzere iktisadi konular oluşturmaktadır⁵⁸¹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre de kadınlar imparatorluğun çeşitli köşelerinden, sultanın adaletine sığınarak haklarını elde edebilmek için arzuhaller sunmuşlardır. Bir kadının uğradığı haksızlık karşısında başvurabileceği mercilerin olması, bu mercilerde hukukun onu koruyabileceği gerçeği önemlidir. Zira herhangi bir şekilde hukuki düzenin olmadığı veya haksızlığa uğrayanların adaletin temini için başvuracağı mercilerin bulunmadığı yerde yalnız kadın değil kadın-erkek her kim olursa olsun zayıfın ezileceği, haksız da olsa güçlünün hâkim olacağı kesindir. Ancak Osmanlıda hem hukuki düzen vardır, hem de hukuki düzenin halka ulaştırılacağı merciler olarak mahkemeler... Mahkemelerde kadınlar her zaman aktif olarak rol üstlenebilmişlerdir. Bununla birlikte imparatorluğun en önemli makamında davasının görülebilmesini sağlaması, kadınlara adli hayat içerisinde sağlam bir mevki elde edebilme, adaletten faydalanabilme, haksızlığa karşı koyabilme imkânı vermiştir.

⁵⁷⁹ F. Zarinebaf-Shahr, agm, s. 243–245

⁵⁸⁰ F. Zarinebaf-Shahr, agm, s. 246

⁵⁸¹ F. Zarinebaf-Shahr, agm, s. 248

Zarinebaf-Shahr'ın araştırmasında elde ettiği sonuç ile paralellik arz edecek şekilde kadınların öncelikle miras davalarını, bunu takip edecek şekilde sırasıyla mallarla ilgili davaları, borç davalarını, aile içinde bir ferdin (oğul-koca-baba) bir cinayete kurban gitmesi sonucu adli takibatın yapılarak suçluların cezalandırılmasını isteyen davalarını, aile fertlerinden birinin sürgün cezasının kaldırılmasını isteyen taleplerini, kendilerine yönelik kanuna aykırı hareketleri bulunan kişileri şikâyetlerini divana rahatlıkla taşıdıklarını tesbit ettik.

Miras davalarında kadınlar genellikle uğradıkları haksızlıkların giderilmesini talep etmişlerdir. Edirne Havza'dan, Ayşe Hatun'un Divan'a arz ettiği dava, üzerinden onbeş yıl geçen bir davadır. Ayşe Hatun arzuhalinde, babası vefat ettiğinde kendisini küçük olduğunu, babasından kendisine miras kalan "kuleli" isimli çiftliği Ahmet Giray Han'ın zabtettiğini, bu arada Ahmet Giray Han'ın da öldüğünü ve çiftliği şu anda Ahmet Giray Han'ın kız kardeşinin idare ettiğini bildirerek, çiftliğin kendisine iadesini talep etmiştir. Davanın mahallinde görölmesi hükmü verilmiş, bu hükme göre bir görevli, dava mahalline inceleme yapmak üzere gönderilmiştir. Görevli dava sahibinin idareye malik olacak yaşta olduğunu bildirmektedir. Ayşe Hatun böylece on beş yıl gibi uzun bir sürenin ardından babasından miras kalan malına sahip olabilmıştır⁵⁸².

Kadınlara intikal eden miras hisselerine zaman zaman aile fertleri⁵⁸³, zaman zaman da yerel yöneticiler⁵⁸⁴ haksız müdahalelerde bulunmuştur. Kadınlar bu gibi durumlarda divana arz ettikleri dilekçeleri ile yetkililer tarafından sorunlarının çözülebilmesini, miras haklarının kendilerine iadesini sağlamışlardır.

Zaman zaman da vefat eden babalarının idare ettiği miri topraklar sebebiyle halkta biriken alacaklarının tahsil edilerek kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Kütahya'dan Münire Hanım⁵⁸⁵, Sofya'dan İsmail İsmet Efendi'nin hanımı ve kızı⁵⁸⁶ bu sebeple divana arzuhal sunmuşlardır.

⁵⁸² BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3984, (B 1206/Mart 1792)

⁵⁸³ BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 699, (24 Ca 1217/7 Ocak 1793) ve Hatt-ı Hümayun, nr. 15738, (1203/1788) ve nr. 454, (1200/1785) ve nr. 9652, (29 Z 1209/17 Temmuz 1795) ve nr. 10946, (1206/1791)

⁵⁸⁴ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 4734, (28 Ra 1181/24 Ağustos 1767) ve nr. 1445, (29 B 1213/6 Ocak 1799) ve nr. 2348, (3 C 1216/11 Ekim 1801)

⁵⁸⁵ BOA, Cevdet, Tımar, nr. 7613, (11 Za 1196/18 Ekim 1782)

Usulünce yazılan bir arzuhal, istek sahibinin talebinin yerine getirilmesini kolaylaştırmıştır. Mesela, arzuhal sunan kişi önceden müftüden bir fetva alarak haklılığını itiraz götürmez bir şekilde desteklerse davasını daha kolay nihayete erdirebilir⁵⁸⁷. Silistre’den Abdi Paşa’nın amcası oğlunun kızı Şerife Emine Hatun dilekçesinde bu hususu göz ardı etmemiştir. Abdi Paşa’nın vefatı ile malının müsadere edilmesi emredildiğinden Şerife Emine Hatun bir arzuhal sunarak müteveffanın amcası oğlunun kızı olduğunu, üç evladı ile muhtaç olduğunu, miras hakkından mahrum edilmemesini bildiren rica eden dilekçesine “Zeyd fevt olup ancak liebeyn amcası oğlunun kızı terekesini ahze kadire olur mu? Olur” şeklindeki fetvayı da eklemiş neticede padişahın “bir parça şey verile” hükmünü almıştır⁵⁸⁸.

Ölen kişiyi terekesinin devletçe müsadere edilmesi durumunda kadınların divan aracılığıyla kendilerine isabet eden miras hisselerini alabilmeleri mümkündür. Pek çok kadın bu yolla ya miras haklarının tamamını veya bir kısmını tahsil edebilmiştir⁵⁸⁹.

Durumunu güzel bir şekilde anlatabilmek bazen müsaderenin tamamen kaldırılarak, mirasın varislere terk edilmesini de sağlayabiliyordu. İstanbul’dan Recai Efendi’nin eşi Emine Hanım’ın⁵⁹⁰, İzmir’den Sabuncu Hacı Memiş’in kızlarının⁵⁹¹ arzuhalleri durumlarını öyle güzel ifade etmektedir ki müsadere emri kaldırılarak tereke varislere terk edilmiştir.

Sabuncu Hacı Memiş’in kızlarının dilekçesinde şu ibareler yer almaktadır: “Babamızın miriyle az çok münasebeti, alıp vermesi olmayıp bezirgân zümresindedir. İzmir’de 1000–2000 kese akçeye malik nice Frenk ve Rum bezirgânları vardır. Bunların malına taarruz olduğu yok. Babamız yiyecek ve giyeceğinden kesip bu mala kırk senede nail olmuştur. İzmir’de bulunan ehl-i İslam tüccarı Frenk ve Rum bezirgânları ile ortaktır. Babamızın malına taraf-ı miriden el konulalı beri herkes ehl-i İslam tüccarıyla ortaklığını fesh etmeye başladı.” Bu arzuhal üzerinde padişahın, “Böyle şeye rızam yoktur. Böyle esnaf makulesinin malı miriye nice düşer. Bir akçesini dahi almayasız.” hattı vardır. Divan aracılığıyla padişaha

⁵⁸⁶ BOA, Cevdet, Dahiliye, nr. 546, (9 Ca 1218/27 Ağustos 1803)

⁵⁸⁷ H. İncelik, age, s.51

⁵⁸⁸ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 3345, (10 Z 1204/21 Ağustos 1790)

⁵⁸⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7022, (8 B 1195/30 Haziran 1781) ve nr. 29172, (11 S 1194/17 Şubat 1780) ve nr. 13443, (9 C 1204/24 Şubat 1790) BOA, Cevdet, Dahiliye, nr. 16684, (25 R 1199/7 Mart 1785) BOA, Cevdet, Adliye, nr. 2746, (22 B 1182/2 Aralık 1768)

⁵⁹⁰ BOA, Cevdet, Dahiliye, nr. 12936, (14 S 1194/20 Şubat 1780)

⁵⁹¹ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 12779, (1210/1795)

ulaşabilmenin sivil fertler üzerindeki haksızlıkları kaldırabilme gücünü bu belge ortaya koymaktadır.

Malları ile ilgili davalarda kadınlar sahip oldukları dükkânlara⁵⁹², çiftliklere⁵⁹³, evlere⁵⁹⁴, çiftlik hayvanlarına⁵⁹⁵ yapılan haksız muamelelerin önlenmesini talep etmişler haklı oldukları ortaya çıktığında istekleri yerine getirilmiştir.

Erzurum'dan Fatma Hanım, oğullarının tasarrufundaki zeametın bir oğlunun vefatı neticesinde diğeri oğluna intikali aşamasında, yerel yöneticilerin haksız müdahalesi sonucu, zeametın, oğlu yerine başkasına verildiğini bildirerek, haksızlığın giderilmesini sağlamıştı⁵⁹⁶. Bu arzuhal üzerinde düşündüğümüzde pek çok nokta ortaya çıkmaktadır. Fatma Hanım'ın en az bir oğlu olduğu halde, neden bu oğul değil de Fatma Hanım İstanbul'a gelmiştir. Eğer gelmemiş aracılar vasıtasıyla arzuhalini ulaştırmışsa niye bu arzuhali Fatma Hanım yazmış oğlu yazmamıştır. Fatma Hanım, aile içinde saygın ve otorite sahibi bir hanım portresi çizmektedir. Ancak, şöyle de düşünülebilir. Divana sunulan kadın arzuhalleri belki de erkeklerinkine göre daha çabuk dikkati çekiyor, neticeye daha hızlı ulaşıyordu.

Bazı hanımlar tahsil edemedikleri alacaklarını tahsil edebilmek için divana başvurmuşlardır⁵⁹⁷.

Kadınlar kendilerine yönelik hırsızlık⁵⁹⁸, tecavüz⁵⁹⁹, cariyeye olarak satılma⁶⁰⁰, tecavüze teşebbüs⁶⁰¹ gibi suçlarda bizzat kendileri hareket ederek haklarını aramışlardır.

⁵⁹² BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 10023, /1203/1788) ve nr. 15962, (1203/1788)

⁵⁹³ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 6030, (27 Ş 1189/23 Ekim 175) ve nr. 2807, (Ca 1219/Ağustos 1804) ve nr. 1341, (12 R 1202/23 Ocak 1788) ve nr. 3446, (6 S 1211/11 Ağustos 1796) BOA, Cevdet, Dahiliye, nr.12091, (22 L 1189/18 Ağustos 1786) ve nr. 4624, (7 L 1200/3 Ağustos 1786) ve BOA, Cevdet, Saray, nr. 5138, (29 Ca 1209/22 Aralık 1794)

⁵⁹⁴ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 18496, (Ra 1189/Mayıs 1775) ve BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 9047, (1203/1788) ve nr. 9850, (1204/1789) ve nr.7899, (1210/1795)

⁵⁹⁵ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 7800, (27 Ş 1195/18 Ağustos 1781)

⁵⁹⁶ BOA, Cevdet, Tımar, nr. 3633, (26 B 1126/7 Ağustos 1714)

⁵⁹⁷ BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 13397, (1205/1790) ve nr. 13271, (29 Z 1210/5 Temmuz 1796) ve nr. 15738, (1204/1789) ve nr. 13998, (1210/1795) ve BOA, Cevdet, Adliye, nr. 4239, (M 1133/Kasım 1720) ve nr. 4158, (3 Z 1209/21 Haziran 1795) ve nr. 708, (11 Ca 1208/15 Aralık 1793) ve nr. 3220, (9 Ş 1208/12 Mart 1794) ve BOA, Cevdet, Dahiliye, nr. 11590, (L 1198/Ağustos 1784)

⁵⁹⁸ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 4106, (B 1174/Şubat 1761)

⁵⁹⁹ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 4770, (27 Ra 1197/2 Mart 1783)

⁶⁰⁰ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 4764, (5 S 1178/4 Ağustos 1764)

⁶⁰¹ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 2285, (17 C 1194/20 Haziran 1780)

Bu belgelerden tez içerisinde ilgili yerlerde bahsettiğimiz için tekrar olmaması amacıyla arzuhallerin ayrıntısını aktarmayacağız. Ancak daha önce bahsetmediğimiz ve kadınlar tarafından sıklıkla divana taşınan iki konu daha vardır ki biri aile fertlerine yönelik suçlar dolayısıyla divana yazdıkları arzuhalleri diğeri aile fertlerinden birinin cezasının affi için talepte bulunmalarıdır.

On bir kadın, işledikleri suçlar sebebiyle sürülen aile fertlerinin cezalarının kaldırılmasını talep etmişlerdir. Bunlardan yedi hanım suçluların karısı⁶⁰², üç hanım annesi⁶⁰³, iki hanım da kızıdır⁶⁰⁴. Hanımlar bazen yakınlarının haksız yere iftira sebebiyle sürüldüğünü, bazen de onların sürülmesi üzerine çok büyük sıkıntılara düştüklerini, evlerinden çıkarıldıklarını, perişan olduklarını bildirerek ceza hallerinin sona erdirilmesini talep etmişlerdir. Bu tip dilekçelerle anında cevap verilmiş, suçluların hepsi “af ve ıtlak” olunmuştur.

İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde on bir hanım eşlerinin/oğullarının/kardeşlerinin öldürülmesi üzerine ya bizzat katillerin adlarını vererek cezalandırılmalarını talep etmiş ya da katillerin tesbitini istemişlerdir.

Elif Hanım⁶⁰⁵, Ayşe Hatun⁶⁰⁶, Hatice Hanım⁶⁰⁷, Fatma Hanım⁶⁰⁸, Ayşe b. Hasan⁶⁰⁹, Kütahya’dan Marufe Hanım⁶¹⁰, Adile Hanım⁶¹¹ kocalarının, Konya’dan Ayşe hanım oğlunun⁶¹² katillerini isimleri ile bildirerek gereğinin yapılmasını talep etmişlerdir. Silivri’den Fatma Hanım⁶¹³, Üsküdar’dan Zeynep Hanım⁶¹⁴, Rehova’dan Zeynep hatunlar⁶¹⁵ eşlerinin

⁶⁰² BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 1873, (15 Za 1193/24 Kasım 1779) ve nr. 66, (Ş 1206/Mart 1792) ve nr. 72, (4 L 1204/17 Haziran 1790) ve nr. 3155, (Za 1171/Temmuz 1758) ve BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3304, (21 M 1145/14 Temmuz 1732) ve BOA, Cevdet, Saray, nr. 5754, (18 Ra 1193/5Nisan 1779) ve BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 11575, (1205/1790)

⁶⁰³ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 5344, (9 Ş 1176/23 Şubat 1763) ve BOA, Cevdet, Askeriye, nr. 2194, (S 1174/Eylül 1760) ve BOA, Cevdet, Dahiliye, nr. 12894, (Ca 1192/ Mayıs 1778)

⁶⁰⁴ BOA, Cevdet, Maarif, nr. 6107, (S 1179/Temmuz 1765) ve BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 13267, (1209/1794)

⁶⁰⁵ BOA, Cevdet, Dahiliye, nr. 169, (27 M 1216/26 Eylül 1791)

⁶⁰⁶ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 5761, (16 M 1200/19 Kasım 1785)

⁶⁰⁷ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 5616, (24 B 1185/2 Kasım 1771)

⁶⁰⁸ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 2631, (10 Ra 1206/17 Kasım 1791)

⁶⁰⁹ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 2323, (4 S 1177/14 Ağustos 1763)

⁶¹⁰ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 2417, (4 Ca 1189/3 Temmuz 1775)

⁶¹¹ BOA, Cevdet, Dahiliye, nr. 3479, (21 B 1209/11 Şubat 1795)

⁶¹² BOA, Cevdet, Adliye, nr. 2629, (12 M 1214/16 Haziran 1799)

⁶¹³ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 4941, (27 R 1208/2 Aralık 1793)

⁶¹⁴ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 3117, (7 Ra 1181/3 Ağustos 1767)

⁶¹⁵ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 1543, (Z 1204/ Ağustos 1790)

cinayete kurban gittiğini bildirerek, katillerin ortaya çıkarılmasını talep etmişlerdir. Bu tip davalar, olayların gerçekleştiği mahallerde incelenerek karara bağlanıyordu.

Kadınlar, divana arz ettikleri dilekçeleri ile, kendilerine ve ailelerine ait davalarda adalet arayışı içine girmişler, böylece kadınlar adli işlerinde, hukuki yarar elde etmişlerdir.

4.2.SUÇLU KADINLAR

Araştırdığımız dönem içerisinde kadının işlediği suçlar arasında en büyük sayıyı “fi’il-i şeni’a” diye tâbir olunan, zinâ veya fâhişelik olarak adlandıracağımız suçlar oluşturmaktadır. Diğer suçlar; katl, yalancı şahit tutma, iftirâ, hırsızlık, ölüme sebebiyet verme, suçluya yardım ve yataklık, hür aslı satma, çocuk düşürme gibi suçlardır.

Belgeler arasında sürgün cezası ile neticelenen bir başka suç daha var ki belgelerde “kendi halinde olmama”, “ahâliye tecâvüzât”, “uygunsuzluk” şeklinde tâbir olunan, bugünkü lisânla “kamu huzurunu bozma” şeklinde ifâde edebileceğimiz suçlardır. Kadınlar tarafından işlenen suçlar arasında en kabarık dosyayı fuhuş suçu oluşturmaktadır.

4.2.1. HIRSIZLIK

Kadınların işlediği hırsızlık olaylarını incelediğimizde, kadınların bâzen yalnız⁶¹⁶, bâzen eşiyile⁶¹⁷, bazen annesi ile⁶¹⁸, bâzen de sahipleri ile (cârîye ise) hırsızlık yaptıklarını görüyoruz⁶¹⁹. Hırsızlık yapan kadınların dördü müslüman ve hür⁶²⁰, biri ise müslüman ve köledir⁶²¹.

616 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 4245 , (12 N 1144 / 24 Mart 1732) ve nr. 1176, (S 1177 / Ağustos-Eylül 1763)

617 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 2925, (1174 / 1760)

618 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 607, (10 N 1207 / 21 Nisan 1793)

619 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 4444, (13 N 1144 / 25 Mart 1732)

⁶²⁰ BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 4245, (12 N 1144 / 24 Mart 1732) ve nr. 1176, (S 1177 / Ağustos-Eylül 1763) ve nr. 2925, (1174 /1760) ve nr. 607, (10 N 1207 / 21 Nisan 1793)

621 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 4444, (13 N 1144 / 25 Mart 1732)

İslam şeriatinde hırsıza uygulanan ceza el kesilmesi⁶²² olarak farzedilmesine rağmen araştırdığımız belgelerde hırsızlık yapan kadınların sürgün ile cezâlandırıldığını görüyoruz. Hırsızlık yapan kadınlardan biri İzmir'e⁶²³, ikisi Limni'ye⁶²⁴, biri de Kıbrıs'a⁶²⁵, sürülerek cezâlandırılmışlardır.

Belgelerden anlıyoruz ki bu kadınlar daha önce de hırsızlık yapmışlar, hırsızlık suçu ile yargılanmışlardır. Hatta yargılandıklarında suçlarını itirâf etmişler⁶²⁶ veya evlerinde yapılan aramalarda çaldıkları eşyalar bulunmuştur⁶²⁷. Yani yaptıkları hırsızlık sebebiyle sürgün cezâsına çarptırılan bu hanımlar hakkındaki suçlamalar, isnattan ibâret olmayıp ispatlanmıştır da. Buna rağmen sürgün ile cezalandırılmışlardır.

Bu belgelerden birinde câriyesine hırsızlık yaptıran Bitli Ömer için “yanındaki bâzı câriyeleri gündüzleri evlere ve hamamlara göndererek hırsızlık yaptırması âdetidir” şeklinde bir kayıt düşülmüştür. Daha önce aynı şekilde işlediği hırsızlık sebebiyle Bursa'ya sürülmüş ancak tekrar İstanbul'a geri dönmüştür. Bu kez Ayşe isimli Arap câriyesine hırsızlık yaptırması sebebi ile câriyesi ile beraber Limni Adası'na sürülmüşlerdir⁶²⁸.

4.2.2. KAMU HUZURUNU BOZMA

Kadınların kamu huzurunu bozacak nitelikteki davranışlarının cezalandırılmaktaydı. Osmanlı mahkemelerinde cezâlandırma prensibi olarak, hakkında şikâyet olan kişi sâbıkalı değilse cezâlandırılmadan önce birkaç kez uyarılır (tenbih olunur) eğer yola gelmezse (mütenebbih olmazsa) veya sâbıkalı ise cezâlandırılırdı.⁶²⁹

Kadınların kamu huzurunu bozacak nitelikteki davranışlarının tekrar eden, ahâliyi rahatsız eden, uyarılara rağmen devam eden davranışlar olduğunu görüyoruz. Bu yüzden de

⁶²² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul Üniversitesi Yay, İstanbul 1950. III, 262–287.

⁶²³ BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 4245, (12 R 1194 / 18 Mart 1780)

⁶²⁴ BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 607, (10 N 1207 / 21 Nisan 1793)ve nr. 4444, (13 N 1144 / 25 Mart 1732)

⁶²⁵ BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 2925, (1174 / 1760)

⁶²⁶ BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 607, (10 N 1207 / 24 Nisan 1793)

⁶²⁷ BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 2925, (1174 / 1760)

⁶²⁸ BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 4444, (13 N 1144 / 25 Mart 1732)

⁶²⁹ Neşe Erim, “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası” *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1984,IV,80

sürgün ile cezalandırılmışlardır. Zira sürgün cezası şehir halkının aralarında yaşamasını istemedikleri sâbıkaları, fâhişeleri ve yaramaz kişileri topluluktan uzaklaştırmak için uygulanan bir cezâ idi.⁶³⁰

İstanbul'da gerçekleşen iki olayda, kadınlar toplumu rahatsız ettikleri için sürülmüşlerdir. Bu olayların aktörlerinin biri müslüman⁶³¹ diğeri de gayr-ı müslimdir⁶³².

Müslüman kadının sebep olduğu olay, Bozcaada'nın varoş mahallerinden Delikli Kuyu Mescidi Mahallesi'nde gerçekleşiyor. Hatice Hatun “mahalle kadınlarına çeşitli iftirada bulunmak ve ehl-i ırz kimselerin kapılarına katran sürüp, namuslarını karalamak” suçu ile yargılanmıştır. (Aynı zamanda kocası “ahâliyi tâciz” ve oğlu da “hırsızlık” ile suçlanıyormuş.) Hatice isimli kadının fiili (ailesinin diğer fertleri ile beraber) topluma yönelik ve huzuru bozucu tarzdadır. Bu yüzden bölge kadısı sunduğu istid'âda sürgün talep etmiştir⁶³³.

“Katran sürmek”, bir kişiyi kötölemek, dile düşürmek, kendisine hakâret etmek için kapısını siyaha boyamak âdetidir. Güvenliği sağlamakla görevli subaşılar, “kapılarına katran çalınanlar” hakkında soruşturma yaparlardı⁶³⁴. Dolayısıyla asılsız yere aynı fiilin tekrarlanması Osmanlı toplumunda ağır bir hakârettir.

Diğer olayın baş aktörü gayr-ı müslim (hristiyan) İzmerağda () isimli kadın bakkal Todori'den borç almış, başpapazın defalarca tenbihine ve hakkında sâdır olan mahkeme kararlarına rağmen hem borcunu ödememiş hem de toplumu rahatsız eden hareketlerine devam etmiştir. Rum Patriği Melityos tarafından konu mahkemeye sürgün talebiyle sunulmuş, Limni Adası'na sürülerek cezalandırılmıştır⁶³⁵.

Osmanlı toplumunda, mahallenin ve mahalle imamının toplumsal olayların yönetimi ve idaresinde mühim rolü vardır. Bu yüzden mahkemelerde mahalle halkı ve mahalle imamının şahitliklerine sık sık başvurulmuştur. Yukarıdaki olayda ise Hıristiyan bir kadının durumunun

630 N.Erim, agm, s. 81

631 BOA, Cevdet, Adliye, nr. 643, (28 B 1172 / 27 Mart 1759)

632 BOA, Cevdet, Adliye, nr. 5111, (11 Za 1182 / 18 Nisan 1769)

633 BOA, Cevdet, Adliye, nr. 643, (28 B 1172 / 27 Mart 1759)

634 Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerinde Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine” *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1984, IV, 74

635 BOA, Cevdet, Adliye, nr. 5111, (11 Za 1182 / 18 Nisan 1769)

patrik tarafından mahkemeye taşınmasından, aynı durumun diğer dini cemaatler arasında da vâki olduğunu göstermektedir⁶³⁶.

4.2.3. CİNÂYET

İncelediğimiz yüzyıllık zaman dilimi içersinde, İstanbul'da, kadınlar tarafından işlenmiş bir cinâyet olayını tespit edemedik. Ancak bir kadın kocası ile beraber “katil zanlısı” olarak yargılanmıştır. Olay Balat'ta Çavuş Mescidi yakınındaki sokakta yaşanmıştır. Bu sokakta çuval içinde ölü bir kadın bulunuyor. Zanlılar; ihtiyar Muhammed Reis ve eşi Fatma, evleri yakınında bulunan bu çuval hakkında muhakkak mâlûmat sahibidir denilerek, önce hapsolunup sorgulanıyorlar, sorgularında inkâr etmeleri sebebiyle de Bursa'ya sürülüyorlar.⁶³⁷.

Anlaşılan o ki sorgulamalarında, evleri yakınında gerçekleşen bu olay hakkında bilgi vermemeleri “ya kâtilleri gizleme ya da kâtiller kendileri oldukları halde inkâr etme” olarak yorumlanmış ki sürgün ile cezalandırılmışlar.

Üstelik yüzyıllık zaman dilimi içersinde İstanbul gibi bir şehirde kadınların bir tek cinâyete dahî karışmadıkları gözümüzden kaçmıyor.

4.2.4. İFTİRÂ ETMEK

Belgede “kendi halinde olmayıp şerîrden” tabiri ile tavsîf olunan Sivas'lı Hanım adıyla meşhûr olmuş bir kadın, Fatma Hâtun isimli bir kadına “iki yüz kuruşluk eşyayı aldı” diyerek iftirâ ediyor. Ancak zindan hasekisi tarafından hapsedilip sorgulanınca ifâdesini değiştirip, bilmiyorum haberim yok, diyerek inkâr ediyor. Bunun üzerine Bursa'ya sürülerek

636 Buna benzer bir olay 5 Ra 1209 / 30 Ekim 1794 tarihinde Mora Yarımadası'nda gerçekleşmiştir. İki Hıristiyan kadının toplum huzurunu bozan davranışları, İstanbul Rum Patriği tarafından mahkemeye taşınarak, cezalandırılmaları istenmiş. Kadınlar hakkında o dönem için gayet ağır bir ceza olan Dimetoka Kalesi'ne kalebent edilmeleri buyrulmuş. BOA, Cevdet, Adliye, nr.3171, (5 Ra 1209 / 30 Ekim 1794)

637 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 3549, (13 C 1185 / 24 Ağustos 1771)

cezalandırılıyor⁶³⁸.

Belgeden her iki kadın hakkında ve olay hakkında daha fazla bilgi edinmek mümkün değildir. Ancak belgenin dilinden Sivas'lı Hanım'ın sâbıkalı olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla sürgün ile cezalandırılmıştır.

Zira prensip olarak önce tenbih olunur, kulak asmazsa veya sâbıkalı ise cezalandırılır. Sürgün cezası ise toplumsal huzuru bozan, ahâli tarafından istenmeyen kişiler hakkında sıklıkla kullanılırdı⁶³⁹.

4.2.5. SUÇLUYA YARDIM VE YATAKLIK ETME

Sunacağımız olaylar İstanbul'da geçmemekle birlikte Osmanlı Kadını'nın değişik yönlerine ışık tutması sebebiyle araştırmamıza dâhil ettik. Biri Bursa'da diğeri Kayseri'de gerçekleşen iki tecâvüz olayında kadınlar tecâvüz suçuna yardım etmişlerdir.

Bursa'da gerçekleşen olayda tecâvüz eden kişilerden birinin karısı, diğerrinin annesi olan kadın (belgede ismi kayıtlı değil), tecâvüze uğrayan Kâfiye isimli kızın abisi Mustafa'dan "bana can yoldaşım olsun" diye izin isteyerek evine götürüyor. Evde kocası ve oğlu kızı tecâvüz ediyorlar⁶⁴⁰.

Kayseri'deki olayda ise Fatma isimli kadın, komşuları Ali'nin kız kardeşi Fatma Şerife'yi "gel başımı tara" diyerek evine çağırıyor, kızcağız eve gidince kocasını çağırıyor⁶⁴¹.

Her iki olayda da kadınlar aslında suçlu oldukları halde, olayları mahkemeye intikâl ettirenler, sadece tecâvüz edenden şikâyetçi olmaktadır.

638 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 3548, (17 C 1183 / 18 Eylül 1769)

639 N.Erim, agm, s. 80-81

640 BOA, Cevdet, Adliye, nr. 1430, (17 M 1181 / 17 Haziran 1767)

641 BOA, Cevdet, Adliye, nr. 757, (17 Ca 1183 / 18 Ekim 1769)

4.2.6. HÜR ÇOCUĞU SATMAK

Osmanlı'da gerek erkek gerek kadınlar tarafından işlenen suçlardan birisi de hür asıllı bir kişiyi köle olarak satmaktır. Ayşe Hâtun da, Mehmet adındaki genç ve hür bir çocuğu esir diyerek esirci Bekir'e 95 kuruşa satmıştır. Bu suçu dolayısıyla da kendisi önce hapsedilmiş, sonra hakkında Bursa'ya sürgün kararı çıkmıştır⁶⁴².

Osmanlı'da köle ticareti belirli kurallara binâen yapılırdı. Ancak zaman zaman hür asıllı kişilerin köle olarak satıldığı yaşanmamış olaylardan değildir⁶⁴³.

Tarihte hür asıllıları köle olarak satan erkeklerle karşılaşmıştık. Hatta bizim incelediğimiz belgelerin içinde, hür kadınları cârîye olarak satan kişilerin varlığını saptadık. Ancak bunlar hakkında bir soruşturma veya cezalandırma ile karşılaşmadık. Bir kadının hür asıllı birini satması, üstelik bu fiili sebebiyle cezâlandırılması hayli ilginçtir.

4.2.7. YALANCI ŞAHİT TUTMA

İstanbul'da Ayşe b. Hasan isimli kadın Ümmügülsüm b. Muhammed isimli kadından 4000 kuruş alacağı olduğu iddiâsı ile mahkemeye başvurmuş, iddiasına şahit olarak Kafesçi Süleyman isimli kişiyi öne sürmüştür. Ancak Süleyman önce şehâdet ediyor daha sonra ise şahâdetinde “kâzib ve zûr” (yalancı şahit hakkında kullanılan bir tâbir) olduğunu itiraf ediyor.

İlginçtir ki kadın hakkında hiçbir şey yapılmazken yalancı şahit Bursa'ya sürülmüştür⁶⁴⁴.

4.2.8. ÇOCUK DÜŞÜRME

İncelediğimiz belgeler içinde en ilginç olaylardan biri de budur. Zira “üç kez, kasten,

642 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 239, (19 C 1183 / 20 Eylül 1769)

643 Ehad Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890*, (çev: Hakan Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1994, Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu, 1800–1909*, Kitap Yay, İstanbul 2004 Ayrıca bkz. Mağdur Kadınlar Bölümünde, Hür Aslı Cârîye Diye Satma alt başlığında sunduğumuz belgeler

644 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 1933, (22 Za 1204 / 2 Eylül 1790)

ilaç olarak çocuğunu düşürmekle suçlanan kadın” eski kocası tarafından şikâyet edilmektedir.

Olay İzmit’te gerçekleşmiştir. Dâvâcı (Ebû Bekir) suçladığı eski karısı Ayşe’nin kendisinden izinsiz, üç defa, ilaçla, kasten çocuğunu karnında iken öldürüp düşürdüğünden, eski karısından şikâyetçi olmuş, çocuklarının dem-i diyetini talep etmiştir⁶⁴⁵.

4.2.9. FUHUŞ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre XVIII. yüzyılda kadınlar tarafından en fazla işlenen suç “fuhuş” olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden fuhuş içerikli olanları dört alt başlık altında incelemek mümkündür. Padişah tarafından yayımlanan ve fuhşiyâtın önüne geçilmesini talep eden fermanlar. Fâhişe kadınların adları anılarak haklarında tertip olunan cezâlar. Kadınların ismi anılmakla birlikte “ fâhişe” olarak anılmayıp, “şeriate aykırı hareket”, “mefâside teşebbüs”, “ sû-i teşebbüs”, “fiili şenâ da bulunma”, “serseri ve müfsid olma”, “uygunsuzluk” şeklinde suçları beyân olunan ve haklarında verilen cezâları içeren belgeler. Son olarak fâhişe kadınlarla münâsebetleri dolayısıyla cezâlandırılan erkekleri zikreden belgeler.

4.2.9.1.FUHŞİYYÂTIN ENGELLENMESİ İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR

İçeriğinde fuhşiyâtın engellenmesini talep eden yazışmaların XVIII. yüzyıl sonlarında ve arka arkaya yayımlanmış olmaları dikkat çekmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız taramamızda en erken 1202 / 1787’de en geç 1205 / 1790’da olmak üzere sekiz adet belge tespit ettik. Belgelerin bir kısmı sadece “fuhşiyât” maddesi üzerinde dururken⁶⁴⁶ bir kısmında “fuhşiyâta” ilaveten meyhânelerin kapatılması meselesi de yer almıştır⁶⁴⁷.

Bu yazışmaları incelediğimizde (ister meyhâne konusu ile birlikte anılsın ister tek başına tartışmalara konu olsun) fuhşiyâtın engellenmesi hususunda sâdır olan emirler üzerine

645 BOA, Cevdet, Adliye, nr. 4825, (S 1179 / Temmuz-Ağustos 1765)

646 BOA, H.H, nr. 1013, (1202 / 1787) ve nr. 11055, (1204 / 1789) ve nr. 10 308, (1205 / 1790)

647 BOA, H.H, nr. 9014, (1203 / 1788) ve nr. 9720, (1204 / 1789) ve nr. 11176, (1204 / 1789) ve nr. 10845, (1205 / 1790) ve nr. 11 209, (1205 / 1790)

görevlilerin neler yaptıklarını ve neler yapmayı planladıklarını da öğrenebiliyoruz.

1202 / 1787'de ilk yayımlanan ferman I. Abdulhamid'in Üsküdar'da, Balaban iskelesinde, bekâr odalarındaki fuhşiyâtın, güvenilir adamlar tâyini ile incelenmesi içeriklidir ve Kaymakam Paşa'ya hitâben yazılmıştır⁶⁴⁸.

Bunu tâkip eden iki sene içinde her sene bir kere genel içerikli “bütün meyhânelerin kapanması, oğlanlı hamamların kapatılması, fâhişe kadınların yakalanarak gerekli cezaların verilmesi şeklinde tüm İstanbul'u içine alan yazışmalar yapılmıştır⁶⁴⁹.

Akabinde yapılan yazışmalardan anlıyoruz ki padişahın bu emirleri gereğince İstanbul'da, gerek Üsküdar'da Balaban iskelesinde gerek İstanbul genelinde fâhişe kadınlar gözlemlenmiş, yakalananlar hapis olunmuştur. Ancak sayılarının çokluğu nedeni ile uygulanacak cezânın niteliği hakkında padişaha danışılmak istenmiş ki biz bu yazıdan, fâhişelere uygulanması düşünülen diğer cezâları da öğreniyoruz.

“Pâdişahım, bunlar sayıca çok olup bir mahalle sürülse orada da icrâ-yı fuhşiyât ederler. Hapsolunsa (- ki bu görüş Sekbanbaşı'nın görüşü imiş) yiyecek-içecek ve giyecek masrafları kadar, ne vakte kadar hapis edilecekleri de meseledir. Üstelik bu kadar kadın, elbet bir gün başlarındaki zabitleri de fesahter eder. Öyleyse bunların içinden en meşhûr iki üç kişinin cezası diğerlerine ibret için uygulanıp, geri kalanına da eğer tekrar aynı şekilde yakalanırsanız sizde bunlar gibi cezâlandırılırsınız denilerek, korkutup tevbe verilip salınsa, bundan sonra zâbitler gene sıkı tâkibe devâm etse, elbet öldürülme korkusu ile herkes kendine gelir, gün geçtikçe fuhşiyât azalır, ilânına kimsede cesâret kalmaz.”⁶⁵⁰.

Bu teklif üzerine padişahın da aynı fikirde olduğunu kendi hattı ile düştüğü buyrultudan anlıyoruz ki aynen şöyledir:

“Fâhişelerin birkaçını idam ettiresin. Üç tane İstanbul'da, biri Üsküdar'da, biri Kasımpaşa da idam olsun. Diğerlerine tevbe verdirip birer ikişer salın. Kerhâneleri yaktırın, kerhânegileri katl ettiresin. Bu Hatt-ı Hümayunumun cümlesini icrâ edesin. Birinde kusur

648 BOA, H.H, nr. 1013, (1202 / 1787)

649 BOA, H.H. nr. 9014, (1203 / 1788) ve nr. 9720, (1204 / 1789)

650 BOA, H.H, nr. 11055, (1204 / 1789)

etmeyessin. Sonra sen bilirsin” Takip eden günlerde bu emir gereğince hareket edilmiştir⁶⁵¹.

“Daha önce emrolunduğu şekilde fâhişelerin bir kaçı seçilip sekbanbaşı tarafından Ağa Kapısı civarındaki imam evine getirilip burada boğulup üçü Âsitanede, biri Üsküdar’da biri Kasımpaşa’da idam ettirilip ve diğerlerine tevbe verdirilerek salıverildi”⁶⁵².

Üzerindeki buyrultu hayli ilginçtir.

“ Kıl u kâl ve söze bâis olan gevşekliği kendinize âdet etmişsiniz. İstanbul’da iki meyhâne kapatıp, bir iki avradın hakkından gelinmesi için o kadar meşveret edip bir nizâm veremediniz”.

Bütün bunların dışında fâhişelerin isimlerinin yazılı olduğu ve nerelere sürüldüğü içeren bir defter sekbanbaşı tarafından hazırlanarak padişaha sunulmuştur. Bu defterde adı yazılı olan fâhişeler sekbanbaşı tarafından sürülmüştür⁶⁵³.

Belgeler topluca değerlendirildiğinde, bu yıllarda (1202–1205 / 1787–1790) İstanbul’da sıkı bir takibin yapıldığını yakalananların muhakkak cezalandırıldığını anlıyoruz.

4.2.9.2. FÂHİŞE KADINLARA VERİLEN CEZÂLAR

Öncelikle “zinâ” ve Osmanlı Cezâ Hukuku’ndaki hükmüne bakmak faydalı olacaktır. “Zinâ” bir akd-i şerîye müstenid olmaksızın bi’l ihtiyâr yapılan haram bir cimâdır⁶⁵⁴. Zinâdan kaçınma ve zinâ suçunu işleyenler hakkında İslam Fıkhı birçok hüküm koymuştur. Zinâda evli erkek ve kadına recm, bekâr erkek ve kadına had vurulabilmesi için zinâ olayının vukû bulması, şüpheden ârî olması, aralarında ihtilâf olmayan dört erkek şahidin aynı mecliste şehâdet etmesi veya zinâ edenlerin hâkim huzurunda ayrı ayrı dört meclis önünde itirâf etmesi vb. şartlar aranmaktadır⁶⁵⁵.

Ancak incelediğimiz belgelerde “zinânın sübût ettiği “ hükmüne varılamamış

651 BOA, H.H, nr. 10845, (1205 / 1790)

652 BOA, H.H, nr. 10845, (1205 / 1790)

653 BOA, H.H, nr. 10845, (1205 / 1790) ve nr. 11176, (1204 / 1789) ve nr. 11209, (1205 / 1790)

654 Ö.N.Bilmen, age, III, s.197.

655 Ö.N. Bilmen, age, III, 26, 197, 201, 202, 209, 210, 212, 218.

gözükmektedir. Kadınlar “fâhişe” adı ile anılmakla beraber, suçları karşılığında sürgün ile cezâlandırılmışlardır.(genellikle)

Osmanlı tarihinde recm ile neticelenmiş bir tek zinâ isnadı vardır. Olay 1680 yılında İstanbul’da Aksaray’da yaşanmıştır. Kocasını seferde olan bir kadının iplikçilikle geçinen zimmî bir gençle zinâ halinde yakalandığı iddiâ edilmiş ve mahkeme kadının evli olduğu için ‘recm’ edilmesine, zimmî gencinde idâm edilmesine hükmetmiştir. Rumeli Kadıaskeri hükmü istemeyerek onaylamış ve cezâ infâz edilmiştir. Fakat bu olay ulemâ arasında nefretle karşılanmış ve bir daha da böyle bir cezâ da verilmemiştir⁶⁵⁶.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız araştırmamızda fâhişelikle suçlanan hiçbir kadının recm cezâsı ile cezâlandırılmadığını tespit ettik. Zinâ olaylarında “recm” ve “had” cezâları verilmeyişi, ilk bakışta İslam Hukuku’ndan sapmalar olduğu intibâhını vermekte ise de, aslında bunu sapmalar olduğu şeklinde yorumlamayıp “zinânın sübût ettiği” hükmüne varmanın mümkün olmayışı ve dolayısıyla dâvâların “zinâ isnadı” şeklinde hükme bağlanması sebebine dayanmaktadır⁶⁵⁷.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki fâhişe kadınlarla ilgili belgeleri incelediğimizde belgelere “fâhişe” tabiriyle kaydolunan kadınların ya sürüldüğünü ya da katledildiğini görmekteyiz.

Sürülen kadınlardan üçü Kıbrıs’a⁶⁵⁸, dördü Sakız Adası’na⁶⁵⁹, onsekiz kişi Bursa’ya⁶⁶⁰, altısı Limni Adası’na⁶⁶¹ sürülmüştür. On kadın da Midilli Adası’na kalebent edilmek üzere sürülmüştür⁶⁶².

Elimizde bir de defter var ki bu defter padişahın emri gereğince sekbanbaşı tarafından tutulmuştur. Bu defterde isimleri kayıtlı “fâhişelerin” onsekizi İzmir’e, onsekizi Mudanya’ya ondokuzu Tekfur Dağı’na sürülmüşlerdir ki toplam elli beş fâhişedir⁶⁶³.

656 Silahtar Tarihi I, 750

657 Rifat Özdemir, Tokat’ta Aile, *Belleten*, cilt LIV, sayı 65, s.1026

658 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 200, (18 S 1134 / 8 Aralık 1721) ve nr. 592, (27 R 1206 / 24 Kasım 1791)

659 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.402, (6 B 1162 / 2 Temmuz 1749)

660 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 4322, (15 S 1208 / 22 Eylül 1793) ve nr. 376, (C 1205 / Ocak-Şubat 1791)

661 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 1236, (12 L 1150 / 2 Şubat 1738) ve nr. 4351, (28 Za 1181 / 16 Mayıs 1768)

662 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 1355, (10 C 1144 / 10 Kasım 1731)

663 BOA, H.H, nr. 11209, (1205 / 1790)

Fâhişe kadınların bir kısmı görevliler tarafından basılarak, bir kısmı ise mahallelilerinin bastırması ile yakalanmışlardır. Belgelerde geçen “basılıp” veya “mahallelileri bastırmışlar” terimlerini açıklamak yerinde olacaktır.

Kola çıkmak; hırsız uğursuz takımının kötülüklerine mahal bırakmamak, âsâyişi korumak maksadıyla zâbıta kuvvetlerinin şehir içinde dolanmasının yerine kullanılan bir tâbirdir. Ocağın kaldırılmasına kadar kola yeniçeriler, zaptiye teşkilatının yapılmasından sonra zaptiyeler, en nihâyet jandarmalar kola çıkardı⁶⁶⁴. Tanzimat’tan evvel sadrâzamlar, yeniçeri ağaları, kaptan paşalar bile kola çıkarlar yolsuz hareketi görülenleri te’dip eder kabahatleri hapsi gerektirecek olanı hapsedtirirlerdi⁶⁶⁵. Bazı fâhişe kadınlar güvenlik görevlilerinin teftişleri neticesinde yakalanırlarken (belgelerin diliyle basılırken) bazılarıysa mahalle baskınları neticesinde mahkemeye nakledilmişlerdir.

“Gülsüm ve Hatice isimli fahişeler için mahallelileri Ayvansaray’da bastırmışlar denmiştir⁶⁶⁶. Abdülaziz Bey eserinde “âlufteler” başlığı altında fâhişeler hakkında fazlasıyla ve ayrıntılı bilgi vermiştir. Onun eserinden “mahalle baskını” adlı bölümü özetleyecek olursak konu aydınlığa kavuşacaktır. “Mahalleye biri kiracı gibi gelir edep, terbiye ve ahlâka aykırı hareketlerde bulunduğu, hânesine şunun bunun girdiği komşuları tarafından gözlenerek anlaşılır ya da sezilir veya önce mahalle delikanlılarını duyar ve yakın komşulara bildirirse durum mahalle imamı efendi ile muhtar ve ihtiyarına açılır. Onlar da eve yabancı birinin girdiği görülür veya anlaşılırsa derhal haber verilmesini bildirip önce o hâneyi basarak giren adam ve kalan kimlerse onları hükümete teslim ve hâneyi tahliye etme kararı alırlar. Bu işi bir an evvel bitirmek ve mahalleyi bu fuhuştan temizlemek için mahalle bekçisine, mahallenin delikanlılarıyla civardaki komşulara dikkatli olmaları tenbih edilir. Böyle bir hâneye gizlice bir adamın girdiği görülür veya duyulursa durum bütün mahalleye bildirilir. Mahalle kahvesinde toplantı yapılır, evin basılması kararlaştırılır. Civarda bulunan zâbıta kolluğuna haber gönderilir. Oradan yollanan adamlar, imam efendi muhtar ve mahallenin ileri gelenlerinden gençlerle, bekçi sopalarıyla mahalle delikanlıları da ellerinde sopalarıyla olduğu halde yola çıkılır. Önce hânedeki adamın kaçabileceği yerler gözaltına alınır. Herkes evin önüne toplanır. Bekçi evin kapılarını çalarken halk bir şamata ile “mahallelerinde böyle

664 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, İstanbul 1971,II, .288

665 M. Z.Pakalın, age, II, .289

666 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 1355, (10 C 1144 / 10 Kasım 1731)

şeylere izin vermeyeceklerini” söyleşir. Kapı açılmazsa, imam efendinin “kırınız” diye verdiği emirle kapı tekmelerle açılır. Herkes evin içine dolar. Evin her tarafı aranır, o halde bir adam yakalanırsa, her taraftan biri tutar, bulduklarını kıyafetle, don paça, yalınayak, baş açık, tarifi imkânsız tecâvüz ve hakâretlerle, pek heyecanlı tavırlarla sürüklerlerdi. Kadınların da eşyasının sokağa atılacağı bağıarak söylenirdi. Tutulan adam, bahçelerin arasında, baskına gidenler ve çevreden gelenlerle beraber en büyük zabıta memurunun bulunduğu daireye kadar götürülüp teslim edilirdi⁶⁶⁷.

Belgelerde adı geçen fâhişe kadınların hepsi müslümandır. Sadece bir belgede bir fâhişe kadın hakkında nâsrâni açıklaması yer almıştır⁶⁶⁸.

Bazı kadınların ana-kız⁶⁶⁹, abla-kardeş⁶⁷⁰, bu işi yaptıklarını, bazısının da baba-kız⁶⁷¹ bu iş içinde olduklarını öğreniyoruz.

Belgelerde bazı kadınlar sadece isimleri anılarak zikredilirken, bazı kadınlar “kerhânci”⁶⁷², “kerhâneye keşt ü güzâr eder”⁶⁷³ olarak kaydedilmişlerdir.

Bu belgelerden biri gayet ilginçtir. Belgede, fahişelikle suçlanan Ayşe, “İhsan Gelini denmekle meşhur, meşhur kerhâncilerden ve hem hür asıl kadınları satan” tabiriyle zikredilmiştir. Ayşe isimli bu kadın kızı Fatma ile beraber daha önce birkaç kez aynı suç sebebiyle sürgün ile cezalandırılmış, ancak tekrar geri dönmüştür. Bu sefer Karagümrük’te yakalanarak hapsolünmüşler, haklarında Limni Adası’na sürgün kararı çıkmıştır.⁶⁷⁴

Görüldüğü üzere, İhsan Gelini lakaplı Ayşe, sâbıkalı, üstelik kerhâncilik yapan, defalarca sürülen bir kadındır. Hâlbuki sürgün cezâları hep “li ecli te’dib” yani “yola

667 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri*, (haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s: 339–342 ayrıca, Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicri’de İstanbul’da Hayat*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988adlı eserinde 4 S 975/ 10 Ağustos 1567 tarihinde yayımlanan bir fermana yer vermektedir. Bu ferman bu görevi mahalle imamı ve müezzini başta olmak üzere mahalle sakinlerine vermekte hatta böyle davranmadıkları takdirde kendilerinin de cezalandırılacaklarını ifade etmektedir. Ayrıca bkz. Özer Ergenç “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, (IV) İstanbul 1984, s:69–77.

668 BOA, H.H, nr. 11209, (1205 / 1790) (Tekfur Dağı’na Sürülen Eleni Nasrâniye)

669 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 4351, (23 Za 1181 / 11 Mayıs 1768)

670 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 402, (6 B 1162 / 22 Haziran 1749)

671 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 592, (27 R 1206 / 24 Kasım 1791)

672 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 4351, (23 Za 1181 / 11 Mayıs 1768 (İhsan gelini denmekle meşhur kadın)

673 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 276, (C 1205 / Ocak-Şubat 1791), (isimleri kayıtlı yedi kadın kerhânci fâhişeler diye adlandırılmış)

674 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 592, (1206 / 1791)

gelmeleri için” verilirdi. Ancak bu cezânın fâhişe kadınlar üzerinde pek de etkili olmadığını söyleyebiliriz.

“Âlûfteler” başlığı altında “fâhişeler” hakkında geniş ve tafsîlatlı bilgi veren Abdülaziz Bey’in eserinden kerhâneler ve burada takip olunan usûl hakkında bilgi edinmek mümkündür. Abdülaziz Bey eserinde bu tip hâneleri iki kısma ayırır. Sahiplerinin isimleri ile anılan, oralarla ilişkisi olanlarca bilinen, yakın zâbitaca bir dereceye kadar kontrol altında tutulan hâneler ve “koltuk” denilen, gayet gizli, herkes ve her gelene açılmayan, elden geldiğince hükümet ve zâbitadan saklanan hâneler⁶⁷⁵.

Belgelere kaydolunan bazı kadınların İstanbul dışından geldiği düşünüyoruz. Zira Sinoplu⁶⁷⁶, Edirneli⁶⁷⁷, Tekirdağlı⁶⁷⁸ şeklinde belgelere kaydolunmuşlardır. Ancak fâhişelerin çoğu İstanbulludur. İstanbul’un çeşitli semtlerindedirler. Semtleri şöyle sıralayabiliriz. Topkapı, Ayvansaray, Üsküdar, Karagümrük, Kumkapı, Edirnekapı, Beşiktaş, Tophâne, Silivrikapı.

Abdülaziz Bey, fâhişe kadınların onda ikisi Dersaâdet Kıptîlerinden, onda ikisi Siroz, Edirne, Manastır Kıptîlerinden, onda ikisi İzmir ve Aydın havâlisi kadınlarından, geri kalan onda dördünün de Dersaâdet ahâlisinden olduğunu söyler⁶⁷⁹. Doğrusu belgelerden kadınların kökeni (çingene olup olmadıkları) hakkında bir bilgi almak mümkün değildir.

Belgelere kadınlar nâdiren baba adları ile kaydolmuşlardır⁶⁸⁰. Genellikle takma adlarıyla ya da sadece kendi adlarıyla kaydolmuşlardır. Zira “ismetini bozmuş olan âlûfteler, o çirkin yola düştükleri zaman kendi esas isimlerini kullanmaz, başka bir ad alırlardı. Bu suretle bir ölçüde kimliklerini ve mensup oldukları aileleri saklamak isterlerdi”⁶⁸¹. Belgelere geçmiş takma adlar şöyledir: Lüfer çiçeği, Ayçiçeği, Ceyhûn, Kâküllü Molla, Şâhin, Uzun Saçlı, Kanlıca Gülü, Eyüplü, Çalar Saat, Rakı Mezese, Gül, Çokak, Yedi Dağ Çiçeği⁶⁸², İnce

675 Abdülaziz Bey, age, s. 333. Eserin “âlûfteler” bölümünde bu hânelerle ilişki kurmanın usûlü, İstanbul’da buldukları yerler, hâne içinde cereyan eden usûl hakkında ayrıntılı bilgi almak mümkündür.

676 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 200, (18 Ş 1134 / 3 Haziran 1722)

677 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 1355, (10 C 1144 / 10 Kasım 1731)

678 BOA, H.H, nr. 11209, (1205 / 1790)

679 Abdülaziz Bey, age, s. 335

680 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 200, (18 Ş 1134 / 3 Haziran 1722)

681 Abdülaziz Bey, age, 331–332

682 BOA, H.H, nr. 11209, (1205 / 1790)

Donanma, Nokta Kızı, Uzun⁶⁸³, İnce hanım⁶⁸⁴.

Son olarak sekbanbaşı tarafından hazırlanarak Padişaha sunulan, fâhişelerin isimlerini ve nerelere sürüldüklerini bildiren defteri inceleyebiliriz.

Deftere elli beş fâhişe ismi kaydedilmiştir. Bu kadınların on sekizi İzmit'e, on sekizi Mudanya'ya, on dokuzu Tekirdağ'a (Tekfur Dağı'na) sürülmüşlerdir⁶⁸⁵.

D'ohsson, XVIII. yüzyılda İstanbul ve diğer büyük şehirlerde, müslüman fâhişe kadın sayısının kırkı bulmadığını belirtir⁶⁸⁶. Görüldüğü üzere belgelere yansıyan sayı çok daha fazladır. Bizim elde ettiğimiz ve isimleri fâhişe tâbiriyle kayıtlı kadın sayısı doksan dördtür. Yine aynı yazara göre gayr-i müslim fâhişeler şehrin en sapa mahallerine yerleştirilmiş ve zâbıta kontrolü altında sadece kendi milletlerinden müşteri kabul edebildikleri halde müslüman olanlar faaliyetlerinde serbest değildiler⁶⁸⁷. Yukarıdan beri zikrettiğimiz belgelerde sadece müslüman kadınlar kayıtlı olduğun göre⁶⁸⁸ D'ohsson'un verdiği bu bilgi doğru olabilir.

4.2.9.3. BELGELERE FÂHİŞE OLARAK KAYDOLUNMAYIP BAŞKA

TÂBİRLERLE ANILAN KADINLAR

Bu belgelerde ismi geçen ve fuhuş belgelerinde olduğu gibi sürgünle cezâlandırılan kadınlar mefâside teşebbüs etmiş⁶⁸⁹, uygunsuz⁶⁹⁰, sûi-hal⁶⁹¹, serseri ve müfsid⁶⁹², ırzıyla

683 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 376, (C 1205 / Ocak- Şubat 1791)

684 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 592, (27 R 1206 / 24 Kasım 1791)

685 BOA, H.H, nr. 11209, (1205 / 1790)

686 J. Mouradge D'ohsson, *XVIII. yy Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, çev:Zerhan Yüksel, Tercüman Gazetesi, İstanbul ty. s. 194–195

687 D'ohsson, age, s. 210.

688 Sadece bir hıristiyan kadın kaydolunmuştur. BOA, H.H nr. 11209 (1205 / 1790) Sekbanbaşı tarafından hazırlanan ve yakalanarak sürülen fahişelerin isimlerinin kayıtlı olduğu defterde Tekfur Dağı'na sürülen Eleni Nasrâniye

689 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 594, (18 Ş 1134 / 3 Haziran 1722)

690 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 1123, (29 R 1154 / 14 Haziran 1741)

691 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 3253, (10 Ra 1159 / 2 Mayıs 1746)

692 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 1178, (21 Z 1160 / 24 Kasım 1747)

mukayyet değil⁶⁹³, hilâf-ı rızâ halde⁶⁹⁴ gibi farklı tâbirlerle anılmışlardır.

Bazı belgelerde kadınların sadece durumları zikredilip (uygunsuz, su-i hal, vs. seklinde) cezâları verilirken⁶⁹⁵, bazı belgelerde ise kadınların suçu ayrıntısı ile belgelere kaydedilmiştir. Meselâ 29 R 1154/ 14 Haziran 1741 tarihinde Eyüp'te gerçekleşen olayda uygunsuz takımından Şerife isimli kadın, bir İslam kadını ile beraber, kasap çırağı zimmî Şuyufter'i eve almak sebebi ile yargılanmıştır⁶⁹⁶.

Diğer olay hayli ilginçtir. Çengi Mahmur Usta ve Leylâ isimindeki kadınlar Numan Paşazâde Abdurrahman Bey'in evinde basılıyor ve hapsolünüyorlar. Bursa'ya sürülerek cezalandırılıyorlar⁶⁹⁷.

Bu kadınlar da belgelere fâhişe olarak kaydolunan kadınlar gibi sürgün ile cezâlandırılmışlardır. Bozcaada'ya⁶⁹⁸, Diyâr-ı âhara⁶⁹⁹, Kuşadası'na⁷⁰⁰, Bursa'ya⁷⁰¹, İstanköy Ceziresi'ne⁷⁰² sürülmüşlerdir. Bu belgelerde kadınların suçları fâhişelik olarak adlandırılmamakla beraber, yapılan açıklamalar, kullanılan tâbirler ve verilen cezâlar sebebiyle, kadınların zinâ şüphesi ile cezâlandırıldıklarını düşünüyoruz.

4.2.9.4. FÂHİŞE KADINLARLA MÜNÂSEBETLERİ DOLAYISIYLA

ERKEKLERE VERİLEN CEZÂLAR

Bu belgeler, Osmanlı cezâ hukukunda suç kabul edilen “fuhuş” fiilinin her iki tarafının da (erkek ve kadın) cezâlandırıldığını göstermesi bakımından önemlidir

Fâhişe kadınlar çoğu kez, az bir hapsin akabinde sürgün ile cezâlandırılıyorlardı. Çok az

693 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 295, (23 C 1208 / 27 Aralık 1793)

694 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 3763, (26 S 1210 / 11 Eylül 1795)

695 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 594, (18 Ş 1134 / 3 Haziran 1722), ve nr. 3253, (10 Ra 1159 / 2 Mayıs 1746) ve nr.1778, (21 Z 1160 / 24 Kasım 1747) ve nr.3763, (26 S 1210 / 11 Eylül 1795)

696 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.1123, (29 R 1154 / 14 Haziran 1741)

697 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.2926, (4 Ra 1204 / 22 Aralık 1789)

698 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.594, (18 Ş 1134 / 3 Haziran 1722)

699 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.3253, (10 Ra 1159 / 2 Mayıs 1746)

700 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.1778, (21 Z 1160 / 24 Kasım 1747)

701 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.2726, (4 Ra 1204 / 22 Aralık 1789) ve nr. 3763, (26 S 1210 / 11 Eylül 1795)

702 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.295, (23 C 1208 / 27 Aralık1793)

bir kısmı idam edilmiş veya çuvala konulup denize atılarak cezâlandırılmıştır. Erkekler de bu tip münâsebetlerinden dolayı cezâlandırılıyorlardı. Belgelerde onların vazîfelerinden azil edilerek⁷⁰³, küreğe konarak⁷⁰⁴, hapsedilerek⁷⁰⁵, sürgüne gönderilerek⁷⁰⁶, kalebent olunarak⁷⁰⁷ cezâlandırıldığını görüyoruz. Tek bir olayda ise idam ile cezâlandırılmışlardır⁷⁰⁸.

Aslında bu belgelerden bu tip kadınlarla kimlerin münâsebet kurduğunu, bu fiillerini nasıl gerçekleştirdiklerini ve bu fiillerin nasıl olup ta ortaya çıktığını da öğrenmek mümkündür. Belgelere göre bu tip kadınlarla daha çok bekâr ve yalnız yaşayan erkekler⁷⁰⁹, öğrenciler⁷¹⁰, kalyoncular⁷¹¹ münâsebette bulunuyordu. Zaman zaman devlet erkânından (muallim⁷¹², paşazâde⁷¹³) lakaplı kişilerin ve muska yazıp okuyan kişilerin de⁷¹⁴ fahişelerle münâsebetleri dolayısıyla cezâlandırıldığı olmuştur.

Olaylar bazen mahalle baskınında⁷¹⁵, bazen görevlilerin kola çıktığı esnada⁷¹⁶ veya haklarında vâkî şikâyet sonucu⁷¹⁷ ortaya çıkmış, bazen de başına şal sarıp erkek kıyâfetinde medreselerine götürmek isterken⁷¹⁸ yakalanmışlardır.

Sürgüne gönderilenler Bozcaada'ya⁷¹⁹ sürülmüş, kalebent olunanlardan biri Kale-i

703 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.557, (25 C 1117 / 14 Eylül 1705) ve Maarif, nr. 1755, (13 Ra 1206 / 10 Aralık 1791) ve Maarif, nr. 7756, (M 1207 / Ağustos-Eylül 1792) ve Zaptiye, nr. 3709, (S 1204 / Ekim-Kasım 1789)

704 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.1123, (29 R 1154 / 14 Haziran 1741)

705 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.502, (9 L 1204 / 22 Haziran 1790)

706 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.876, (Za 1204 / Ağustos-Eylül 1790)

707 BOA, Cevdet, Maarif, nr.6219, (13 B 1200 / 12 Mayıs 1786) ve Cevdet, Zaptiye, nr.118, (R 1134 / Aralık-Ocak 1721-1722)

708 BOA, H.H, nr.10077, (1205 / 1790-1791)

709 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.557, (25 C 1117 / 14 Eylül 1705) ve Maarif, nr. 6219, (13 B 1200 / 12 Mayıs 1786) ve H.H, nr.10077, (1205 / 1790-1791)

710 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.557, (25 C 1117 / 14 Eylül 1705) ve BOA, Cevdet, Maarif, nr. 6219, (13 B 1200 / 12 Mayıs 1786) ve H.H, nr.10077, (1205 / 1790-1791)

711 Cevdet, Zaptiye, nr.502, (9 L 1204 / 22 Haziran 1790)

712 Cevdet, Maarif, nr.7756, (M 1207 / Ağustos-Eylül 1790)

713 Cevdet, Zaptiye, nr.3709, (S 1204 / Ekim-Kasım1789)

714 Cevdet, Zaptiye, nr.876, (Za 1204 / Ağustos-Eylül 1790)

715 Cevdet, Zaptiye, nr.557, (25 C 1117 / 14 Eylül 1705) ve nr.1123, (29 R 1154 / 14 Haziran 1741)

716 Cevdet, Maarif, nr.6219, (13 B 1200 / 12 Mayıs 1786) ve H.H, nr.443, (1202 / 1787-1788) ve Cevdet, Zaptiye, nr.502, (9 L 1204 / 22 Haziran 1790) ve nr.3709, (S 1204 / Ekim-Kasım 1789)

717 Cevdet, Zaptiye, nr.786, (13 Za 1204 / 24 Ağustos 1790) ve Cevdet, Maarif, nr.1755, (13 Ra 1206 / 10 Aralık 1791)

718 Cevdet, Zaptiye, nr.118, (R 1134 / Aralık-Ocak 1721-1722)

719 Cevdet, Zaptiye, nr.876, (Za 1204 / Ağustos-Eylül 1790)

Sultaniye’de⁷²⁰, biri Rodos’ta⁷²¹, biri de Magosa Kalesi’nde⁷²² kalebent olunmuştur.

Son olarak Eyüp’te Defterdar İskelesi yakınında Mahmut Efendi Mektep ve Camii Vakfı muallimi Mustafa hakkında mahalle sakinleri tarafından vâkî olan şikâyeti zikrederim (13 Ra 1206 / 10 Aralık 1791) tarihli olayda, mahalle sakinleri ağa, seyyid, el-hac lakaplı kişiler mahkemeye giderek mahalle imamı Mustafa’nın mektep içinde Habibe isimli kadınla “fisk u fücûr” eylemesi sebebi ile imamın görevinden alınarak yerine daha lâyük bir kişinin getirilmesini, bahsi geçen kişinin de başka yere gönderilmesini talep etmişler⁷²³.

4.3.MAĞDUR KADINLAR

Arşiv belgelerinde kayıtlı, kadınlar tarafından işlenmiş suçlar kadar önemli bir konu da kadına karşı işlenen suçlardır. Belgeler dikkatli incelendiğinde toplum hayatında Osmanlı Kadını’nın farklı konumlarını anlamak mümkün olmaktadır.

Kadına karşı işlenen suçları katl, gasp, yaralama, hür aslı satma, kadın / kız kaçırma, tecâvüz, hırsızlık, dolandırma, kocası tarafından şiddete mâruz kalma alt başlıkları altında inceleyeceğiz. Kadına karşı işlenen suçlar içerisinde en kabarık dosyayı tecâvüzler ve hür aslı satma oluşturmaktadır.

4.3.1- KATL

İncelediğimiz dönem içerisinde İstanbul’da bir kadının öldürüldüğü olaya rastlamadık. Ancak Âsitane’ye en yakın Bursa’da, en uzak Selânik’te olmak üzere sekiz cinâyet ile karşılaştık⁷²⁴. Bu olayları incelediğimizde kadınların kocası ve üvey oğlu⁷²⁵, kocası⁷²⁶, eşkiyâ

720 Cevdet, Zaptiye, nr.118, (R 1134 / Aralık-Ocak 1721–1722)

721 Cevdet, Maarif, nr.6219, (13 B 1200 / 12 Mayıs 1786)

722 Cevdet, Zaptiye, nr.876, (Za 1204 / Ağustos-Eylül 1790)

723 Cevdet, Maarif, nr.1755, (13 Ra 1206 / 10 Aralık 1791)

724 BOA, Cevdet, Adliye, nr.2924, (15 B 1211 / 14 Ocak 1797) ve Cevdet, Evkaf, nr.12441, (S 1114 / Haziran-Temmuz 1702) ve Cevdet, Adliye, nr.2722, (Za 1164 / Eylül-Ekim 1751) ve Cevdet, Tımar, nr.5067, (24 L 1169 / 22 Temmuz 1756) ve Cevdet, Adliye, nr.3528, (S 1204 / Ekim- Kasım 1789) ve Cevdet, Zaptiye, nr. 2404, (28 Za 1207 / 6 Ağustos 1793) ve Cevdet, Adliye, nr.3525, (1216 / 1801–1802)

zümresi⁷²⁷, hırsızlık sebebiyle girdikleri evlerin hanımları tarafından engellenmek istenince hırsız⁷²⁸, kadınlara musallat olan belalısı⁷²⁹, mallarına tamâ edenler⁷³⁰, tarafından öldürüldüklerini görüyoruz. Bununla beraber fâilleri meçhûl olan olaylar da vardır⁷³¹.

Öldürülme şekillerine baktığımızda ise Kilis'te Gonca Hanım üvey oğlu ve kocası tarafından gece boğularak⁷³², Ayşe Hanım, mallarını gasbeden eşkiyâ zümresi tarafından dövülerek⁷³³, Selânik'te fâhişe Ayşe kendisine musallat olan Abdullah Çavuş tarafından kazâen yaralanarak⁷³⁴, Trabzon'da İsmail kızı Ümmügülsüm evine hırsızlık maksadıyla girmek isteyen Osman tarafından bıçaklanarak⁷³⁵ öldürülmüşlerdir. Bazı belgelerde ise kâtilin suç işleme şeklinden bahsedilmemiştir⁷³⁶.

İslam hukûkunda kâtile kısas uygulanması esastır⁷³⁷. İncelediğimiz belgelerin bir kısmı kâtiller hakkında uygulanan hükümleri bildiriyor olduğundan, kâtillere uygulanan cezâları takip edebildik. Bir olayda kâtilin kısası⁷³⁸, bir olayda idamı istenmiştir⁷³⁹.

Ayrıca devlet görevlisi kâtillerin derhal görevinden alındığını⁷⁴⁰, tımar sahibi olanların “kâtile tımar tevcih olunmaz kânûnunca tımarının başkasına tevcih olunduğunu”⁷⁴¹ görüyoruz.

Son olarak belgelerden birini incelemek aydınlatıcı olacaktır. Za 1164 / Eylül-Ekim 1751 tarihli olay Trabzon'un Akçaabat Sancağı'nda gerçekleşiyor. Akçaabat sancağının Vakf-ı Kebir nahiyesi Esperli köyü sâkinlerinden İsmail kızı Ümmügülsüm'ün kâtili Osman b. Ömer iki arkadaşı Ahmet ve İsmail ile Ümmügülsüm Hanım'ın evine hırsızlık amacı ile

725 BOA, Cevdet, Evkaf, nr.1244, (S 1114 / Haziran-Temmuz 1702)

726 BOA, Cevdet, Tımar, nr.506, (24 L 1169 / 22 Temmuz 1756)

727 BOA, Cevdet, Adliye, nr.3528, (S 1204 / Ekim-Kasım 1789) ve nr:3525, (1216 / 1801–1802)

728 BOA, Cevdet, Adliye, nr.2722, (Za 1164 / Eylül- Ekim 1751)

729 BOA, Cevdet, Adliye, nr.3229, (2 B 1192 / 27 Temmuz 1778)

730 BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.2404, (28 Za 1207 / 6 Ağustos 1793)

731 BOA, Cevdet, Adliye, nr.2924, (15 B 1211 / 14 Ocak 1797)

732 BOA, Cevdet, Evkaf, nr.12441, (S 1114 / Haziran-Temmuz 1702)

⁷³³ BOA, Cevdet, Adliye, nr.3528, (S 1204 / Ekim-Kasım 1789)

734 BOA, Cevdet, Adliye, nr.3229, (2 B 1192 / 27 Temmuz 1778)

735 BOA, Cevdet, Adliye, nr.2722, (Za 1164 / Eylül-Ekim 1751)

⁷³⁶ BOA, Cevdet, Tımar, nr.5067, (24 L 1169 / 22 Temmuz 1756)

ve Cevdet, Zaptiye, nr.2404, (28 Za 1207 / 6 Ağustos 1793)

ve Cevdet, Adliye, nr.3525, (1216 / 1801–1802)

⁷³⁷ Hayrettin Karaman, *Mukâyeseli İslam Hukûku*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1974,s.135–139.

738 BOA, Cevdet, Adliye, nr.2722, (Za 1164 / Eylül-Ekim 1751)

739 BOA, Cevdet, Adliye, nr.3229, (2 B 1192 / 27 Temmuz 1778)

740 BOA, Cevdet, Evkaf, nr.12441, (S 1114 / Haziran –Temmuz 1702)

741 BOA, Cevdet, Tımar, nr.5067, (24 L 1169 / 22 Temmuz 1756)

girmek isterler. Ancak ismi geçen hanım henüz onlar bahçede iken engellemek ister. Kapı haricinde oldukları halde Osman tarafından bıçaklanır ve aldığı yara sebebi ile ölür. Olay mahkemeye taşındığında Osman fiilini kabul eder. Dolayısıyla kendisine kısas gerekmektedir. Trabzon Valisi Hayrettin Paşa'ya hitâben yazılmış bu hükümde Osman'ın kısasının icrâsı istenmektedir⁷⁴².

4.3.2- TECÂVÜZ / TECÂVÜZ'E TEŞEBBÜS

İncelediğimiz dönem içerisinde İstanbul'da vâkî tecâvüz ve tecâvüze teşebbüs olayı ile karşılaşmadık. Kadına yönelik tecâvüz ve tecâvüze teşebbüs suçlarının hepsi İstanbul dışında vukû bulmuştur. Olayların çoğu tecâvüze uğrayan kız / kadının tanıdığı ve yakın çevresinde yer alan kişilerce îfâ edilmiştir. Üstelik yargıya intikâl eden bu hâdiselerin bir kısmında tecâvüze uğrayan kadının şikâyetçi olduğunu görmekteyiz.

Elimizdeki belgelerin ikisi gayr-ı müslim⁷⁴³ dördü de müslüman kadınların başından geçen olayları anlatmaktadır. Müslüman kadınların başından geçen olaylar Bursa⁷⁴⁴, Kayseri⁷⁴⁵, Yeni İlhas (Toykal cemaati)⁷⁴⁶, ve Sandıklı⁷⁴⁷, da gerçekleşirken, gayr-ı müslimlerin başından geçen olaylar Ankara⁷⁴⁸ ve Mudanya'da⁷⁴⁹ gerçekleşmiştir.

Müslüman kadınlar da gayr-ı müslim kadınlar da en yakın çevrelerinde bulunan komşu ve yakınları tarafından tecâvüze uğramışlar. Kayseri ve Bursa'da ve Ankara'da gerçekleşen olaylarda, tecâvüzcünün yakınları olan kadınların tecâvüze yardım ve yataklık ettiklerini, tecâvüze uğrayan kızı “gel bana yardımcı ol”, “gel başımı tara” veya “gel beraber kuyruk yağı keselim” diyerek evlerine çağırdıklarını görüyoruz. Daha sonra da kocası, oğlu veya abisi tarafından tecâvüz emelinin gerçekleştirilmesine şahit oluyoruz. Mudanya'da gerçekleşen olayda ise tecavüze uğran kız kimsesiz ve tecâvüz edeninin yanında hizmetçi imiş. Toykal Cemaati'nde gerçekleşen olayda zanlılar “şakî” tabiri ile anılmakla beraber olayın nasıl

742 BOA, Cevdet, Adliye, nr.2722, (Za 1164 / Eylül-Ekim 1751)

743 BOA, Cevdet, Adliye, nr.1430, (5 M 1181 / 3 Haziran 1767) ve nr.757, (9 Ca 1183 / 10 Ekim 1769)

744 BOA, Cevdet, Adliye, nr.1430, (5 M 1181 / 3 Haziran 1767)

745 BOA, Cevdet, Adliye, nr.757, (9 Ca 1183 / 10Ekim 1769)

746 BOA, Cevdet, Adliye, nr.2377, (Ca 1178 / Kasım-Aralık 1764)

747 BOA, Cevdet, Adliye, nr.733, (21 N 1207 / 2 Mayıs 1793)

748 BOA, Cevdet, Adliye, nr.630, (1180 / 1766–1767)

749 BOA, Cevdet, Adliye, nr.4770, (27 Ra 1197 / 1 Nisan 1783)

gerçekleştiğini belgeden anlamak mümkün değildir.

Tecâvüz olaylarının yargıya nasıl intikâl ettiğini incelersek genellikle tecâvüz edilenin bir yakınının mahkemeye başvurduğunu görüyoruz. Baba⁷⁵⁰, abi⁷⁵¹ gibi. Ancak bizzat tecâvüze uğrayanın şikâyetçi olduğu olaylar da vardır.⁷⁵²

Yargıya intikâl eden bu tecâvüz olaylarında ister kız kendisi şikâyetçi olmuş olsun, ister babası veya abisi şikâyetçi olmuş olsun, şikâyetlerinde suçluların cezâlandırılmasını talep etmişlerdir. Ancak bir olayda şikâyetçi abi, kız kardeşine tecâvüz edenle kız kardeşinin evlendirilmesini istemiştir. Zira kız kardeşi bu olay sebebi ile yedi aylık hâmile imiş⁷⁵³. Bu olay dışında aynı taleple şikâyetçi olan yoktur. Bu olayda da belirleyici unsurun kızın hamile olması olduğunu düşünüyoruz. Ancak günümüzde de var olan tecâvüze uğrayan kızın, tecâvüzcüsüyle evlendirilmek istenmesi en az tecâvüz olayı kadar çirkin bir olaydır. Lâkin evlilik dışı çocukların hiç de hoş karşılanmadığı bir toplumda belki de şikâyetçiye tek çıkış yolu bu görüldü. Kızın ne düşündüğünü belgeden öğrenmek imkânsızdır.

Son olarak 27 Ra 1197 / 1 Nisan 1783 tarihli belgeyi inceleyerek bu başlığı kapatabiliriz. Zira bu olay da tecâvüze uğrayan kız (Ronata) bizzat kendisi Mudanya'dan İstanbul'a gelerek şikâyetçi olmuştur. Sunduğu arzuhâlinde, çocukluğundan beri Mudanya sâkinlerinden Kara Yorgi'nin hizmetinde olduğunu ancak O'nun zorla bickrini izale ettiği gibi uzun bir zaman seni evlendireceğim diyerek kendisini oyaladığını ifâde ettikten sonra “mesfür ile mukâvemetle bir türlü iktidârım olmadığından taraf-ı âsitâneye gelip ve fetvâ-yı şerife müracaat olundukta sene-i mezkûrelerde hizmetim mukâbili ecr-i mislim ve bickrimi izale eylediğinin müceb-i şer'isi üzere” diyerek hem şikâyet etmiş hem de evvelden beri yaptığı hizmetlerinin ücretini de talep etmiştir. Üstelik eline emr-i âli verilerek, yerinde yargı önünde hakkı yerine getirilmezse sanığın İstanbul'a mübâşir mârifeti ile getirilmesini de istemiştir⁷⁵⁴.

Belgelerde dikkatimizi çeken diğer husus tecâvüz olaylarının hemen değil de üzerinden bir müddet geçtikten sonra yargıya intikâl ettirilmesidir. Bazen bu olayı aileler, bazen kız

750 BOA, Cevdet, Adliye, nr.630, (1180 / 1766–1767) ve nr.733, (21 N 1207 / 2 Mayıs 1793)

751 BOA, Cevdet, Adliye, nr.757, (9 Ca 1183 / 10 Ekim 1769) ve nr.1430, (5 M 1181 / 3 Haziran 1767)

752 BOA, Cevdet, Adliye, nr.4770, (27 Ra 1197 / 1 Nisan 1783) ve nr.2377, (Ca 1178 / Kasım-Aralık 1764)

753 BOA, Cevdet, Adliye, nr.1430, (5 M 1181 / 3 Haziran 1767)

⁷⁵⁴ BOA, Cevdet, Adliye, nr.4770, (27 Ra 1197 / 1 Nisan 1783)

saklamayı tercih etmiş, ancak sonuçları ortaya çıkınca (hamilelik) veya tecâvüz edenin (seninle evleneceğim gibi) vaatleri yerine gelmeyince mahkemeye başvurmuşlar.

Aşağıda zikredeceğimiz iki olay ise tecâvüz teşebbüsü olup her iki olay da amacına ulaşmamıştır⁷⁵⁵.

Babanakkaş Köyü imam-hatibi ve vaizi olan lakabı “fahru’l-meşayihî’l kirâm şeyh” olarak belgede anılan Muhammed Efendi’nin evine, gece gizlice ve karısına tecâvüz niyeti ile (belgede fi’l-i şeni’a tabiri kullanılmış) evin hanımlar kısmına giren Halil isimli şahıs yakalanıyor. Halil köyün diğer kadınlarına da tecâvüzatta bulunan, sûi hal bir kimse imiş (köylü böyle ifade veriyor). Şikâyetçi olan imamdır. Suçlu Limni Adası’na kalebent olunarak cezâlandırılmıştır. Kalebentlik ilk dönemlerde kriminal suçlar için yaygın olarak kullanılan bir cezâ değildir. XVIII. yüzyıldan itibaren sık müracaat edilen bir cezâ türü olmuştur. Bu tür suçların böyle ağır bir cezâyâ çarptırılmasının önemli bir nedeni bu suçu işleyen kişilerde, suç işleme alışkanlığının yerleşmiş olmasıdır⁷⁵⁶.

Diğer olay Ahlona’da 1194/ 1780’de vâkî olmuş Safiye isimli hanım evine kendisine fiil-i şeni’a kastı ile giren Burku oğlu Ahmet’i şikâyet etmiştir⁷⁵⁷.

4.3.3- KADIN / KIZ KAÇIRMA

İncelediğimiz dönemde İstanbul’da vâkî kız / kadının zorla kaçırılması olayı ile karşılaşmadık. Acaba İstanbul’da bu nevi olaylar hiç mi zuhûr etmiyordu? Zira elde ettiğimiz belgeler bu gibi olayların daha çok, merkezi otoritenin zayıfladığı taşrada ve aşiretler tarafından gerçekleştirildiği izlenimini uyandırmaktadır.

Zira devletin kuvvetli olduğu dönemlerde aşiretlerin çıkardığı problemler fazla olmayıp kanunların öngördüğü çerçevede hayatlarını sürdürmekte idiler. Ancak devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda özellikle konar-göçerlerin ortaya çıkardığı problemler artıyordu. XVIII. yüzyılın mühim kısmında devlet, Çukurova bölgesinde sadece Adana ve Tarsus’a

⁷⁵⁵ BOA, Cevdet, Adliye, nr.2285, (17 C 1194 / 21 Mayıs 1780)

⁷⁵⁶ Bkz. N. Erim, agm, s. 79–88

⁷⁵⁷ BOA, Cevdet, Adliye, nr.2285, (17 C 1194 / 21 Mayıs 1780)

vekiller tayin edebiliyor ve bunların yetkilerini çoğu defa şehir surlarının dışına çıkamıyordu. Bu dönemlerde konar-göçerlerin en belirgin davranışları vergi ödememek, yerleşik halkın ekili alanlarını çığnetip direnenleri yaralamak veya katletmek, hayvanlarını çalmak, ırza tecavüz, kadın ve çocuk kaçırmak şeklinde ortaya çıkmaktaydı⁷⁵⁸.

Elimizdeki belgeler bu hususu doğrular niteliktedir. Biz bu belgelerden sadece birini inceleyerek diğerlerini dipnotta belirteceğiz. Ra 1211 / Ekim-Kasım 1796 tarihinde Danişmentli reâyalarından Abdullah, aynı mukâtaadan eşkıyâ Hüsam ve oğlu Muhammed ve Yusuf ve kardeşi Ali ve İbrahim ve Deli Halil isimli kişilerle beraber Hüseyin'in evini gece gizlice basarak kızı Ümmü Gülsüm'ü kaçırap eşkıyâ zümresinden Güneş oğlu Ahmet Bey isimli kişiye veriyorlar. Şikâyetçi baba (Hüseyin) kızını Ahmet Bey'den istiyor ancak o reddediyor. Üstelik kızın bickrini de izale ediyor. Bunun üzerine baba olayın Kütahya'da görülmesini eğer mümkün olmazsa İstanbul'da yargının gerçekleşmesini talep etmiştir⁷⁵⁹.

Belgelerde kadın kız kaçırma ile suçlananlardan cezâsı tertip olunanlar sürgün ve kalebentlikle cezalandırılmışlardır⁷⁶⁰.Eşkıyâlık kamu düzenini bozmaya yönelik bir suçtur ki (1703–1710) yılları arasındaki hükümleri hâvî kalebentlik defterleri serisinden Kamil Kepeci 678 numaralı defteri inceleyen Neşe Erim'in sunduğu tablolara göre bu yıllar arasında kamu huzurunu bozma suçu ile 222 kişi sürgün 137 kişi kalebentlik ile cezalandırılmıştır⁷⁶¹.

4.3.4- DÖVÜLME

Olayın nerde gerçekleştiğini belgeden anlamak mümkün olmamakla beraber suçlunun “Sultan kahveci başlığından çıkma” tabiriyle anılması İstanbul'da gerçekleşme ihtimalini arttırmaktadır

⁷⁵⁸ Abdullah Saydam, “Reformlar ve engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Âsâyiş Problemleri”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, IV, 180.

⁷⁵⁹ BOA, Cevdet, Adliye, nr.4098, (Ra 1211 / Ekim-Kasım 1796) (diğerleri için bkz. Cevdet, Dahiliye, nr.1529, (3 B 1136 / 28 Mart 1724) ve Dahiliye, nr.5853, (27 Z 1179 / 7 Mayıs 1766) ve nr.903, (21 Z 1183 / 18 Mart 1770) ve Cevdet, Zaptiye, nr.3193, (25 R 1138 / 1 Aralık 1725), ve nr.1153, (Z 1126 / Kasım-Aralık 1714) ve Cevdet, Adliye, nr.3430, (9 R 1147 / 9 Ağustos 1734)

⁷⁶⁰ BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.3193, (25 R 1138 / 1 Aralık 1725) Çorlu Türkmenli aşiretinde vaki olayda karye ahalisinin şikayeti üzerine dört kişi sürülmüşlerdir.

⁷⁶¹ N.Erim, agm, s. 83–84

Suçlular, Abdullah ve kardeşi, lağımlarını Ayşe isimli kadının arsasından geçirmek isteyince, arsa sâhibesi hanım izin vermeyerek karşı çıkıyor, suçlular arsa sahibesi hanımı câriyelerine dövdürtüyorlar. Ayşe Hanım'ın şikâyeti üzerine Kıbrıs'a sürülerek cezalandırılmışlardır⁷⁶².

4.3.5- GASB EDİLME

B 1174 / Şubat-Mart 1761 tarihli olay Konya Doğanhisar Kasabası'nda gerçekleşmiştir. Dilekçe veren İsmihan Hatun, Seyyid Hüseyin ve oğlu Seyyid Süleyman isimli kişilerin evini basıp, boynundan elli altınını, evindeki altın ve gümüş eşyayı gasp ettiklerini üstelik küçük kızını da atlarına çiğnetip ölümüne sebebiyet verdiklerini şikâyetle şahısların İstanbul'a çağırılarak yargılanmasını talep etmiştir. Belgede zanlıların "İstanbul'a ihzarı" buyrulmuştur⁷⁶³.

Bir kadının İstanbul'a gelerek şikâyetçi olması bize bu kadının ev reisi olduğu fikrini verdi. Zira bu kadının başkente kendisinin gelip arzuhâlini sunması (veya dilekçeyi yazıp getirecek kişiye verecek, onun yol masraflarını karşılayacak üstelik İstanbul'daki ilgililere ödenecek harçlar vs. de var) bir hayli zordur.

Diyelim birini aracı etti veya İstanbul'a yerleşmiş eski bir köylüsünden yardım aldı yine de yerel kadiya başvurmanın ötesinde maddi bir güç ve beceri sahibi olmalı.

Üstelik kocaların yokluğu durumunda ergen oğullar, erkek kardeşler veya babalar veya diğer erkek akrabalar onun yerini otomatik olarak almamış. Kadınlar belirli durumlarda kendi adlarına İstanbul'a başvurmuşlar. Bu olgu büyük bir önem taşıyor. Çünkü bu gibi olaylarda taşralı kadınlar ailelerini "resmen" temsil etmiş oluyor⁷⁶⁴.

⁷⁶² BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.288, (B 1171 / Mart-Nisan 1758)

⁷⁶³ BOA, Cevdet, Adliye, nr.4106, (B 1174 / Şubat-Mart 1761)

⁷⁶⁴ Suraiya Faroghi, "XVIII yy. Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed: Madeline C.Zilfi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 26.

4.3.6- DOLANDIRILMA

2 B 1210 / 12 Ocak 1796 tarihli olay Galata'da gerçekleşmiştir. Oturakçı Mağripli Hacı Mehmet, Yedikule' de Meryem isimli Hıristiyan kadının saralı kızını okumak bahanesi ile eve giriyor. Bu evde bir hayli define var diyerek (vâfir) para alıyor (miktarı belli değil). Kimin şikâyet ettiği anlaşılmayan belgeden Oturakçı Mehmet'in İzmir'e sürülerek cezalandırıldığını öğreniyoruz⁷⁶⁵.

4.3.7- KOCASI TARAFINDAN ŞİDDETE MÂRUZ KALMA

Osmanlı arşiv belgelerinde kocasını yargıya şikâyet eden, kocasına karşı hak arayışına giren hanımlara rastlamak mümkündür. Zira kadınlar Osmanlı Mahkemeleri'nde her zaman kânûnî haklarını alabilmişlerdi⁷⁶⁶.

Ancak şimdi nakledeceğimiz olay, bizzat hanım tarafından mahkemeye iletilmemiştir. Olay; olayı çıkaran kişinin fiillerinin mahalleyi de rahatsız etmesi sonucu mahalleli tarafından mahkemeye intikâl ettirilmiştir.

İstanbul'da, Canbazıyye Mahallesi'nde sâkin, dîvan-ı hümâyun çavuşlarından Hüseyin Çavuş'un oğlu, yine dîvan-ı hümâyun çavuşlarından Hasan Çavuş, içki müptelâsıdır. Sarhoş olduğu gecelerde eşini daima döver ve kadın "yangın var!" diye bağırarak komşularını yardıma çağırır. Komşular nasihat edince, suçlu küfreder, tenbîh edince kulak asmaz. Mahallenin gençlerine de "fiil-i şenî'a" kasdıyla taarruzundan mahalle halkı şikâyetçidir. Zâbitleri de aynı şekilde şikâyet ediyor. Suçlu bulunan Hasan, Bursa'ya sürülerek cezalandırılmıştır⁷⁶⁷.

Günümüzde de kadına yönelik suçlar arasında önemli bir yeri aile içi şiddet alır. Ancak kadınların bu nevi olayları mahkemeye çeşitli sebeplerle iletmediklerini biliriz. Bu belgede de kadın şikâyetçi olmamakla birlikte mahalle ahâlisinin durumu söz konusu etmelerinden, aynı

⁷⁶⁵ BOA, Cevdet, Zaptiye, nr. 619, (2 B 1210 / 12 Ocak 1796)

⁷⁶⁶ Ronald Jennings, "Women in Early 17th Century Otoman Judicial Records, The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18,76. den naklen Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", *Osmanlı: Toplum*, ed: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 436

⁷⁶⁷ BOA, Cevdet, Zaptiye, nr.786, (13 Za 1204 / 24 Ağustos 1790)

şeylerin o dönemde de yaşandığını anlıyoruz. Bu demektir ki İstanbul'da başka mahallelerde de bu tip olaylar yaşanabiliyordu ancak her olay mahkemeye götürülmüyordu.

4.3.8-CÂRİYE OLARAK SATILMA

Belgelerde rastladığımız kadınlara yönelik suçların en kabarık dosyalarından birini oluşturan bu konu bir hayli ilginçtir. Osmanlı'da gayri müslim tebaanın köleleştirilmeleri, hür asl'ın köle denilerek satılması yasak olduğu halde zaman zaman hür asıl kadınlar / kızlar köle olarak satılmıştır.

Belgelerden, cârîye olarak satılan hür asıllı bazı kişilerin nasıl olup da ele geçirildiğini anlamak mümkün değildir. Bazı kadınlar ise kocaları tarafından, haberleri olmaksızın satılmışlardır⁷⁶⁸. Belgeler dikkatli okunduğunda, kocaları tarafından cârîye olarak satılan kadınlarla, kocalarının arasındaki evliliklerin, evlilik niyetiyle değil de ileride satmak üzere kadınların ele geçirilmelerine mâtuf olduğu tespit edilebilmektedir.

İncelediğimiz belgelere yansıyan hür asıl oldukları halde satılan kadınların hepsi müslümandır. Kökenleri ise ikisi Gürcü⁷⁶⁹ ve ikisi Erzurumlu⁷⁷⁰, biri belirsiz⁷⁷¹ ve biri de Bursalıdır⁷⁷². Kadınların üçü İstanbul'da⁷⁷³, ikisi Trabzon'da⁷⁷⁴, biri Filibe'de⁷⁷⁵, biri Erzurum'da⁷⁷⁶, köle diye satılmışlardır.

⁷⁶⁸ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1331, (25 M 1175 / 26 Ağustos 1761) ve nr.4764, (5 S 1178 / 4 Ağustos 1764)

⁷⁶⁹ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1538, (Ca 1172 / Ocak-Şubat 1759) ve Tımar, nr.3675, (24 Ra 1208 / 29 Kasım 1793)

⁷⁷⁰ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1331, (25 M 1175 / 26 Ağustos 1761)

⁷⁷¹ BOA, Cevdet, Adliye, nr.801, (27 C 1207 / 10 Ocak 1793)

⁷⁷² BOA, Cevdet, Adliye, nr.4764, (5 S 1178 / 4 Ağustos 1764)

⁷⁷³ BOA, Cevdet, Adliye, nr.649, (14 M 120822 Ağustos 1793) ve nr.1331, (25 M 1175 / 26 Ağustos 1761) ve nr.4764, (5 S 1178 / 4 Ağustos 1764)

⁷⁷⁴ BOA, Cevdet, Adliye, nr.801, (27 C 1207 / 10 Ocak 1793) ve Cevdet, Tımar, nr.3765, (24 Ra 1208 / 29 Kasım 1793)

⁷⁷⁵ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1538, (Ca 1172 / Ocak-Şubat 1759)

⁷⁷⁶ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1331, (25 M 1175 / 26 Ağustos 1761)

İstanbul'da köle diye satılan kadınlardan biri Bursalı⁷⁷⁷, biri Erzurumlu⁷⁷⁸, biri Ahıska - Batumludur⁷⁷⁹. Trabzon'da satılan kadınlardan biri Erzurumludur⁷⁸⁰. Diğerleri belgede kayıtlı değildir⁷⁸¹. Filibe'de satılan kadın Niğboluludur⁷⁸², Erzurum'da satılan Erzurumludur⁷⁸³.

Görüldüğü üzere ülkenin çeşitli bölgelerinde bir şekilde köleleştirilen kadınlar, ülkenin farklı yerlerinde câriye olarak satılıyordu.

Belgelerde, kadınların en ucuz 486,5⁷⁸⁴ en pahalı 1250⁷⁸⁵ kuruşa satıldığını görüyoruz.

Yukarıda ifâde ettiğimiz gibi kadınlardan ikisi yeni evlendikleri kocaları tarafından kandırılarak satılmışlardır. Belgelerde, diğerlerinin nasıl köleleştirildiklerini anlayacağımız bir kanıt yok. Ancak bazı belgelerde⁷⁸⁶ câriye olarak satılan kadınların aradan on bir ay gibi uzun bir zaman geçtikten sonra hür olduklarını iddia edip, ispat etmeleri bizi esirciler ve kadınlar arasında vâki bir anlaşmanın bulunup bulunmadığı konusunda kuşkulandırdı. Belki de kadınlar ve esirciler bu işi anlaşmalı yapıyorlardı.

Ayrıca nasıl olup da birinin hür asıllı bir kadını satmak üzere tüccarla anlaştığı konusu da bizi “mafyalasma” benzeri bir organizasyonun varlığı hususunda kuşkulandırdı. Zira Osmanlı'da ilk dönemlerden beri “pencik vergisi” ve pencik varakası” denilen bir uygulama vardır. Esirciler köle başına belirli bir vergiyi devlet görevlilerine öder (pencik vergisi) bunun karşılığında kendisine pencik varakası verilirdi ki köleler pencik varakası olmadan satılamaz, imparatorluk içinde bir yerden başka bir yere götürülemezdi. Pencik varakasının çok önemli bir işlevi daha vardı. Pazara getirilen esirlerin kanuna uygun olarak köleleştirildiklerinin kanıtlanması için gerekliydi⁷⁸⁷.

Zira câriye satın almak isteyen müşteri, pencik varakasını sormadan alış-veriş yapabiliirdi belki, ancak pazarda tüccar olan esircinin bunu bilmemesi ve pencik varakası

⁷⁷⁷ BOA, Cevdet, Adliye, nr.4764, (5 S 1178 / 4 Ağustos 1764)

⁷⁷⁸ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1331, (25 M 1175 / 26 Ağustos 1761)

⁷⁷⁹ BOA, Cevdet, Adliye, nr.649, (14 M 1208 / 22 Ağustos 1793)

⁷⁸⁰ BOA, Cevdet, Adliye, nr.801, (27 C 1207 / 10 Ocak 1793)

⁷⁸¹ BOA, Cevdet, Tımar, nr.3675, (24 Ra 1208 / 29 Kasım 1793)

⁷⁸² BOA, Cevdet, Adliye, nr.1538, (Ca 1172 / Ocak-Şubat 1759)

⁷⁸³ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1331, (25 M 1175 / 26 Ağustos 1761)

⁷⁸⁴ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1538, (Ca 1172 / Ocak-Şubat 1759)

⁷⁸⁵ BOA, Cevdet, Tımar, nr.3675, (24 Ra 1208 / 29 Kasım 1793)

⁷⁸⁶ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1538, (Ca 1172 / Ocak-Şubat 1759)

⁷⁸⁷ Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800–1909*, Kitap Yay. İstanbul 2004, s.34–35.

olmayan köleyi satmak üzere alması pekâlâ mümkün değildir. Öyleyse kadınları köleleştirerek satan ile esirci arasında bir anlaşma vardı.

Belgelerden birinde kadınların önce Laz⁷⁸⁸ bir adama daha sonra esirciye satıldığını görüyoruz. Lazlar adam kaçıarak köleleştirme ile suçlanıyordu⁷⁸⁹.

Köleleştirilen kadınların mahkemeye giderek kadı önünde hür asıl olduklarını ispat ettiklerini görmekteyiz. Bunun akabinde satın alan, satın aldığı kişiden parasını iâde alabilmek için eline bir belge verilmesini talep ettiğini mahkemeye söyler, belgeyi alır, bu belge ile tüccardan parasını geri talep ederdi. Kadınlar da böylece hürriyetine kavuşurdu. İncelediğimiz belgelerin hiçbirinden esirci tüccarın parayı geri iâde etmekten başka, nasıl bir muâmele ile karşı karşıya kaldığını öğrenemedik. Ancak osmanlıDa kölelik müessesesinin tarihi gelişimini inceleyen Hakan Erdem, eserinde böyle kişilerin muhakkak cezâlandırıldığını ifade etmektedir.⁷⁹⁰

Son olarak Erzurum'da kocası tarafından önce bir Laz'a satılan ve daha sonra Rusçuk'da esirci tarafından cârîye olarak satılan Tutu (Dudu) isimli hanımın başından geçenleri inceleyerek bu konuyu aydınlayabiliriz. Dudu isimli bu kadın kendisinin Erzurum sakinlerinden Tüfekçi Muhammed Ağa'nın kızı olduğunu, Erzurum Valisi İbrahim Paşa'nın kahvecisi Uzun Muhammed ile evlendiğini, evliliğin üzerinden altı yedi ay geçtikten sonra kocasının "seni kendi vilayetime götürüyüm diyerek İbrail'e ablası ile beraber götürdüğünü İbrail'de bir Laz'a ikisini de sattığını, Laz'ın da Rusçuklu Hacı Süleyman'a kendisini, ablasını da Rusçuklu Hattat el-hac Salih'e sattığını ifade ediyor. Kendisinin şu an Osman Beş'e tarafından satın alındıktan sonra İstanbul Kadısı önünde hürriyetini ispat etmesi ile hürriyetine kavuştuğunu ancak kardeşi Hatice'nin hâlâ Hattat el-hac Salih'te olduğunu, onun kurtulması için Rusçuk mütesellimine bir yazı yazılmasını, Hattat el-hac Salih'in İstanbul'a çağırılmasını talep etmiştir⁷⁹¹.

⁷⁸⁸ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1331, (25 M 1175 / 26 Ağustos 1761)

⁷⁸⁹ H. Erdem, age, s.65 ve E. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, (çev: Hakan Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1994 s. 15.

⁷⁹⁰ E. Toledano, age, s. 38.

⁷⁹¹ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1331, (25 M 1175 / 26 Ağustos 1761)

SONUÇ

Osmanlı toplumunda kadının yerini araştırdığımız bu çalışmada arşiv belgelerinden faydalanıldı. Hiç şüphesiz arşiv belgeleri klasik dönem Osmanlı Kadını hakkında önemli ipuçları vermektedir. Arşiv belgelerinin incelenmesi sonucunda, günümüzden iki yüz, üç yüz yıl önce farklı coğrafyalarda yaşayan Osmanlı kadınlarının hayatları yavaş yavaş belirmeye başlamaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynaklı bu araştırma İstanbul kadınının XVIII. yüzyıldaki hayatını bir nebze de olsa aydınlatmaktadır.

Kadınların günlük hayatı, ekonomik ve adli hayattaki faaliyetleri belgelere zaman zaman yansımıştır.

Belgelere, diğer konulara kıyasla daha nadir yansıyan husus, kadınların özel-ailevi hayatlarına dair problemleridir. Dolayısıyla bu alanda yapılacak çalışmalar pek çok tarihi belge ve argüman ışığında (dil tahlilleri, eser tahliller, vs.) titizlikle yürütülmelidir.

Tezimizin ilk bölümünde yer alan ve XVII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyıla kadar uzanan kadınlara yönelik çeşitli kısıtlamalar, o dönemde yaşana siyasi-ekonomik olaylar ve toplumun diğer kesimlerine yönlendirilen yasaklamalar ışığında değerlendirilmelidir. Zira, kadınlara yönelik yasaklar, o günkü toplumsal şartların, sadece bir bölümü olarak gözükmemektedir. Geniş perspektifli bir bakış, olayları daha iyi tahlil etmemize yardımcı olacaktır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine, en çok, kadınların ekonomik faaliyetleri yansımıştır. Biz, bu çalışmada karşılaştığımız belgeleri değerlendirdik. Ancak, daha kapsamlı çalışmalarda, kadınların ekonomik faaliyetleri, toplum içinden ayırılmadan, yani aynı faaliyetleri yerine getiren erkeklerin durumuyla karşılaştırmalı olarak incelenirse, kadın ekonomik hayattaki faaliyetinin ne anlama geldiği de anlaşılabilir olacaktır. Özellikle, kadınların mukataalara sahip olması, bunları işletme şekilleri, bu sayede elde ettikleri gelir miktarları özel bir ilgiyle incelenmelidir. Bu konuda yapılmış hiçbir çalışma mevcut değildir.

Şeriye sicilleri üzerinde yapılmış ilk araştırmalar kadınların mahkemeleri kullanmaları konusu üzerinde sıklıkla durmaktadır. Aynı ilgi kadınların, divan-ı hümayun ortamında nasıl

kendilerini ifade ettikleri konusuna da gösterilmelidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, kadınların divana sundukları davalarla doludur. Biz, araştırmamızda bu konuyu dördüncü bölüm de ele aldık. Ancak kadınların mahkemelerde karşılaştıkları sorunlar konusu araştırılmayı beklemektedir.

Henüz arşiv kaynakları içerisinde Osmanlı Kadını araştırmalarında kullanılabilir tüm kaynaklar saptanmadı. Örneğin; henüz kimse 1695 ile 1830 arasını kapsayan malikâne kayıtlarını malikâne sâhibi kadınlar hakkında bir şeyler bulma niyetiyle incelememi. Kadı sicilleri ya da başka özel rehberler kadına ilişkin özel ilgiyle incelenmedi⁷⁹². Bu alanda henüz yeterli çalışmanın yapılmış olmayışı, yapmış olduğumuz bu çalışma sonucunda Osmanlı kadını hakkında genel geçer yargılara ulaşmamızı engeller.

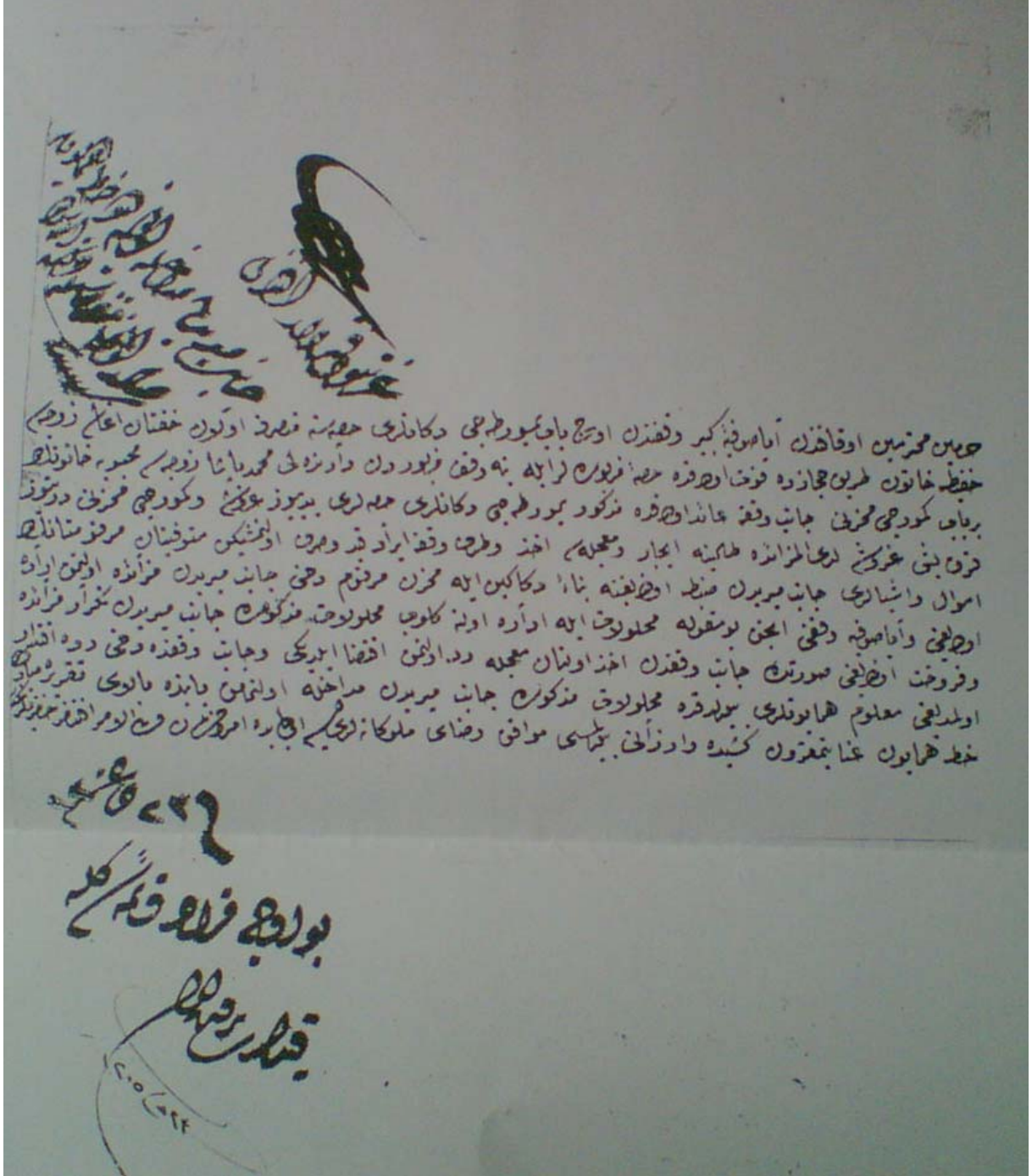
Osmanlı'dan miras aldığımız arşiv hazinesinin zenginliğini düşündüğümüzde yapılmış olan araştırmaların henüz çok az olduğunu fark ederiz. Dolayısıyla henüz şehirli Osmanlı kadınları için geçerli genellemeler yapabilecek bir durumda değiliz; Kırsal kesimdeki Osmanlı Kadınları hakkındaysa hiçbir şey söyleyemeyiz.⁷⁹³

Ancak bu çalışmanın kadınların yaşayış biçimlerini gözümüzde yeniden canlandırma yönünde küçük bir adım, bu alanda yapılabilecek diğer çalışmalara teşvik ederek Osmanlı Kadınına daha fazla tanıma yönünde uyarıcı olmasını umuyoruz.

⁷⁹² Süreyya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev: Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, Yapı Kredi Yay. İstanbul 2003, s.249

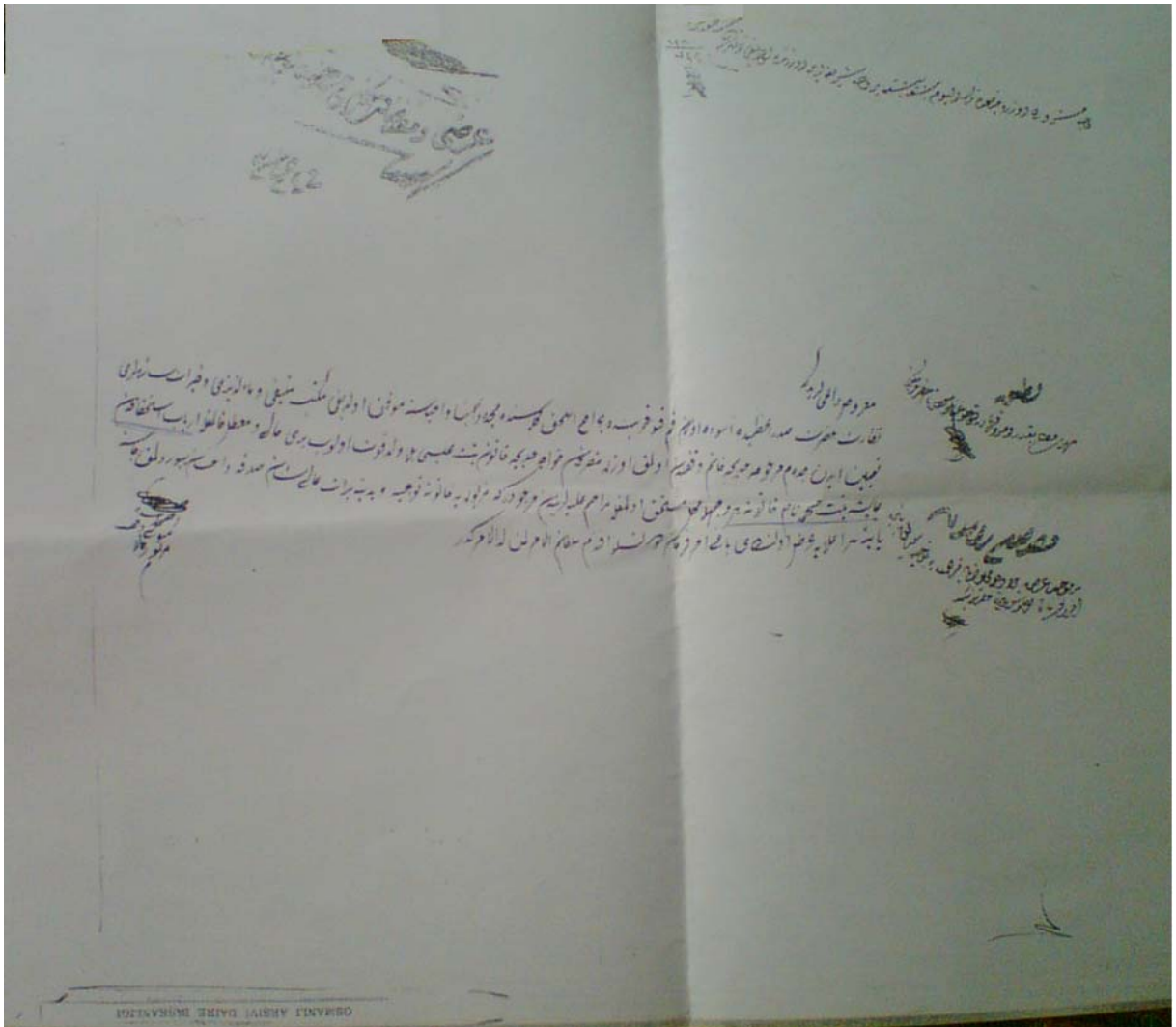
⁷⁹³ S.Faroqhi, age, s.249

EKLER

BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 2173, (23 Z 1205/ 4 Temmuz 1791)

Büyük Ayasofya Vakfı'ndan üç yumurtacı dükkânı kiralayan Haftan Ağa'sı eşi Hafize Hâtun'un hac yolunda vefât etmesiyle ve yine aynı vakıftan bir kömürcü dükkânı kiralayan Darende'li Mehmet Paşa'nın hanımı Mahbûbe Hâtun'un vefât etmesiyle söz konusu dükkânların taliplerine kiralandığına dair.

BOA, Cevdet, Maarif, nr. 334, (24 Z 1230/28 Ekim 1815)

Kumkapı'da Cerrah İshak Mahallesi'nde Hatice Hanım Vakfı'ndan olan kız mektebinin hocası Hatice Hanım vefât ettiğinden vazîfesinin Ayşe Hanım'a tevcih edildiğine dâir.

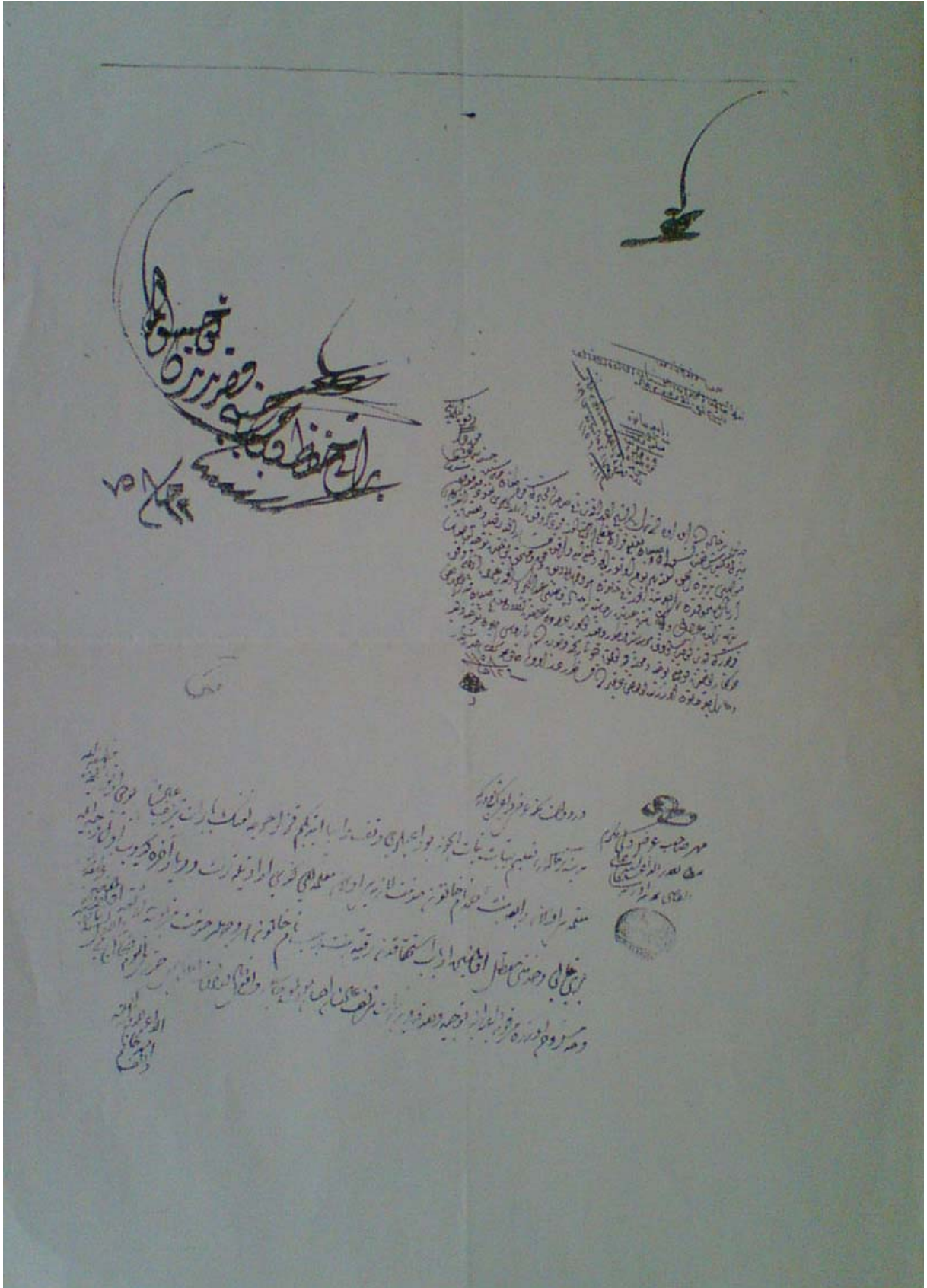
پادشاه عالیشان

حویسجانه و نغالی
کشتو مکتوبو کراشو
خاتبه و مکتوبو

مصائب دهر کونیه دن مصون ایلوب کرب سطنت خسروانه لرنه برقرار وانظار مرحمت ملوکانه لرنه کافه انام اوزرنیه و انام ایلیه آصابت
هر حال جاریه لرنه نفارت حضرت صدر اعظمیده رستم پاشا اوقاخذن لرنه نوبله محمود پاشا جامع قرینده تخته خانک نصفه باتسک
متولی عفتلی اسما سلطان متصرفه ایلن فوت اولوب نصف خان مزبوری مشارالیه اسما سلطانک محارندن بر صوم و مغفورده سلطان عبد
الحمید خان زمان ملوکانه لرنه بوجاریه لرنی حرم همایونک خواجه سی اولدینقه مرحمتا احسان همایون ویدمه و قتلدن تسک وریلوب
اولوجهله بوجاریه لرنی نصف خانه متصرفه اولوب سائر محلدن بر آنچه مدار معاشم اولوب ابیح نصف خانک ماهیه الیشر غرض کبریه
مخبره ایلن شمدی وقف مزبورک متولیسسی علی بک نام نسنه نصف خان مزبوری بوجاریه لرندن بلا موجب اخذ و آخره فراغ
ایدوب اولوجهله اختیاره علیله جاریه لرنیه ضرر و غدر علی اغضله الطاف ملوکانه لرندن متمنادرکه تحملن بر صوم سلطان عبد الحمید خانک
حرم همایون خواجه سی و امکدار و علیله اولدینقه مرحمتا احسان همایون بیوریلون ماهیه الیشر غرض کبریه منصرفه خانی کالکان علیله
جاریه لرنیه ابقا و ملوکانه لرنی آخر نسنه دفع ایتوب آخر وقتده ضرورت حال و کوزم یا شیشه محزون قوموب مجردا ابقا و احیا
و حاصله کشتو مکتوبو کراشو با بنده امر فرمان کشتو مکتوبو کراشو پادشاه عالیشان جلاله بکدر

بسم الله الرحمن الرحیم
خدایه عراده
رحمه اسما سلطان
علیله

BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 9047 A, (1230 / 1814–1815)
Esma Sultan'ın Hocası Hatice Hâtun imzalı arzuhâl.

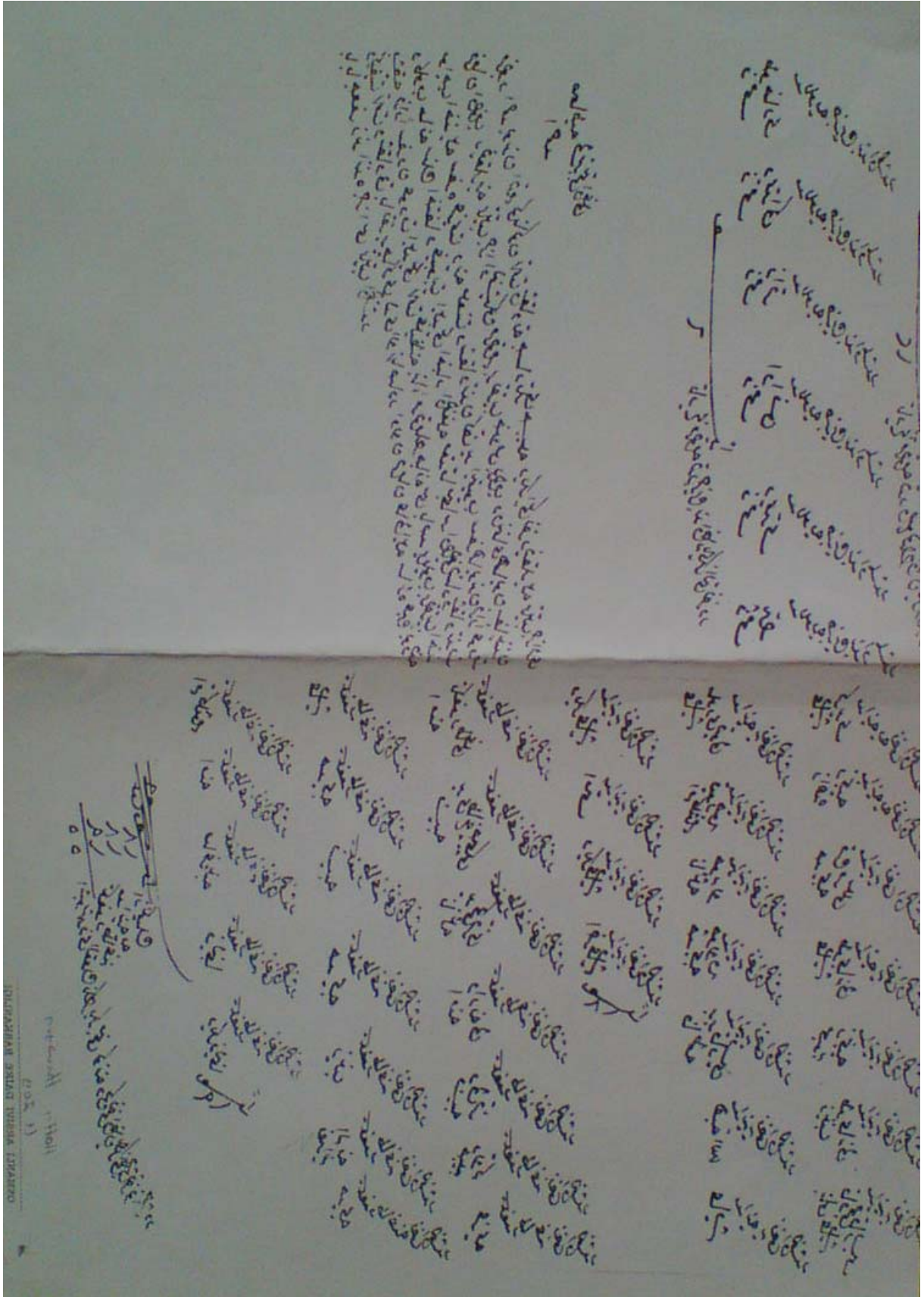
BOA, Cevdet, Maarif, nr. 1721, (1158 / 1745–1746)

Tırhala'da Doğan Mahallesi'nde Akovalızade Şeyh Ahmet Efendi'nin kız çocuklarına mahsus mektebinde muallime olan Rabia bint-i Ahmed'in vazîfesini kendi rızâsıyla Rukiye bint-i Recep'e terk ettiğine dâir.

پادشاه

بازاری
کافی
موزن

نوکتو کراسنو مایانو قدرنو ولی نعمتم اقم
رقه نام خاتونک رکاب کامیاب خسروانه زینه تقیم ایدی عوضاند غنچه قوله قبری خاوند شاه قوی محله
کاف موزن بگردکافی دیکله موزن کولو برباب تهره اولدی بقال دکاتک افقنا این شهره سی کافی السابق
دیرمه اولده مستاجرینی وکرک تغییر اولدوق لایحه لری موزن بگردکافی محله سنه وفتح صکره دن
ایدی دکانه تقریب نقل ایزروب بقین وقه دیکه اجاره سی اخذ اولدو ایچین بو ائشاده اولدوققل و عذر اولدو ایچین انها
وکافی السابق دکانه کورک موزن نقل اولدی ایچینه ناز انصاف مذکورده بازار پیشینی و سار افقنا ایندرون سول
و شرط نظاملریه تطبیق اوله دن حقیقت حال اعدم اولدو ایچون مستانبول قاضی داعیلریه حواله اولدوق باش کاتب
تقیه موزن بگردکافی ایوم بقال نیکی و بوردگی نام زمیلک ساکن اولدوقی دکان فاطمه نام خاتونک دکافی اولدی
کدوکی دخی مسعودک اشراکاً نصرلزه اولدی و مرغیه مرغیه نک محدث و بیدی دکان ائش سنه دن مجاوز بقال
دکافی ابروی صاحبه عوئمالک خصلمی طرف اولدن اعدم شرحیدن دخی ظاهر رعیان و مضمون اعدوی رعیه نظیره دخی
افزار و اعتراف ایدی اجدن ادعا ایدی کورک نقلیچون موزنک ذمیان مسعودان ایدیه بوجیه شرعی معارضه سی نقل
منع اولمش اولغله مرغیه فاطمه خاتونک نصرلزه اولوب مسعودانک مارالزک کدوکی اولده شاه قوی نام بگردکافی
محله سنه و فتح موزن بگردکافی بودوقه باش محاسبه به قرونش و اصحاب کورک بیلرینه طغزانی برقطعه اولکشان اعیان
بوریشینی مستانبول قاضی سابق اعدم ائش اولغله عتبه عیای شاهانه لریه عرض اولدی منظور و معلوم همابولدی بوردوق
هر حالده اروضان نوکتو کراسنو مایانو قدرنو ولی نعمتم اقم پادشاهم حضرت کیند

BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 11209, (1205 / 1790)

Sekbanbaşı tarafından hazırlanarak padişaha sunulan, fâhişelerin isimlerini ve nerelere sürüldüklerini bildiren defterin ikinci sayfası

لعلی قیصری

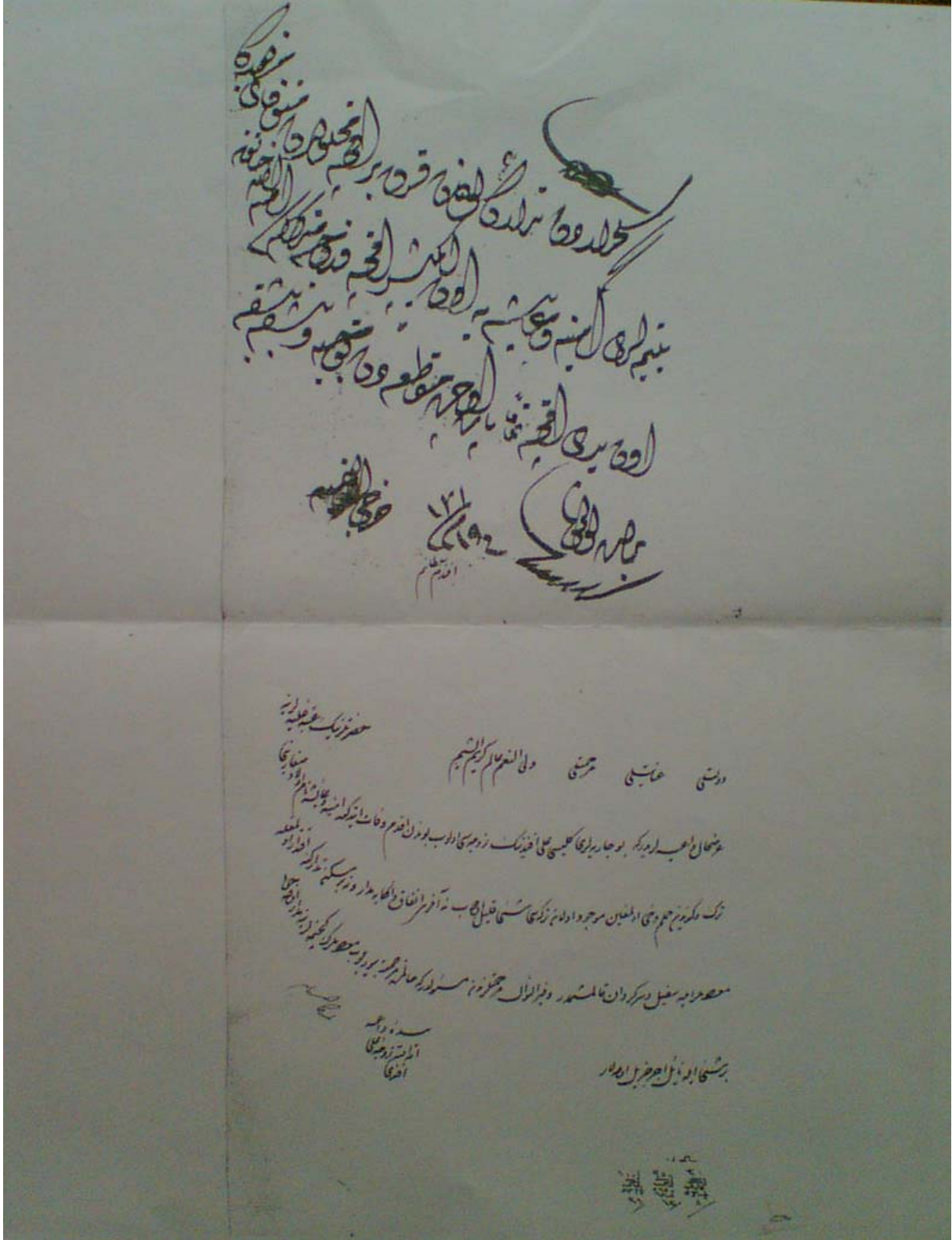
الکلیت

سودن وادی...
رقه انصاف دی و...
و انصاف...
نور...
سید...
حاضر...

محمد صلی الله علیه و آله

بسم الله الرحمن الرحیم
اولوب لوزن نعم رهن روم و الیسی الهمیم باشک
توقسی دون محمد اکبر...
محبوبه...
اولوب...
توق...
حکم...
درست...
اعلام...
محمد...

BOA, Cevdet, Adliye, nr. 1331-1, (25 M 1175 / 26 Ağustos 1761)
Kocası ta rafından bir Laz'a "kölemdir" Denilerek satılan Tutu isimli kadını satın alan Osman isimli şahsın arzuhâli.

BOA, Cevdet, Maliye, nr. 8851, (9 M 1171 / 3 Ekim 1757)

Kilisli merhum Ali Efendi'nin eşi Emetullah Hanım'ın iki küçük kız evlâdının olduğundan başka hâmile olduğunu ve geçinecek hiçbir gelirlerinin olmadığını bildirerek maaş verilmesini ricâ eden arzuhâli. Belgenin üzerinde Emetullah Hanım'a onyedi akçe kızlarına onikişer akçe maaş bağlanması buyurulmuştur

جناب عالی
 حاجی میرزا محمد علی
 کاتب

جناب عالی کرم و رب ستمار جمی جل شایه حضرت عالی
 شوکتو مہابو کرانیو غفر او بادشاہ عالیہ اقدار حضرت عالی محض خیر خواہ عالم اولاد مبارک وجود ہما بولوی جمع
 الدار کو تہ دن مصون و محفوظ الیہ سیر سلطنت علیہ لڑنے طول عمر و ایلم برقرار و برد کم ایلم آبی عجبہ کیند لاینا و الکرسی عرض حال
 قورلی از کیند کلرز اولوب بوزن افرم روجہ مطلق اولاد عالیہ نیم خاتون بو قولرز اذ نسز اوج دفعہ علاجہ قصدا
 عملی بیت دوز و سب اوج بل اولاد دمی امدق نفس ضایع اتمکلہ مزبورہ دن برمنضای شرح اوج عدد اولاد در بیک دم دینارنی طلب اعشا
 مق مراد الکریم مزبورہ تک معی کتیرہ لڑل اولر بفرزند بردو معاونت و امر رضا اولہ میسب سندر صل بر لکست ؛ علیہ بہ کلیر شوکتو کرانیو
 افریزک رحمت و شفیقتی عالمہ بذول اولغله رکاب ہما بونہ عرض حال ایضا قورلی شرح ملوکا نہ لڑن مر جو مستغیر عندہ کہ حسبہ تقا تعالی
 و کرولہ حال پریشا نہ مر جتا بدماہ اولاد قورلی شرح بقدر مستطور ہما بولوی بور لڑن چا و قورلی باشہ نبلہ مزبورہ عالیہ الہ محکمان علی
 احقاق حق ممکن اولر ایسہ مزبورہ کی ستانہ بہ احضار و مژگور اولاد در بیک دم دینارنی برمنضای شرح امر و احقاق حق اولو ایچون
 از کیند قاضیستہ خطا با امر عالیشان اصدار و احسانی یولوقا بانک امر ہما بون نو کیمتزون شوکتو مہابو کرانیو غفر
 بادشاہ عالیہ افریز حضرت عالی

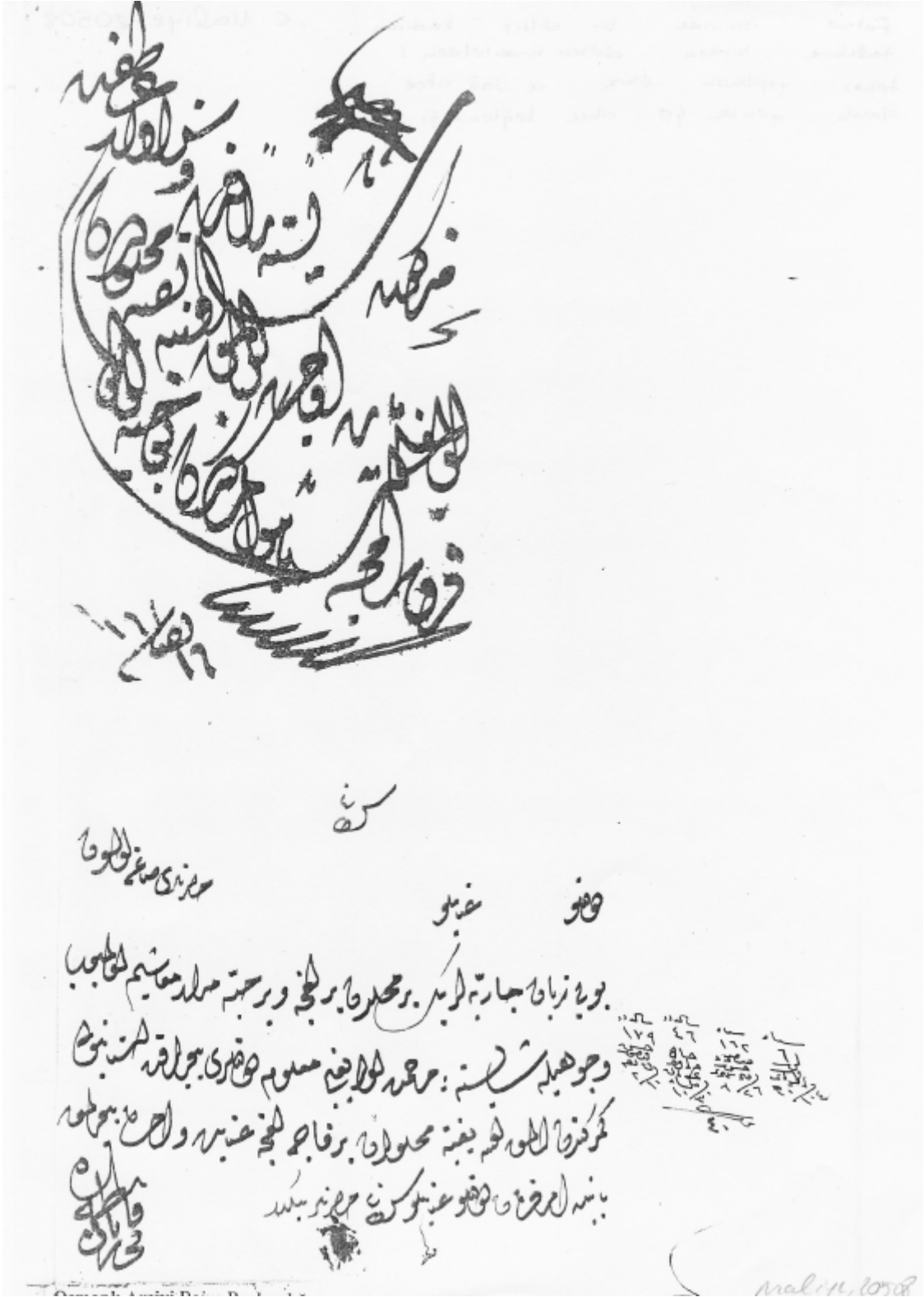
الکاتب

BOA, Cevdet, Adliye, nr. 4825, (S 1179 / Temmuz-Ağustos 1765)
 Dâvâcı Ebû Bekir, eski karısı Ayşe'nin kendisinden izinsiz, üç defâ ilaçla kasten çocuğunu
 karnında iken ilaçla öldürüp düşürdüğünden, çocuklarının dem-i diyetini talep ediyor.

BOA, Cevdet, Maarif, nr. 7613, (Za 1186 / Şubat-Mart 1773)

Trapolice’de mektep hocası Fatma Hanım’ın görevini kendi rızâsı ile Emine Hanım’a terk ettiğine dâir.

BOA, Cevdet, Maliye, nr. 20508, (B 1161 / Haziran-Temmuz 1748)

Fatma isminde bir dilsiz kadının talebine binâen düşen mahlûlden takas yapılmak üzere günde kırk akçe bağlandığı hakkında.

فان حاجناک بر خیرت و بر خیرت
و کماله

پارشاه

۵

شوقلو کرمانلو قدردانو مهابانو قدردانو دق انعم افتم
 ذوقی سگانتون حاجی حسین نام کشته تقیرم اینیکی عرضم ازده بجز استغالی بطون واحدون اوج نظر ذوق
 اولادی و نایابه کلدیکنی بایله بر معناد وظیفه احساس اولدوقی سوال اولدوقی بوسقوله ره باخط هابون عنا بقره و دش محاوره
 عالی به کاتب اخبار تبریکه بنای قانوقی سوال اولدوقی سوال اولدوقی اولدوقی اولدوقی اولدوقی اولدوقی اولدوقی
 تقاضی شرطیه استانبول کورکی سفارمه سی مالذک آلتی اوزده اوج نقره بش اقبه دن اون بیش اقبه احسا اولدوقی
 دوکار اولغناه عرضحال مذکور مرفوع عینه فایک کوبنه ملوکانه اری قفندرد منظر هابوناری سوردوه امر و رع
 شوقلو کرمانلو مهابانو قدردانو دق انعم افتم پارشاه حقه بیکور

417. 846

BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 846, (1203 / 1788–1789)

Fındıklılı Hacı Hüseyin'in üçüz çocuğu dünyaya geldiğinden her çocuğa İstanbul Gümrüğü'nden beşer akçe ihsân olunmasına dair.

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
اللهم صل على محمد
وعلى آل محمد
وعلو

موضوع ای در این باب
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
اللهم صل على محمد
وعلى آل محمد
وعلو

BOA, Cevdet, Zabıtiye, nr. 1123, (29 R 1154 / 14 Haziran 1741)
Eyüp'te Şerife Hanım'ın bir başka Müslüman kadınla beraber kasap çırağı zımmî Şuyufter'i
eve almaları sebebi ile yargılanmaları hakkında.

بسم الله الرحمن الرحيم
بیت لکننا بصدورنا مدارقاً وبتلك طرنا في صدوركم كمنزلة وقرنا لوصف
بنو بجان وبنو خانة كبرية كبرية صغرة غنية وفضل وبنو خانة خزان
در خندانه غیر لایق وبنو کبری که از کمال اخذ و بهر آنکه از کمال
ببذره لایسته تنی و بعد از کمال و بعد از کمال و بنو بجان و بنو خانان
لایق و لایق و بنو بجان و بنو خانان و بنو بجان و بنو خانان
۱۸ ابر ۱۷۲۲

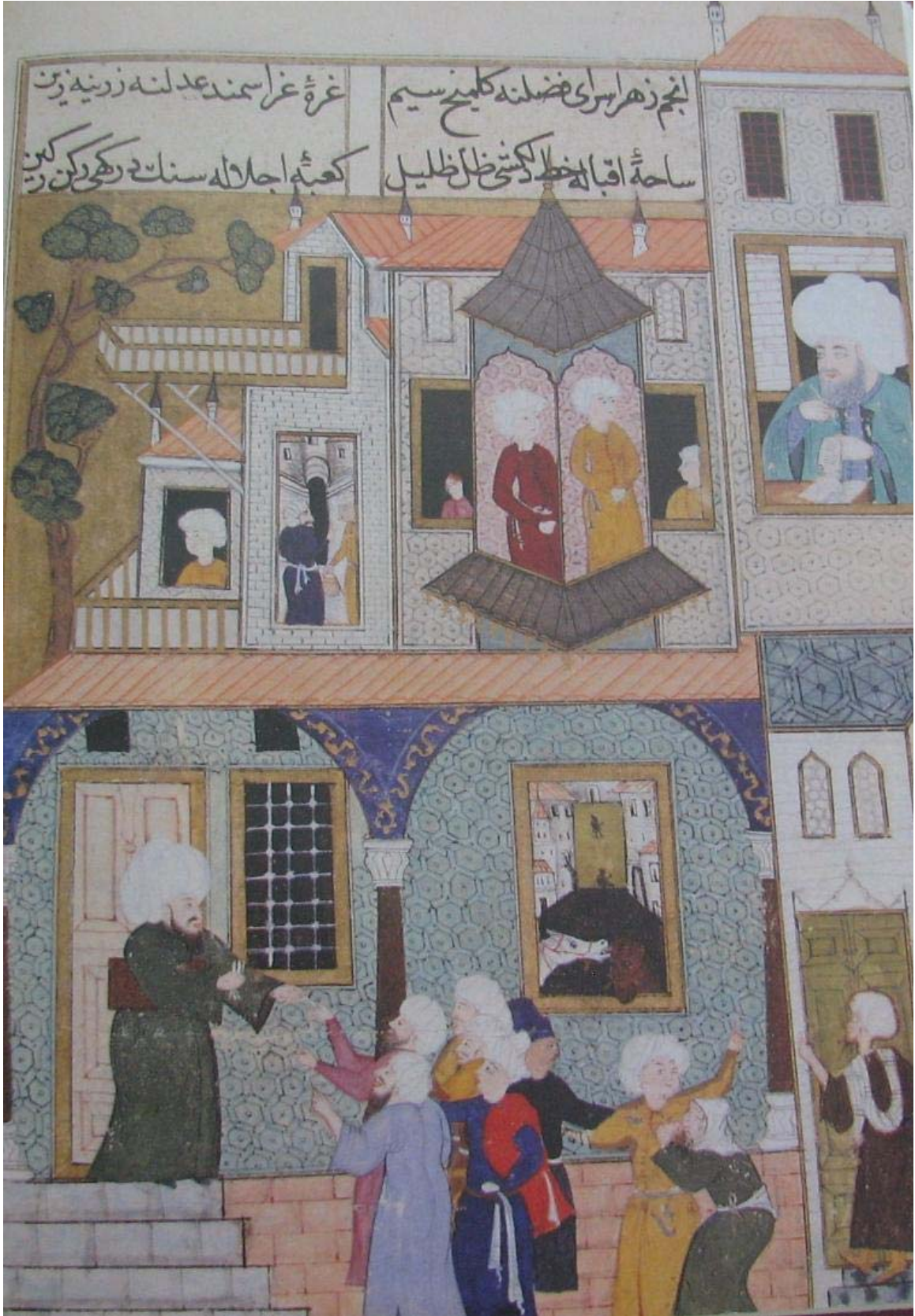
BOA, Cevdet, Zabtiye, nr. 594, (18 Ş 1134 / 3 Haziran 1722)
Sâdika ve Telli Turna isimli kadınların kendi hallerinde olmayıp ricâl-i devlet hânelerine girerek mefâside teşebbüs etmeleri sebebiyle hapsolundukları Yeniçeri Ağa'sı hapsinden alınarak Bozca Ada'ya sürülmeleri hakkında.

Dîvan'da Kadın (1581 tarihli)
(*Çağlar Boyunca Anadolu'da Kadın*, (haz: Selmin Kangal-Nurhan Turan-Banu Mahir), T.C.
Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.198)

Davasının görülmesi için bir kadının arzuhâl vermesi. (1588 tarihli bir minyatür)
(*Çağlar Boyunca Anadolu'da Kadın*, (haz: Selmin Kangal-Nurhan Turan-Banu Mahir), T.C.
Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.195)

Kadı'nın kapısında bir kadın (XVII. Yüzyılın başı)
(*Çağlar Boyunca Anadolu'da Kadın*, (haz: Selmin Kangal-Nurhan Turan-Banu Mahir), T.C.
Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.199)

Dere kenarında basılan çift. (1603–1618 arası Sultan I. Ahmet için hazırlanan bir hat ve minyatür albümünden.)

(*Çağlar Boyunca Anadolu'da Kadın*, (haz: Selmin Kangal-Nurhan Turan-Banu Mahir), T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.209)

Ferâceli Kadın

Levnî imzalı 1720-1725 arası.

Minyatür İstanbullu Müslüman bir hanımın Lâle Devrinde moda olan giyim tarzını yansıtır
(*Çağlar Boyunca Anadolu'da Kadın*, (haz: Selmin Kangal-Nurhan Turan-Banu Mahir), T.C.
Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.215)

Su testisi taşıyan kadın.
Levnî imzalı, 1720–1725 civarı
Levnî tarafından hazırlanmış bu minyatürde omzuna aldığı testisiyle devrin günlük kıyafetleri içinde bir genç kadın canlandırılmıştır.
(*Çağlar Boyunca Anadolu'da Kadın*, (haz: Selmin Kangal-Nurhan Turan-Banu Mahir), T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.215)

İplik eğiren kadın

Levnî imzalı, 1720–1725 civarı.

(*Çağlar Boyunca Anadolu'da Kadın*, (haz: Selmin Kangal-Nurhan Turan-Banu Mahir), T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.217)

Başkentli genç kadın

Levnî imzalı, 1720-1725 arası

Resimdeki genç hanım kıyafeti ve tavrıyla dönemin eğlenceli yaşamına ışık tutar
(*Çağlar Boyunca Anadolu'da Kadın*, (haz: Selmin Kangal-Nurhan Turan-Banu Mahir), T.C.
Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.217)

XVIII. Yüzyılda doğumun tasvir edildiği bir minyatür.(Hübannâme- Zenannâme'den)
(İ.Güdağ Kayaoğlu-Ersu Pekin, *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul Büyükşehir
Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay. İstanbul 1992, s.23)

Ebe kadın, 1818 civarı (Anonim)

Elinde tuttuğu âsâ devlet tarafından verilmiştir ve onun önemli bir iş kadını olduğunu ifâ,de eder.

(*Çağlar Boyunca Anadolu'da Kadın*, (haz: Selmin Kangal-Nurhan Turan-Banu Mahir), T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.219)

Mercan kolye ve kemer tokası
(*Çağlar Boyunca Anadolu'da Kadın*, (haz: Selmin Kangal-Nurhan Turan-Banu Mahir), T.C.
Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.225)

XVII. ve XVIII. Yüzyıllara ait Kadın Mücevherleri
(*Çağlar Boyunca Anadolu'da Kadın*, (haz: Selmin Kangal-Nurhan Turan-Banu Mahir), T.C.
Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1993, s.226)

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

BOA, Cevdet Tasnifi, Adliye, Askeriye, Belediye, Dâhiliye, Evkâf, İktisat, Maârif, Mâliye, Saray, Tımar ve Zaptiye kataloglarından XVIII. Yüzyıl belgeleri.

BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnîfi, XVIII. Yüzyıl belgeleri.

(Belge numaraları, belgelerin çokluğu sebebi ile bibliyografyada verilmedi. Tez içerisinde ilgili yerlerde zikredildi.)

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Abdülaziz Bey; *Osmanlı Âdet Merâsim ve Tâbirleri*, haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000.

AKGÜNDÜZ, Ahmet -Said Öztürk; *Bilinmeyen Osmanlı*, OSAV, İstanbul 1999

ALTINAY, Ahmet Refik; *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul'da Hayat*, Enderûn Kitabevi, İstanbul 1988.

-----; *On İkinci Asrı Hicride İstanbul'da Hayat*, Enderun Yay, İstanbul 1988

-----; *On Üçüncü Asrı Hicride İstanbul'da Hayat*, Enderun Yay, İstanbul 1988

-----; *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000

AMICIS, Edmondo; *İstanbul 1847*, çev. Beynun Akyavaş, TTK, Ankara 1993

AND, Metin; “Türk Hamamının Kültürümüzde ve Sanatımızda Yeri ve Önemi”, *Ulusal Kültür*, 1979, c. 5, s. 64

ARTAN, Tülay; “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış-Orta Halliliğin Aynası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1998, s. 57

AŞIKPAŞAZADE; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yay, İstanbul 1970

AYDIN, Mehmet Akif; *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996

-----; “Eyüp Şeriye Sicillerinden 184, 185 ve 188 Numaralı Defterlerin Hukuki Tahlili”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1998

AYDIN, Mehmet Şevki; “Osmanlı’da Kız Çocuklarının Eğitimi”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V,218-228.

AKYÜZ, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1994.

BARKAN, Ömer Lütfi; “Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt:41, sayı:1-4,İstanbul 1984, s.39-46

BİLMEN, Ömer Nasuhi; *Hukûk-ı İslâmiyye ve Islahât-ı Fıkhiyye Kâmusu -V*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1950.

CEBECİ, Dilaver; *Tanzimat ve Türk Ailesi*, Ötüken Yay, İstanbul 1993

CEBECİOĞLU, Ethem; “Bâcıyân-ı Rûm”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2000, V, 415-417

ÇAKIR, Serpil; *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay, İstanbul 1996.

ÇAYLAK, Mehmet Tevfik; *İstanbul’da Bir Sene 1311/1893*, haz. Nuri Akbayar, İletişim Yayınları, İstanbul 1987

ÇOLAK, Kamil; “İstanbul’da İhtidâ Hareketleri (XVI. Yüzyıl)”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, IV, 495-505

DEMİREL, Ömer; “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı” , *Bellekten*, TTK, Ankara 1991, sayı 211, cilt LIV, s.945-961.

D’OHSSON, J. Mouradge, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman Gazetesi, İstanbul (ty).

DOĞAN, İsmail; *Osmanlı Ailesi-Sosyolojik Bir Yaklaşım-*,Yeni Türkiye Yay, Ankara 2001

DÖNDÜREN, Hamdi; *Delilleriyle Aile İlmihali*, Altınoluk Yay, İstanbul 1995

EDİZ, Zerrin; *Kadınların Tarihine Giriş; Hititlerden Günümüze*, Adım Basım, İstanbul 1995

ERDEM, Hakan; *Osmanlı’da Köleliğin Sonu 1800-1909*, Kitap Yayınları, İstanbul 2004.

ERGENÇ, Özer;”Osmanlı Şehrindeki Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine “, *Osmanlı Araştırmaları*, (IV), İstanbul 1984, s.69-77.

ERKUL, Ali; “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, III, s.61.

ERGİN, Muharrem; *Dede Korkut Hikâyeleri*, Boğaziçi Yay, İstanbul ts,

ERİM, Neşe; “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Araştırmaları*, (IV), İstanbul 1984, s.79-88.

ERTEN, Hayri; *Konya Şeriyeh Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı, (XVIII. Y. Y. İlk Yarısı)*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 2001.

EVREN, Burçak, Dilek Girgin Can, *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*, Milliyet Yay, İstanbul 1997

FAROQHİ, Suraiya; *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak Yaşamak*, çev. Gül Çağlalı, Özgür Türesay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

-----; *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000

-----;"18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Kadınlar, Suç ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ter. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.8-26.

-----, "Kentlerde Toplumsal Yaşam", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, Eren Yay, İstanbul 2004, s.703

Fındıklılı Silahdar Mehmet Ağa; *Silahdar Tarihi*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

GERBER, Haim;"Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600–1700)", çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (sayı:8), 1998, s.327–343

GÖÇEK, Fatma Müge -Marc David Baer, "XVIII. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadını Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı yurt Yay. İstanbul 2000, s.47–65

GÜLER, İbrahim;"XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, XIV,28–40

GÜRTUNA, Sevgi; *Osmanlı Kadın Giysisi*, TTK, Ankara 1999

HIZLI, Mefail; "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 207–217

İBN FAZLAN; *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, haz. Ramazan Şeşen, Bedir Yay, İstanbul 1975

İBN BATTUTA; *İbn Battuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yay, İstanbul 1971.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, "Arpalık", *Târih-i Osmânî Encümeni*, sayı:94, s.277–283

İNALCIK, Halil;” Çiftliklerin Doğuşu: Devlet Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.17–35

-----; **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yay, İstanbul 2000

İNAN, Abdülkadir; “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, **Türk Yurdu**, Ankara 1934, cilt 4, sayı 22, s.274.

İZGİ, Özkan; “ İslamiyetten Önce Türk Kadınları“, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara 1975, s.145

MONTEQU, Lady Mary Wortley; **Türkiye Mektupları, 1717–1718**, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, t.y.

PEİRCE, Leslie; **Harem-i Humâyun**, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1996

KARADENİZ, Feriha; “XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 106–123.

KARAMAN, Hayrettin; **Mukayeseli İslam Hukuku**, İrfan Yayınları, İstanbul 1974.

KAZICI, Ziya; **Osmanlı’da İhtisap Müessesesi**, Kültür Basın Yayın Birliğı, İstanbul 1987.

-----; **Osmanlı Devletinde Toplum Yapısı**, Bilge Yay, İstanbul 2003

-----; **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yay, İstanbul 2003

KOCA, Kadriye Yılmaz; **Osmanlı’da Kadın ve İktisat**, Beyan Yayınları, İstanbul 1998.

KURNAZ, Şefika; **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, MEB. İstanbul 1996.

-----; **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, (1839–1923)**, MEB. İstanbul 1997

KURT, Abdurrahman; **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi: 1839–1876**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1998.

-----, “Tarihi Süreçte Türk Kadınları”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, V, 400.

-----; “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 49–55.

-----; “Dini Kaynakların Çok Eşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 8, cilt 8, 1999, s.183–214

MERİWETHER, Margaret L., “Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770–1840”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev.Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s.122–143.

Mustafa Nuri Paşa; *Netâyicü’l Vukûat*, sad. Neşet Çağatay, TTK, Ankara 1980.

MUMCU, Ahmet; “Divan-ı Hümayun”, *DİA*, İstanbul 1996, IX, 431

NERVAL, de Gerard; *Doğu’ya Yolculuk*, çev. Nurullah Berk, (yy), İstanbul 1974.

ONGAN, Halit; *Ankara’nın İki Numaralı Şeriye Sicili*, TTK, Ankara 1974.

ORTAYLI, İlber; *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul 2001

OS, Nicole Van; “Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, XIV, 137

OSMANOĞLU, Ayşe; *Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984.

ÖGEL, Bahaaddin; *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay, Ankara 1984,

ÖZTÜRK, Said; *İstanbul Tereke Defterleri(Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

-----;”Tereke Defterlerine Göre XVIII. Asırda İstanbul’da Aile Nüfusu, Servet Yapısı ve Dağılımı”, *İstanbul Araştırmaları*3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

ÖZDENER, Kadri Süreyya; “İslam Öncesi Türklerde Kadın”, *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul 1988, sayı 22, s.233

ÖZDEMİR, Rifat; “Tokat’ta Aile”, *Bellekten*, cilt: LIV, sayı:65, s.1165

PARDOE, Miss Julia; *18. Yüzyılda İstanbul*, çev. Bedriye Şanda, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1997

PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, MEB. Yayınları, İstanbul 1993.

RODED, Ruth; “Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 49–55.

ROUX, Jean-Paul; ”Ortaçağ Türk Kadını”, çev. Gönül Yılmaz, *Erdem*, Eylül 1990, cilt 6, sayı 18, s.712

SAHİLLİOĞLU, Halil; “On beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da İş ve Sanâyi Hayatı, Kölelikten Patronluğa”, *Memorial Ömer Lütfi Barkan, (XVIII)*, Paris, s.179–188

SARI, Nil; “Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2–3, İstanbul 1996–1997, s.11–64.

SAYDAM, Abdullah;”Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, IV, 180–189.

SERTOĞLU, Midhat; *Osmanlı Tarih Lugatı*, Enderûn Kitabevi, İstanbul 1986.

TABAKOĞLU, Ahmet; *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1986.

-----;”Osmanlı’da Sosyal Güvenlik Sistemi”, *İktisat ve Din*, haz. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

TEKİN, Zeki;”Osmanlı Döneminde Dilencilik”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 573–578.

TOLEDANO, R. Ehad; *Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890*, çev. Hakan Erdem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

TURAN, Osman; *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969

ULUÇAY, M. Çağatay; *XVII. Yüzyılda Manisa’da Ziraat Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Manisa CHP Halkevi Yayınları, Manisa 1942.

-----; *Harem’den Mektuplar*, İstanbul Vakıf Matbaası, İstanbul 1956.

-----; *Harem I-II*, TTK, Ankara 1971.

-----; *Padişahın Kadınları ve Kızları*, TTK, Ankara 1980.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara 1945.

-----; *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988

VEİNSTEİN, Gilles;”Çiftlik Tartışması Üzerine”,*Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.36–56.

YÜKSEL, Hasan; *Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585–1683)*, Dilek Matbaası, Sivas 1998.

-----;”Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI.-XVII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 1999, V, 49–55

ZARİNEBAF-SHAHR, Fariba; “Osmanlı Kadınları ve XVIII. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği”, *Modernleşmenin Eşğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 2000, s.241–250

-----; “Kentsel Alana Kadının Katılımı: XVIII. Yüzyıl İstanbul’unda Kadın Vakıfları”, çev. Burcu Özdemir, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, XIV, 20

ZILFI; Madeline; “Geçinemiyoruz”: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşmenin Eşğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2000, s.260